

K 37

610010985

COBISS ©

10-4074855

Н. 37.

М. 10985

СТЕВАН М. МАТИЈАШИЋ

ГРОФИЦА АГНЕСА ЈАНКОВИЋ

РОМАН

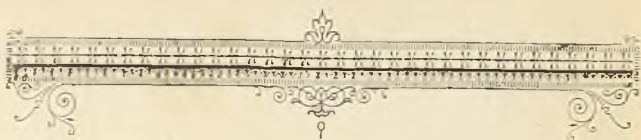
У СР. КАРЛОВЦИ
СРПСКА МАНАСТИРСКА ШТАМПАРИЈА

1897.

Прештампано из „Бранкова Кола“ за 1897.

Ко на људском срцу зида, мора се дубоко уко-
пати, да му се кућа не слегне и да се не сруши, не
имајући темеља.

Крашевски

I

НА ПРАГУ ИСТОКА

Прокте ми се једном путовати,
Бела света малко огледати,
Бела света, земаљски чудеса,
Па малчице прнут у небеса.
Те ти онда започе мислити
Како ли ће понајбоље бити:
Кла немам, немам ни парипа,
А пешице рђаво се ђипа,
По равни ће бити доста лако,
И по брди ајде којекако,
Али како да се латим неба?

Бранко

Реду незнатнијих варошица у Србији припада Баточина. Мало чувена по имену, једва приметна у обрту, па скромна и у свему другом. Питоми висови, што је окружавају, те се умереним таласањем спуштају у Моравску Долину, она мала узана равница, где се са Северозапада ка Југоистоку врстају бело окречене, чисте и са општим покривачем југоисточне Јевропе, са ћерамидом пострешене

кућице њезине, и околна мало подаље: све то нема ничега нарочитог, по чему би га подуже памтно, кад си га једном видео. А таква ти је она сама. Свега једна улица, а пет разноликих власти; једна школа, а седам кавана; преко хиљаду вредних земљорадника, а десеторо забрпнуте господе и занатлија — сразмера која би се и на остале наше варошице могла применити, само можда са још већим успехом.

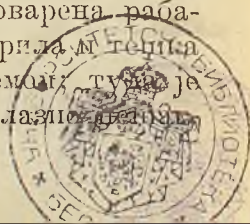
Наоколо нешто мало лугова, а много пашњака; на висовима погдегде лоза, а у равни кукуруз. Овамо чујеш петао кукуриче, а онамо свињче грокће; одовуд певаће какве веселе моме, одонуд пак псовка газда-Марка или чича-Рада; пас лане, крава мукне, маче маукне, гуска гакне и тако даље, све, како бива у местима уклоњеним од светске вреве; где су страсти ретке, а врлине тихе; где се несрећа ређе појављује, а срећа радије пребива; где се поједини необични догађаји дуго претресају, а годинама памте.

Ту, бар тако ти се чини, све иде својим, не толико одређеним, колико одмереним током. Учитељ српче са децом у школи; поп газди по прабини са требником, увијеним у не сасвим чист епитрахил, под мишком; секе напирјују живину, а снаше кљукају гуску за покладе; чобанин чува бравче у жиру; најстарији треби-цљивик, а најмлађи љуљуша мезимче: свако по свом занату или како му је кад време. Узето домаћин попије коју с ћатом у кавани, а домаћинца проговори коју — и још по коју

— у суседству са баба-Настом или стрина-Јелком; прочита се које писмо од детета у војсци, или која наредба на општинским вратницама и на механском зиду, или у новинама вест, понајразумљивија и понајчудноватија: о морској змији; о вампиру што дави људе у Брасилији или у Бреслави (Ђаче самоуче не може добро да види која му је то реч, што иначе није чудо поред оноликих штампарских погрешака у српским листовима); о Инглезу (а шта му је то?) који има браду од три боје; о новој моди по којој женске носе остраг (ене!) неки набор (то ће одмах да окуша госпођица Цанка, — пошвабила се да Бог да!) и тако даље; па се уз то рачунају дани, колико има до Славе или до венчања или до Врбице, опет свако по свом занату.

Таква ти је ова варошица, а таква је била са незнатном изменом и тада, када се у њој догодио по себи незнатан, али, у колико се може предвидети, за нашу причу пресудан догађај.

Баточина је на путу према тадањем средишту Кнежевине, према Крагујевцу. Друмом, који је водио кроз средине њезине, јурили су лаки стремови са арњевима или без њих, а са оним малим али снажним и издржљивим коњицима каквих има свуда по северној половини Балканског Тропоља; ту су се стењући и шкрипећи вукла натоварена рабацкијска кола; ту су понекад пројурила мачица господска каруца са лепом опремом; ту је касео усамљени јахач или је пролазио

па је ту прекинуо путовање, да се одморн. да руча или да притегне опанке — и остали сви су ту стали и пристајали у једној од успутних механа, где их је, по степену господства, пред вратима а под ступовима надстрешнице, дочекивао газда, момак или слуга са водом и слатким од ружа или кучина.

Било је пред вече, кад је путањом, што вођаше из оближњег села варошицу, замисљен корачао млад сељак. одевен у одело, какво се онуд носи, полу празнично, просто али чисто. На глави му фес, што се још тада носаше, за разлику од правог турског, са ширим теменом и богатијом кићанком, а то складно заокругљује лице и уздиже томао а благ поглед, што карактерише Шумадијску расу. Отворено кестенаста коса и дуге јасне веђе, прав нос и врло лепи мали брчићи над црвеним уснама а усред чиста обријана лица, дају му вид углађенцијег човека, ма да је у сељачком руху. Кошуља празнична од танковијег провидног платна, са златом извезеним колиром и тацлијама; остало, осим простих белих гаћа и црвених опанака, све је од простог сукна. Та чистота, поред простоте, имађаше нечег допадљивог на себи, полу празнично одело у радни дан пак потврђиваше да пред нама није обичан сељанин. То потврђиваше и држање младићево. Висок и гибак стас, онај таласастипа ипак при завршетку сваког корака одсечни ход — били су својственост овамошњем становништву, али неки покрети руке и главе одаваху човека од оделитијег укуса.

Младић носи у руци малу, лепо повезану књигу и упутио се право варошици.

Стигав пред прву механу приметио је вреву међ оном гомилицом људи што су се ту скупили. Угледа велика путничка кола са четири снажна коња, где су се по свој прилици мало час сишле оне две три женске у страном оделу са једним старијим господином, што сад у живом разговору стоје поред кола усред гомиле људи који једнако придлазе. Било је ту, као у пратњи господе, неколико коњаника, још једне омање каруце и двоје кола. И младић се придружи мештанима, те ускоро и разумеде у чему је ствар.

Странци су се журили, да што пре стигну у Крагујевац на конак, па им се у хитњи десно немио случај, сломио се један точак на главним колима. С тога су били принуђени, да од последњег села доведе иду коракком, док нису срећом још доста рано стигли у варошицу. Чим приспеше пред прву механу, одмах потражише да им се нађе нов точак, али их нико не разумеде, јер су и госпође и пратња им говорили само немачки и француски. Таман су се договарали шта да раде и неодлучно погледали и око себе и у људе, те да нађу неког ко ће их разумети, кад онај младић ту стиже.

— Рекох ти, — окрете се најстарија крупна госпођа другој сувљој такође у годинама. — да не идемо овим путем. Ето одмах у почетку снађе нас несрећа.

Она сувља се насмеја.

— Није то тако страшно.

— Није, по твојим романтичким погледима. Ти си нас и навела на ову будалаштину.

— Боже, госпођо, — уплете се трећа дама, која је по свему изгледала осталима трима потчињена, — нисмо овде на крају света; наћи ћемо ваљда точак, па ако не, преноћи ћемо. Стићи ћемо свега један дан доцније. Није нам хитно.

— Јест, јест, драга госпођице, — одобраваше живо она сува, — ви сте тек увек најпаметнија, а на сваки начин стрпељивија од моје госпође сестре.

— Па лепо; шта ћемо сад? — упита она крупна.

Док су се дошљаци овако разговарали, били су и остали присутни у не малој забунци. Механиција је изашао из механе са капом у руци; стоји пред странцима и гледа збуњено преда се. Путници међутим, како се видело по њихову негодовању, немађаху намеру да му буду гости. Светина није знала шта да мисли. Каруца су била лепа, ни Књаз их немађаше боља; госпође, нарочито она крупна, држале су се тако господски, као да су владарке; мушкарци пак, отмени и фино одевени, стајали су у пристојној даљини очекујући њихове наредбе, па су и они изгледали као неки „швапски“ министри. Отмена спољашност госпођа, којих беше четири на броју, дивне путничке хаљине њихове и онај слабак и тежак мирис што се диже и разлеже из бора њихових кратких спво-кадивених огртача,

учинише. те су их и људи окружавали у пристојној даљини, тако, да је у полукругу пред њима стајао само збуњени механџија, кога су неколико пута запитали на разним језицима.

— Ах, ово су Срби! — узвикну она сува.

— Да су наши светли преци знали да ће њихови потомци једном доћи у овакав положај, зацело не би допустили својој деци да забораве матерњи језик.

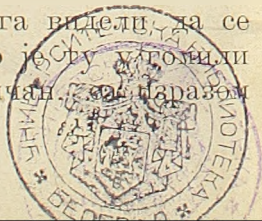
— Ви сте, госпођо сестро, и у овој прилици иронични као увек.

— Овом приликом теткица има право.

То рече она најмлађа која је досада стојала одвојена од њих, мало подаље, где је на хартији, положеној на полеђини повеће тврдо повезане књиге, нешто цртала, а уз то се разговарала са господом који су им били у пратњи, па се сад, свршив цртање, приближила и пристала уз старије женскиње. Глас јој је био свеж као и лице јој, покрети и ход слободни и лаки, осмејак и очи пуни чара и умиљатости, а то се сада нарочито истицало пред гледаоцима, којима је морала пасти у очи велика противност између предвечерја и зоре живота. Кад се она појави, лица се у гледалаца одједном разведрише, а мештанке се упињаху на прсте, да је виде.

— Ah, mon Dieu, mon Dieu, que faire! (А, Боже мој, шта да се ради?) — уздахну стара госпођа.

Онај младић, што смо га видели да се приближује варошици, стајао је у тој угломили и гледао у дошљаке непомицан.

чуђења, управо дивљења, различитим од оног на лицу осталих варошана. Млађи људи около њега гуркали су га напред нешто са шеретским мувањем, а нешто са ужурбаним путкањем, да се понуди дамама за тумача.

— Ти знаш шта говоре. Дѣла, помози им рећи шта ће, — говораху му другови.

Како су га непрестано напред гуркали, њему, у тренутку кад искочи на чистину пред госпође, испале лепо повезана књижница из руку Настарпија женске погледа у књигу, која се при паду отвори, те остаде тако.

— Tiens, — узвикну она, — un livre français! (Гле, француска књига!)

Појава момкова, као и овај узвик, јако изненади странце. Она што је називаху госпођицом стаде климатати главом према младићу, као да хоће да га поздравити или охрабри; сувља сестра насмеја се са нервозном радошћу; она крупнија одмах натаче лорњон на нос и право погледа у лице младићево, затим га одмери од главе до пете; најмлађа пак, која му најближе стојаше, бојажљиво устукну, те га погледа неодређеним изразом.

— Eine angenehme Ungeschliffenheit! (Пријатна неуглађеност!) — помрмља крупна госпођа.

Младић, који досад изгледаше јако збуњен, чисто плачеван, освети се на ове речи, па се усправи. Чврсто стаде пред најумеднију и поклонити се онако, како се то учи у француским школама играња, и проговори немачки:

— Допустите ми, милостива госпођо, да вам будем на услузи и да вам се представим.

Старија дама нађе се у чуду; једва могаше да му одговори:

— Мо . . . лим.

— Зовем се Павле Ђурић.

— Monsieur Jouritch! (Г. Журич!) — узвикну госпођица. — Прекрасно, прекрасно.

— Ученик Париског Университета.

— Un étudiant! (Ђак!) — мрмљаше најстарија. — Чудо, право чудо!

Сви му се поклонеше, а господа се руковаше с њиме мрмљајући своја неразумљива имена.

Госпођица, која је била међу свима најокретнија, одмах му стаде објашњавати и за тренут ока исприча му сав догађај. Сложише се у молби, да им нађе ма и невешта ковача, који би или набавио нов точак или би бар овај оштећени могао да дотера, како би још данас могли да стигну у Крагујевац на преноћиште

— То ћу, разуме се, покушати, — одговори младић. — Но за то време изволите овамо на доклат (sur la terrasse!), где ћете се моћи одморити и освежити добрим воћем или изврсном водом.

— Ах јест, вода вам је прекрасна.

— Боља него наша тамо у Бечу и Пешти.

— Благодаримо, благодаримо! — узвикваше госпођица неколико пута и већ се наместила на доклату, одакле позиваше и остале, да се попну уза степенице.

То и би.

— Господин барон нека иде са вама.

— Није потребно, — одговори младић, кад је видео да се овај господин устеже; — све је ту близу.

Поклони се и оде.

Друштво остаде на доклату. Узбуђење њихово ишчезе као пресечено. Наместив се како тако свако на свом месту, обузе их неко пријатно поуздање у своју судбину усред туђине. Урођене им охолости нестаде; младића испратише захвални погледи, све док се изгуби у светини; нарочито га госпођица хваљаше, у чему се није ни у колико ограничавала, већ је и по трећи пут тврдила да је то један врло фини младић и да она управо не зна шта би они без њега.

Та примедба, до душе, није била много ласкава за господина барона, који је, како изгледаше, био мушки заштитник мале путничке дружине, а он у целој овој авантури и није налазио ни мало уживања; ипак се похвалама госпођичиним смејао и он више по дужности, кад виде да им се и она најмлађа слатко смејала. Она сува пак рече:

— Ви бисте пристали, госпођице Јулијо, да нам тај млади господин буде сапутник бар до Крагујевца.

— О, и даље, молим. Зашто не? — одговори госпођица. — Свакако имали бисмо врло доброг путничког маршала, јер господин барон, како ми се чини, не радује се много овом излету у полу цивилизоване делове света. Његово је поље више на углачаном паркету, него ли по овим трупкавим друмовима.

Господин барон одговори са киселим осмејком:

— У главноме јесте тако, госпођице Јулијо; само ми се чини да ћете ми ви до Солуна извадити и оно мало душе, што ће ми ови друмови још оставити.

— Јако вас жалим, господине бароне, — одврати госпођица, — јер ће на даљем путу Јегејско Море докусурити све друго.

— То ће рећи, — рече барон, — истрешће ми и остатак душе.

— Не, — одговори госпођица смејући се, — оставићу вам толико, колико да можете подносити и морске буре, само будите учтиви као овај младић.

— О, не можете ме начинити суревњивим; тај ће остати ту.

— Ко зна; — рече мала сува женска, — ето, госпођица хоће да га позове.

— Збиља, учинићу, ако желите.

Најстарија нестрпељиво прекиде разговор:

— То сте ви, који желите, госпођице; ми ћутимо.

Затим продужи гледати кроз лорњон на ону страну, одакле се надала помоћи.

Међутим је услужни младић нашао ковача, довео га и показао му штету, препоручујући му да се што пре прихвати посла. Но овај махну главом и изјави да му треба радити бар пет сати до касно у ноћ, те му није могуће свршити оправку а да господа продуже пут још данас.

Павле Тзурић у пристојној даљини, доле

пред степенима а са фесом у руци, саопшти најстаријој госпођи ковачево мшљење и додаде, да сажалева што ће за ову ноћ бити задржани с пута.

И ако је ово саопћење требало да буде по друштво врло непријатно, оно учини такав утисак само на ону крупну госпођу, која се брзо диже са свога места и зашпта, да ли би им он, господин Ђурић, могао наћи каква поле мало погодна кола, са којима би могли продужити пут. Али је и то било немогуће. После мало времена проведеног у безуспешном трагању, друштво би принуђено да преноћи ту.

— Боже мој, а где ћемо спавати?

— Механџија има неколико чистих соба на расположењу, -- тешко је младић.

— Јесмо ли бар поуздани овде ноћу?

— Као код своје куће, госпођо; ви сте усред Србије.

Убедљив, поносит тон младићева одговора учини, те се госпођа предаде судбини. Госпођица међутим непрестано узвикиваше:

— Прекрасно, прекрасно!

Господин из страног друштва ушпта младића:

— Молим, где су нам собе?

— Сад ће их спремити. Има две са улице, а две са двора; које желите?

— Које нам ви препоручите.

— Онда оне са двора.

Младић хтеде да иде.

— Молим. — рече стара госпођа, — немојте ићи, ви сте нам потребни.

— Ипак бих вас молио за дозволу, да се за пола сахата могу удалити: вратићу се.

Госпођа као да је погодила његову мисао.

— Ви хоћете да се преобучете; није потребно; ваше је одело врло живописно, останите тако.

— Ах, јест, -- потврђиваше госпођица, — врло живописно и прекрасно (allerliebst)!

— И приђите ближе.

Младић је био одевен у свом сељачком оделу, као што га носе сви Србијански ђаци из унутрашњости, кад дођу на одмор својим кућама. Овај се обичај одржава и данас често и по варошима, а у оно доба то су чинили без изузетка сви. Он је сада мислио да оде неком свом познанику у варошицу, да позајми пристојно варошко одело, те да у њему наново изиђе пред странце. Но како су га сад позвале пред себе, он се попе на доклат стидљиво. Очекивао је запиткивања и бојао се као пред испитом.

— Извините, господине, — проговори најпре мања сестра, — нас јако интересује, како је то да сте ви ту?

— Ја сам одавде родом, милостива госпођо.

— Одавде? Одакле?

— У оближњем селу ми је кућа родитељска. Син сам богатог сељака и одао сам се науци, као што се код нас каже. Имам помоћи и од државе, те с тиме живим у Паризу.

Госпође се згледнуше.

-- А где сте научили немачки?

-- Пола у Београду где сам седео у кући

Немца стравца, а пола у Немачкој где сам провео једну годину.

— Ви сте, дакле, видели прилично света. па биће вам познато, како се осећа путник у туђој земљи, нарочито кад је у неприлици. Ви ћете, дакле, моћи појмити, колико смо вам много захвални на вашој љубазности. Ми смо слабе женске и осим тога ми смо овде на прагу Постока, а ја сам на овај пут пошла са много бриге, зато ми ваша помоћ изгледа као прави спас. Молим вас, примите што од нас за успомену.

Павле устукну један корак и поцрвене. Госпођа је приметила да је отишла даље но што је било потребно. Али она се толико била обрадовала младићевој појави, да јој је њена понуда изгледала природна; сад већ није могла натраг, те се потруди да јој да пријатан облик. Она рече:

— Ви сте млад човек, и ја се надам да нећете одбити какав мали спомен од једне младе девојке, која вам га нуди из захвалности. Агнеша, је ли овде твоја мала слика у златном медаљону?

— Није, мамце.

— Онда... шта би могли... Ah, que donner? (Ах, шта да дамо?)... Подај господину, ево, твој крстић.

Девојка устаде, скиде с врата скупоцен крстић урешен драгим камењем, на златном ланчићу, и смешећи се предаде му га.

— То смо требали да вам предамо сутра при расстанку, — објашњаваше мајка, — али

ми ћемо поћи рано ујутру, јер бисмо раде да стигнем за времена у Крагујевац (изговараше Кррагуевац), како би колар имао времена, да људски поправи паетон, зато не можемо да вас још и сутра трудимо. Прекосутра навече бићемо у Турској, у Нишу; ту ћемо на конак.

Младић је ове речи могао да сматра као отпуст, па ипак оклеваше да оде. Његова је радозналост била пробуђена, и он је хтео нешто више да сазна. Непријатно би га дирнуло поносито држање странаца, које је он у први мах приписивао више уображености или охолости, но ли високом положају њихову — да то у његовим младићским очима није ублажила љупка појава оне лепе младе девојке. Он је мислио да пред собом има чланове какве богате грађанске породице или нижега племства, која га је, његовим заузимањем ослобођена од претерана страха у туђој земљи, претерано и наградила. Онај пређашњи мали али лепог поклона је у Србији могао значити сувишну интимност, са западњачког гледишта пак он је био довољно објашњен положајем њиховим у туђем свету, овде, на прагу Истока. како вељаше стара госпођа, о коме се Истоку у оно време у Јевропи причало много шташта, страшно и претерано, а већином богме не без основа, — бар што се тиче удаљенијих крајева, — те су према томе прецениле његове услуге. А могло је бити и то, да су га сматрале за равног са слугом, или бар само нешто мало бољим, њега, мало начитанијег сељака, те су налазиле за по-

требно да му се одуже. Но то би значило да су странкиње високог положаја. Свакако награда казивала је, да су при томе имале у виду и његову образованост. Тиме охрабрен он запита:

— Хоћете ли још даље од Ниша, госпођо?

— Да, господине. Идемо да посетимо мога сина, који је тамо негде у неком егзотичном заступништву постављен. Моја настрана сестра наведе ме, да учинимо овај вратоломан пут преко средине Балканског Тропоља. Њојзи се допадају оваке авантуре. . . Није чудо, — дода полугласно, — она је још неудата, те од дугог времена. . .

— Дивота је ово, — потврђиваше „настрана сестра“.

— Прекрасно! — придружи јој се госпођица.

Најмлађа је ћутала, али се по њену веселом лицу видело, да ни она није на страни своје забринуте матере.

— Усуђујем се и ја да се придружим госпођици сестри, милостива госпођо, јер ћете имати врло занимљив пут, који ће вам по гдегде опсентити око и занети душу.

— Верујем, господине, верујем, — одговори стара госпођа са комичном забринутошћу, — ако нам до Солуна не измакне душа.

— Неће, госпођо. Ви ћетећи врло живим друмом, кроз питому Моравску Долину, преко Грделичког Кланца поред Враћа кроз Мораву у долину Вардара; ту живи народ питом и услужан.

— Да, да, то почињемо да опажамо, — умеша се госпођица Јулија.

Младић јој се лако поклони, јер је осетио да је комплименат важио њему.

— Једино, — настави он, — могли бисте имати испод Врања до Скопља непријатности; зато ће боље бити да се обратите Врањанском паши за јаку ескорту.

— Ми смо се унапред прилично обавестили о предузетом путу. За турске власти иначе носимо собом упуства за нашу сигурност, у Београду пак, као што видите, дадоше нам добре браниоце.

Павле погледа коњанике, а по њихову броју и одељу виде, да су више из почастии по потреби додати путницима. То му још већма пробуди радозналост.

— Чудо, те сте изабрали овај пут.

— Ја сам предлагала пут лађом преко Трста, али сам пропала, јер је против мене била огромна већина у породици

— Вараш се, мамице, опрости, — рече јој кћерка. — Није то била само већина: сви су били против тебе; ти си остала усамљена са својим предлогом.

— Да, управо је тако. Лепо; сада та твоја већина нека се намести како зна по тврдим одрима, каквих ће бити по свој прилици мање по броју него што нас има; ја за себе задржавам право на један цео целцат у коме желим бити сасвим „усамљена“.

— О, за мене и за госпођицу доста је један, — одговори јој сестра.

— Имаће за сваког, — учини младић.

Госпођица сестра замоли га да јој да неколико упуштава о народу и о крају и забележи име варошице (Battotchinna) као и околних села и назива. После су се и остале умешале у разговор; волеле су да сазнаду што о живовању становништва; о оделу женскиња; о украсима и накитима народним; о намештају кућевном и о домазлуку. Млада девојка, што су је звали Агнешом, оде доле пред механу у пратњи једног од господe, где је наставила цртање. Стара госпођа разговарала се са господином бароном. Младић, ма колико да је пазио да ухвати какву реч тога господина, по којој би могао сазнати што о реду госпођа, није успео, јер је морао одговарати на питања мале женске и госпођице. Када су разговарали о накитима, стара им се госпођа такође придружи и примети, да и оне имају код куће неколико лепих старо-српских накита, али се ти овде можда више не носе. Ипак би она хтела, рече, да има неколико лепих везова и тканина, па, ако би младом господину било могуће, могао би им набавити које; оне, до душе, то сад не би могле понети собом, али по свом повратку у отаџбину обратиће му се писмено, ако се он још буде бавио овде.

— Јако је могуће, да ћу остати ту, — одговори младић.

— Зашто; зар не мислите више у иностранство? — упита сестра.

— Мислио сам, госпођице, али изгледа

да ми се неће испунити намера. Ми Срби живимо по нашим имањима у задружним породицама. (Ту је укратко објаснио шта је то задруга.) Ја сам досада имао од владе помоћ, али она не би стигла, да ме моја задруга није такође потпомагала; но ја сам још пре неколико година престао да будем на терету задрузи и због тога сам се прилично задужио. Волео сам да останем бар још једну годину тамо. Имам још једну могућност. У Крагујевцу имам ујака доброга стања, па мислим да се њему обратим; мада то нерадо чиним. Али се надам, да ће ми испунити жељу.

Госпође су придружиле и своје жеље његовој и изјавише да се радују његову познанству.

Младић одговори:

— Радост је на мојој страни. Ово ваше путовање, и ако ће можда имати некојих непријатности по вас, милостиве госпође, бар даде прилике мени, да вам се поклоним, а моме народу, да га оваке одличне особе виде очи у очи.

— И ми ћемо одавде однети лепу успомену, коју ћемо чувати, а ви се сећајте нас по овом малом дару, — рече госпођа показавши на крстић.

— Учинићу, — одговори младић једва чујно.

— Поклоните га једном својој изабраници, — рече стара госпођа са врло отменим осмејком пуним поноситог благовољења и пружи му руку, да је пољуби.

Овим је младић био отпуштен, и он се удали.

Међутим било је касно, да се врати кући, те намисли да преноћи код тазбине очеве у граду; но није отишао одмах, већ, желећи да надгледа спреду за дочек господе, остаде у механи дајући упуства газди и одређујући стражу, да би се дошљаци осећали поузданији преконоћ.

Затим је хтео да оде, па остаде. Видео је богату опрему кола и коња, и, знајући да путници носе собом новаца, реши се, да ради још веће поузданости остане преконоћ ту.

Странци су вечерали на доксату. Отуд су га још често виђали како улази и излази кроз механска врата, и разумели су да се та његова ужурбаност тиче њих. Једном га најмлађа спази, кад се са другог краја улице враћао са котарицом пуном дивног свежег воћа: жутих крушака и крупних шљива, каквих на земљину шару има само у Србији. Његово шапутање са газдом, његово скрпвено стражарење на вратницама, кроз која је чељад носила јело и пиће за господску трпезу, ред ђаконија и јестива, одавало је надзор бадрогу му погледа, који је, као и он сам, за ово вече био сасвим одан њиховој служби.

Бар они су тако мислили, међутим он је то био куд и камо у већој мери него што су они то замисљали.

II

ВДЕЊЕ

Љубав, колико да је пријатна,
ипак се више допада по начину,
како се показује, но по себи самој.

Larochefoucauld

Ноћ је била дивна, ведро, мирна. Полагано ућута врева на улици и шум у авлији. У аровима нестала лупе, а у кући хода и гласка. Једнолики кораци чувара, тихи по прашљаву тлу, чујаху се неко време у околини, али наскоро несташе и тога. Пси се повукоше у удаљеније кутове дворишта; петли огласише своје прве песме, па умукоше; блејање уморене јагњаци ишчезе. Једва се каткад из даљине зачује крик совуљаче, али све тише и тише и све даље. Одовуд одонуд, где спаваху људи, уздиже се још по један уздисај; кроз ваздух још по који пут прелете са зујањем задоцнела буба у очајној хитњи својој, а у мотрењу за заклоном, ударајући о стреху и у паду наново отпочињући свој ужурбани лет; преко осветљене авлије пређе још једном обазриво мачак; још једном скок-

ну нешто са месечине у засенак, где се сакри под гомплицом камења: затим наста мпр.

Иза куће у двору а у сјајној месечини стојао је непомично Павле. У оним собама на углу, близу њега, починили су странци, управо странкиње, за које се он био заузео, да би провеле једну мирну ноћ у овом незнатном и забаченом кутку света, одакле је хтео да не понесу рђавих утисака, ако већ неће имати пријатних успомена — као он.

Јер он ће се за задовољством сећати ове вечери, мишљаше. Можда је ову мисао изазвала с једне стране велика противност између овог скученог југословенског живота, а с друге стране поглед на ове представнике далеке и напредне културе, овде, на лицу места; можда је то учинило и изненађење којим га обузе ова велика супротност, или можда велика умплатост и велика отменост ових благословених лица, благословених богатством, угледом, лепотом, младошћу и племенитошћу.

Лепоте беше у свакој ових особа; и у оној крупној, која је била, нема сумње, најугледнија међу њима, и у оној најмлађој... најлепшој, најсјајнијој, најмилијој, најдражој.

Ту поплашено застаде.

Ове су га мисли тако брзо спопале, да се тога сетно тек кад су га већ освојиле.

Али је било доцкан.

Са сјајним успламтелим погледом бојажљиво се осврте према оном прозору, иза којег лежаше она лепа мила млада.

И њему се учини, као да се завеса мицала, али не примети ништа особито.

Лако уздахну и уклони се под стреху у засенак, где се наслони о зид. —

Не, није добро замислио мало пре. Младости беше само код једне, али је она објавала сву околину — — Но шта он о таквим стварима ту размишља? Било је, и проћи ће.

Али, на послетку, шта би друго и радио сад овде сем да размишља, кад се већ решио да пребди на месту.

А мисли, оне имају свој ток, чији је извор изван наше воље.

— — Скупа сви су били много отмени; то је добро замислио мало пре. Како су се лепо, па ипак поносито држале према њему. Нису га понудиле да седне, стајао је пред њима као слуга; па његова Шумадијска одважност ипак се не побуну и не показа ни мало негодовања. Једном га онај стари господин позва да метне фес на главу, али он му се и не осврте, већ гледаше право у лице старије госпође и остаде гологлав.

Затим овај дар!

Усправи се и извади из појаса ланчић са крстићем. Права западњачка учтивост: женска младост и лепота дарива скупоценом успоменом мушку младост и кавалерство. Груди му се раширише. Пламени му поглед прелете преко звезданог неба, и њему се чинише да се тим погледом и његова душа узвину, да се дâ у неку неодређену лутњу

по васиони, у лутњу слатку, пресрећну. Или као да му се запали дух и да једним јединим пламеном достигне до неба где је блаженство несказано и вечно.

Али он је на земљи. На то га опомену први зрачак баш с неба, који заруди од преко брда. Зачуђено погледа онамо. Мислио је да је то светлуцање предвечерја, а оно је било руменило прозорја.

Дубоко уздахну. Ово је досад била најсрећнија ноћ његова живота, а она је била тако кратка

Унутра пак, у одаји, спавале су женске мирно. бар привидно, ма да ни једна не могаде да заспи. Мајка примети да је то због промене лежишта, или можда због добре вечере, каквој се нису надале

А нису се надале ни овако доброј послужби, — приметила је сестра. Госпођица је међутим набрајала све поједине ситне учтивости, које су по свој прилици имали свога извора у предусретљивости оног лепушкастог српског дечка са враголастим брчићима и веселим погледом. Она је све прегледала пре него што ће лећи, и видела је да су собу опајали, опрали и украсили цвећем и лепим источњачким ћилимовима. њима досад непознатим. На умиваонику било је доброг сапуна, чешљева и четкица; на прозорима китњастих завеса, на одрима мирисаве пресвлаке. То је све удесно он.

У таквом и сличном разговору минули

су часови, и путнице малаксаше. Обузе их умор, те ућуташе.

Млада није легла одмах. Седећи на одру крај светлила на сточету, довршавала је свој цртеж, од којег је имала два нацрта. Рече мајци да се боји да ће доцније поборавити појединости, те хоће да их утврди. Цело вече није узимала учешћа у разговору, па је ћутала, и кад је свршила рад и легла, али није спавала. Сваком, ко путује, познато је оно пријатно осећање када се налази у непознатим али занимљивим крајевима и приликама, а нема да се боји опасности. Сваки, са мало изузетка, воли да путује, а у оваким тренуцима лако облада човеком нека врста тихог заноса и осећања среће, — још и више кад је човек млад, здрав и задовољан. Али овој младој девојци је још и урођена сујета казивала да је садањем угодном осећању целе дружине узрок поглавито она сама. И њој не беше жао што је, по наредби увиђавне јој матере, тако лепо наградила младића, од кога јој, по спољашњости привлачнији, није упао у очи ни у сјајном двору, где је проводила век. И она је знала, као и остало друштво, да он и за даље бди над њиховим ноћним миром. Он је поуздано и сад ту негде око куће на ногама, те не спава и не иде кући својој забринутој мајци, којој је зеница у оку. Она је била најближа прозору. Женска радозналост или несаница или брига да види да ли су на поуздану месту, нагони је, да се подигне у одру, уклони завесу и погледа напоље.

То је била дивна сјајна ноћ. а усред авлије стојао је онај младић, коме су морале бити обвезне и који се у овом тренутку окрете прозору. Она поплашена спусти завесу и леже на подглавље. Случајно била је погледала право у очи младићеве, у којима у том тренутку, а при сјајној месечини за-светли пламен младости са толико силе, да је морала заклопити очи.

. . . Тако је ту лежало ово младо створење у туђини. у скромној механи, ноћу, а напољу је стојала и бдила над њом љубав мушка и одважна, која се родила у тренутку, да живи заувек. Били су сасвим близу једно другом, само она лежи унутра у топлој постељи, он стоји у свежој летњој ноћи, а између њих је зид

Сутра дан све је било заборављено. Странци устадоше рано, доручковаше опет на док-сату; а Павле је опет све удешавао, да буде како ваља. Затим се брзо спремише и попеше у кола. Павле се после синоћњег опроштаја није хтео више показивати. Уклонио се на скривено место, те је отуда слушао весео им разговор; чуо је кад су се распоређивали и кад су кола одзврјала.

Тада он изиђе пред механу и дуго гледаше за путницима, о којима не знађаше ни ко су ни како се зову. Само је једно име за-памтно, име: Агнеша.

Затим се врати у гостионицу. Полагано оде у одаје где су странци преноћили. Те-

рало га је да пре стигне тамо, но што ће млађи ући да распремају. Прозори су били отворени, али у соби се још осећаше онај сладак и тежак мирис. Као да га је тај мирис опијао, или можда од неспавања, осећаше да му је глава тешка. Пола вољно а пола невољно приближи се постељи где је девојче спавало. Упутио се право тамо, јер као по нагону погодио је која је била то постеља. Кад стаде до ње, угледа на сточету цртеж. Био је довршен и скоро до ситница израђен, а престављао је механу и околину. Уздрхтавом руком узе хартију и прегледа је. Доле у углу било је крупним лепим потезима њено име и јучерашњи дан забележен. Ништа више. Презимена не беше, а он га је тако јако волео сазнати.

Без размишљања узе цртеж, да га при своји и сачува. Та можда је и ово била пажња из захвалности њему намењена.

Али откуд би она могла претпоставити, да ће он први ући у собу и први наићи на ову лепу стварчицу? Не. Одбаци ову мисао као сувише претерану, сувише неозбиљну, и изиђе из собе носећи собом хартију.

Пред механом опет застаде и погледа на ону страну, камо су кола одјурила.

То су били, нема сумње, неки врло богати странци, свакако из Австрије; ваљада каква угледна трговачка породица, чији је син у далекој страниј служби, и који су могли дозволити себи овако необично и скупо задовољство.

Подиже руку и, гладећи брчиће, замисли да и он није сасвим сиромаш, да је образован, да има будућности, да је можда њима сасвим раван. Узео округло огледаоце, које носи сваки млади сељанин, и погледа у њ. Ватрен му поглед паде на бледо лице. Уозбиљи се, кад опази да му црте показују трагове душевне и телесне малаксалости.

Он се зачуди томе, јер није знао, да му је нејака душа загазила била у једну од највећих борби у животу.

Погледа замисљено преда се.

Тада спази белу хартију што је лежала неколико корачаја пред њим на земљи. Подиже је. Било је писмо отпечаћено.

— Шта си ту нашао, Павле? — упита га неки његов друг.

— Не знам.

— Ја знадем, — рече нека старица, која је ту стојала близу, наслањајући се о један повећи штап. — Ту је књигу изгубило оно девојче, кад се попе у кола.

— А што јој ти не рече?

— Стара сам, синко. Док се сетих, одоше кола. Ја шта ћу. Остарела ти је мајка, синко. Бапска посла, велиш. Хај, хај! — и отклеца.

Павле је међутим већ прочитао натпис на писму и уплахиреним болним лицем гледао у завојна коме крупним словима исписано стојаше:

„Милостивој и високородној госпођици Грофици Агнеси Јанковићевој у Пешти“

III

ЗАВЕТ

Где год се љубав и ма како појави, свуда влада; па и у дивљој звери, кад је инстинкат за часак уздигне, да наслути вишу љубав, а материнска приврженост и веза два створења олемењује је и скоро приближује човеку. *Крашевски*

Кад је на Јутрење звонило, Павле је већ био на путу к своме сеоцету. Био је у расположењу у коме би се налазио сваки, кога после неколико година једнолика живота снађе што необично. Погледа на сунце: како је ово сасвим друга зора него она јучерашња! Јуче је овом стазом ишао неки младић, али се истом данас неки сасвим други момак враћа.

Први пут у животу заболе га глава. Мутним оком гледаше расејано на цветне ливаде и мурузне њиве с обе стране. Потруди се да мислима да друга правца, али му главобоља подри душевну снагу.

Последице јутрошњег изненађења, увећане јучерашњим утисцима и ноћашњом се-

том, почеше се све већма појављивати. Први афекат што га потресе, кад је прочитао цело име на завоју писма, било је узбуђење страха, затим бол. После му се мисли све више замршпвале; наста борба, да их се отресе, и насртај, да оборе. Са таким унутрашњим немиром достиже до половине пута. То је било код подуже јаруге, која се унакрсно продужавала до у дољу, где је пресецала друм. Преко ње, тамо на џади, вођаше мостић, каквих има гма Божја по српским путевима, саграђених од две дебље попречне греде са четири тањих уздужних над њима. Овај је мостић био рабатан и јамачно се под тешким путничким колима јучерашњих странаца срушио у јаругу, те се ту, можда, и сломно точак.

О тим странцима мислио је јуче да су неки обични, само нешто богатији, трговци које је у неколико уздигла необичност њихова предузећа и њихово добро васпитање; слутио је управо да су и нешто више, али је волео онако да мисли; једном се чак и упоредно био са њима, колико се сећа.

И од тог тренутка, како се овога сети, облада њиме стид. Главу није више носио тако право, а ноге почеше да му се повлаче по земљи, као у болесна или уморна човека.

Најзад стиже кући.

Ту о дивном летњем јутру било је живости, какве у ово доба обично бива по селским кућама. Задругари се, до душе, беху разишли којекуд послом, старији по њивама,

млађи код стоке на паши; неки су одвели кола у воденицу, на гумно или у варош; али су остали били на броју сакупљени и око куће вршећи лакше послове: један је доправљао плот, други дељао хрстовицу или се налазно око коња у штали, док су најмлађи проводили у веселом игрању. Отуд из кошјева чуо се смех цурица. У ово време, кад се амбари и житнице почињу да празне, — што прво бива са кошјевима, — скупе се у ове женска деца, те празан или полупразан простор употребљавају за љуљање на љуљашци што виси са греде. Унутра, у кући, чуло се тапшање при сејању брашна и женскога грла једнолика песма.

Павле стаде пред вратима, погледа у кућу и назва добро јутро. Унутра беше мајка која га сад љубопитљиво али и радосно погледа:

— Бог ти дао, сине. А где си био сву ноћ?
Павле јој укратко исприча догађај.

— Ниси тренуо? А и види ти се. Хајд унутра да се прихватиш.

— Нисам гладан, — рече, уђе и стаде до огњишта. — А коме то спремаш, нано?

— Кума-Милићу; иде на пут.

Мајка је пекла погачу у црепуљи.

Павле узео треножац и седе крај ватре.

— А камо ће кум?

— Води стоку на пазар у Смедерево.

— Зар сâм собом?

— Собом. Овај пут има повише, хоће сâм да види.

— А може ли у Смедереву све?

— Не знам, спие Ђума вели хоће одатле још даље.

— Камо?

— Не знам како рече.

Покрај прозора стојаше ђаче и полугласно читаше књигу. Сад проговори:

— Хоће у Пешту на пазар.

У другим приликама мајкине речи, а приредба млађег му брата, прошле би без дубљег упечатка на Павла, али данас му глас чисто задрхта када брзо упита:

— У Пешту?

— Тако рече, — одговори му братац.

Мајка га погледа; седећи поред ватре од топлоте му зажарено лице пребледе; она то спази и погледа га испитујући.

— Теби је позлило, дете; јеси ли болан?

— Не знам, нано; канда сам назебао ноћас.

— Па, ја. Ми се овде забринусмо за тебе, а ти још и назеб'о. Тресе ли те грозница?

— Не, нано; глава ме мало боли, мало.

— Хоћеш једну врућу?

— Могу.

— После иди па прилегни, кад ниси спавао ноћас.

— Нећу; ићи ћу у поље да ми мало прође.

Снајка редуша, која је до сад у углу сејала брашно, доврши, истресе сито, још по који пут га изудара, па га обеси о велики дрвени клин у брвну. Скиде цезвицу за ракију, напуни је жутом шљивовицом, заслади, па је тури у ватру.

Мајка је међутим испекла погачу. Ба-
тином је одгурнула пепео са црепуље те му
је завуче; тако подиже цео поклонац и по-
стави на земљу; хитро извади врућу погачу
голим рукама, потапша је и наслони о зид.
Затим скиде пепео са поклопца и извуче жар
испод црепуље те га одгурну у ватру, а суд
остави на овом крају огњишта, да се исхлади.

— Ви'ш, испекла сам и тебе погачицу.

Она извади из пепела хлебче, обриса га
брижљиво и излупа, те га опет обриса.

— Хвала ти, нано, ал' не могу сад да јѐм.

То је било први пут да је одбио. Он је
јасно волео погачу из пепела, па кад год би
се умесила у црепуљи, искао би да му се
начини и онако.

Мајка га погледа забринуто и наново му
пружи:

— Дед, одломи парче.

— Подај деци

— Има за децу још две.

Павле одломи без воље и поче грицкати
пијући врућу уз то, па како је приметно оз-
биљно лице материно, хтео је да је разговори.

— А кад иде кума Милић?

Мајка седе према њему.

— Сутра сабајле (зором). Довече не бих
могла да му је умесим. јер ће чељад доћи
гладна с поља; то, велим, сад.

— А где оде ба́бо?

— Тамо је у врбаку код коже; и он
шћаше отићи с децом; а, велим, отиде ваљда.

— Идем. да га видим.

— А где ћеш?

— У врбак, ако је тамо.

— А шта ћеш му?

— Па знаш, нано, ваља мислити на пут.

— На пут? — учини она преплашено.

— Па ти још не хтеде пћи.

— Па не знам; видећу.

Устаде и оде брзо, да не види лице материно која зачуђено погледа за њим. Она је мислила тек да развезе с њим разговор, а он већ оде.

Оде према речници; прекорачи плот, па преко поља у врбак.

— Хој, бабо!

— Хој-хој! Јеси ли ти, Пајо?

— Ја-а. Где си?

Старац се усправи. Разапињао је кожу поред реке. Павле стиже до њега, наслони се једном руком на врбу и, гледајући у оца, чекаше неколико тренутака, док доврши.

— А где остаде синоћ?

Павле му укратко изговори све, па и случај са писмом

— А где ти је то?

— Ево код мене.

— Па шта ћеш с њиме?

— Не знам; дођох, да те питам.

— А шта знам ја! Дај да видим.

Старац разгледа завој, па му вели:

— Да си га дао капетану.

— Шта ће капетан с њиме?

— Или да га однесемо у Крагујевац, тамо ће знати где ће с њим.

Павле после кратке почивке одговори:
— Може.

Кад отац сврши посао, остави кожу, да суши, те се заједно упутише у поље код жетелаца. Ту је нешто помагао и Павле, јер се надао да ће га телесни рад мало разгалити; али се брзо умори, те се уклони са сунчане жеге и легне у хлад под снопље, где болну главу положи да отпочине.

Лежећи дуго гледао је у светло небо, а памет му је лутала далеко од завичаја. Помисли, да му се мало час, кад је с мајком разговарао, извесна луда мисао усели у главу, и тек га поплашено лице родитељско опомену на дрскост намере. Махну руком. И тога се треба одрећи: нема смисла.

Окрену главу на другу страну и заспа.

Међутим женскадија донесе ручак, а са њима дође и нана. Код куће остаде само редуша с мајком, да припреми још остатак за вечеру моби. Док су радници ручали, мајка оде, да потражи сина. Нађе га у дну снопља мирно спавајући. Седе крај њега, те га посматраше замишљено и дуго. Њена проста, у свакодневном и све истом раду укрућена, душа није могла разумети сложене мисли синовљеве. нити је могла пратити лет његове гипке свеже маште. Па ипак образованост његова није могла да превари око материнско, јер се осећаји не преиначавају, псти су у свакоме, само им се облик мења у изразу, а то је и једино што ствара ону велику чаробну разноврсност у осећајном свету, који

нам живот чини за мало лепим, али често за дуго грим. Ова је сељанка седела ту на земљи поред својег образованог сина, чије узбуђење ако није у први мах разумела, она га је слутила. Није хтела да га испитује. Нежност љубави њене хтела је да избегне сваки поступак који је издалека лично на насилје. Ово створење овде иначе се већ одавна уздигло над њом, једино их везују још природни осећаји, у које баш зато и није смела да дира.

Али га је посматрала брижним оком. Болело је што мисли на одлазак, а преко сваке мере је узнемирило што се одједном на то решио. Он је тако ретко долазио кући, у три четири године једанпут; кад је то последњи пут дошао, рекао је, да ће остати, а сад већ мисли да иде са кума-Милићем. Он то мисли; зна она: баш с кума-Милићем. — Боље да није ни пошао на школе.

Док је мајка овако размисљала, син је слатко спавао и сновио о некој великој богатој кући, како у дворани седи у сјајном мирисавом куту, а гледају га два лепа нежна плава ока.

Он се осмехну, окрете главу према мајци, и пробуди се. Први му поглед паде у нежне плаве очи материнске.

Сањиво али се благо насмехну и рече:
— Ти си, мила нано!

И метну јој тешку главу у крило и сакри лице у њену кецељу.

И на главу му паде суза; и чу шапат:

— Је ли, сине, нећеш још да идеш?

Главобоља му одуминула; сунце већ није жегло тако јако; са Севера се диже лак поветарац и пирка му у врело чело. Било му је лако и мило, и тихо одговори у силном узбуђењу синовљеве наклоности:

— Нећу, нано, нећу.

Мајка га пресрећна помилова и пољуби му сјајне црнпурасте власи.

Од тога дана наста борба, скривена и тиха, али тиме жешћа и одлучнија, између мајке и сина. Њега, и против воље, вуче нешто одавде, а она хоће свакако да га задржи, али да он то не види. Син, опкољен вештим сплеткама материнске бриге, јако се чува да ништа извесно ода о својим намерама, и уопште избегава да са мајком говори о самом себи, па је због тога и ређе код куће. Она је међутим добро видела његову унутрашњу борбу; често и радо је прихваћала мисао да је он „замиловао коју“, али није хтела да види везу између тога и његове жудње за одласком. Павле јој ништа није рекао о оној младој девојци, коју је угледао у друштву странаца, а она је међутим знала, да са овим расположењем он пре није долазио са својега пута из иностранства. Да је болестан — није; да је нешто скривио те се боји — није; да је бегенисао цуру те ваљада од тога хоће да бега — и то није, јер његово држање није правдало оваку претпоставку, у томе се њено око није варало. Тек

она види да „не ваља“; одлучила се да никако не пушта сина, докле се или не умирн, или док она не дозна за узроке његову расположењу, па да му тражи лека. Због тога би често наводила разговор о њему с оцем или са њиме самим, и то онда кад он није могао врдати а да не изазове сумњу противу себе: обично увече, кад су сви после вечере сакупљени око огњишта, договарали се о потребама, одмарали се и правили распоред за у напредак. Павле је назирао материн смер, и одговарао је према томе, а она, знајући да није искрен, ипак је жудно ишчекпвала сваку реч његову, да би и по њима могла саставити себи какво одређење мишљење.

Ипак није смела да наваљује на њ. Од тога је уздржавала колико материнска нежност, толико и бојазан, да ће он планути, изгубити стрпљење и нагло отићи. А она се одласка његова бојала колико његове смрти. Нема сумње, овако се иде у пропаст; тамо њега очекује смрт; њега су опсениле виле. Ударила је и у враџбине, али узамав. Пажљиво пустила је коју реч и пред мајком, али од ње беше мало користи. Напоследку смисли да наговори мужа, да запита Павла шта мисли за унапред да ради? Даље никако није смела да иде. Од испитивања о узроцима чувала се добро, јер јој је то много отргнути чедо занавек.

Муж јој учини по жељи. Али је Павлу било лако да задовољи овог уморног старца одраслог и оседелог у непрестаном послу и

вечитим бригама. Чича се није о њему много бринуо, видео га је „ваљаног и учевног“ и знао је да ће скоро у државну службу; једна година или неколико месеци овамо или онамо њему је било све једно.

Павле му рече још пре да ће да иде у Крагујевац или Београд, да тражи службу, ма да је волео да проведе још коју годину на страни. Државна је помоћ међутим била мала, а задругу је већ пре неколико година престао био оптерећивати. О томе је пре већ имао чешће разлагања са задругом и с оцем. Овај му препоручи да се обрати оном богатом ујаку Павлову, што је живео у Крагујевцу и волео Павла. Ујак није имао деце и често је своме сестрићу слао коју пару за школске потребе, док је овај још у оближњој варошици био ђачић. Ако му је доста још једну годину да проведе на страни, ту му ујак неће одрећи помоћ. Павле је ову мисао неколико пута одбацивао, али је сад наново прихвати. да и на овај начин објави мајци свој одлазак. И тако је овај разговор Павлов са оцем — изазван жељом мајкином — имао сасвим противно дејство ономе што је она желела.

Павле се, дакле, реши да оде ујаку у Крагујевац. И мајка, видећи како се он ве што припрема, малакше у своме очајању. Постала је ћутљива, често зловољна, каткад болесна. У сразмери, у којој је син јој венуо у некој њојзи тајанственој чежњи, у тој мери је клонула и она.

Сад је већ и мајка почела да примећује ово нерасположење кћерп и унука јој, и често би, сунчајући се пред кућом, пажљиво пратила погледом своју кћер, која око куће пословаше. Старица би тада уздисала и препоручивала јој је да чува своје здравље. „Јер је и оно дете нешто слабачко“, треба да га пазн, њено је.

Павле је међутим отпутовао у Крагујевац ујаку. Али на његово велико изненађење, ујак му овај пут одрече помоћ.

То је био тип паланачког трговца старога кова: у плавом турском оделу са широким фесом, дебелим спуштеним брковима и густим седим обрвама, испод којих јасно светлише живе плаве очи одајући бистрину ума и енергију. Био је варошанин који се обогатио својим занатом, сапунџијским, а неуморним трудом и многогодишњом штедњом, те је сад, седећи на миндерлуку и пушећи из чибука, одмарао старе кости. Он је темељ своје благостању положио оном помоћи, што му је у младости доста замашно пружао Павлов отац а његов зет, као старешина богате задруге. То никад није порицао, и често је и стварним добротинствима одуживао, али то никад није достигло висину оне потпоре, што су му Павлови родитељи некада давали. Зато је младића јако изненадило чисто сурово држање ујкино.

— Кад умрем, — рекао је овај. — све ће бити ваше; сад више не дам ништа.

— Ама зашто, ујко?

На то чича погледа у своју жену, која је оборила очи седећи на кревету поред миндерлука.

— Зашто, синко, питаш. — ту је чича био у очевидној забуну, а и домаћица му изгледаше да му не уме помоћи. — Зашто? Зашто? Зато што сам доста давао.

Павле га погледа тако чудно, да се старац застиде.

— Па добро, да ти кажем зашто. Зато што је твоја нана моја сестра.

— Како то?

— Тако.

И старац погледа задовољно у своју домаћицу, као да је погодио згодан одговор.

Више није могао од њега да извуче Павле. На свако доцније питање понављао би, да је Павлова мајка његова сестра.

Уосталом био је врло пријатан и богато је угостио Павла. Шта више хтео је да га задржи у Крагујевцу, док не нађе згодну службу, што би трајало неколико месеци; али кад год би Павле споменуо да би хтео да продужи науку, постао је плах и одлучно одбијао све разлоге сестрићеве, у чему га је, задивно чудо, живо потпомагала и његова жена иначе по нарави мирна и равнодушна.

Напослетку и Павле увиде, да нити има умна разлога да даље наваљује на одлазак, нити смисла његовим неодређеним сањаријама, које иначе још ни пред самим собом не хтеде признати, већ се реши да остане ту, у чему му ујак свакојако иђаше на руку.

Крагујевац тада не беше више престоно место владаочево. Књаз се у последње доба више бавио у Пожаревцу или Београду. Али како имађаше навикну да често путује по Земљи, свраћао се више пута и у ово место и после својега одласка одавде. Мали дворац, под именом „Шарени конак“, — у ствари и по распореду и по облику летњиковац, на обали Лепенице, — био је увек приуговорен за дочек господарев или његових синова, који су се ту родили.

Но и ако Крагујевац не беше више престоница владаочева, он је то био стварно у друштвеном и политичком погледу. Иностранство га је још једнако сматрало средиштем кнежевине, а о Београду и Пожаревцу имало је само ништа мало магловитога сећања из историје. Страна дипломатска заступства још дуго осташе у овоме граду, пошто се двор одавде и одселио. (У Београд се преместио најпре руски консулат.) Тако исто још остадоше овде главни заводи земаљски. И ако је, дакле, град полагаано почео губити вид политичког средишта, ипак је у ствари још био то; интелигенција, трговина и занат, обрт и кретање народно још су се туда стицали, још су туда пролазили; друштвене и, већином, патријотске идеје одавде су се кретале у борбу, и само се она могла надати успеху, која је овде била истакнута.

Није, дакле, чудо што се и ујак Павлов највише надао да ће овде најпре и најзгодније моћи „сместити“ свога сестрића. Нарочито откако се очекивао долазак млађег сина

Књажева, који је такође носио титулу Књаз, јер је једном већ владао. Конак су већ спремали за његов долазак.

Овај конак био је, а и сада још стоји обновљен у сличном облику, на крају малог луга, првог „парка“ тада у Србији, на обали Лепенице усред града. Преко реке водио је ту узан мостић за пешаке. С десна била је мала црква са високом засебном звонаром од греда, а наоколо пространо гробље заграђено филаретама; овамо напред била је реалка премештена из Чачка; даље болница, и неколико господских кућа крај пута што вођаше у пивару, једином недељном забавишту отменијих грађана. Десно од мостића ишло се у чаршију, а лево поред дворца у Палилулско предграђе.

Туда се често шетао Павле. Дознао је некако да су оне странкиње, по препоруци из Пожаревца, одселе биле у дворцу. Није нужно напоменути, да га је ово сазнање ново узбудило. Сутра дан је већ двапут пролазио туда, а доцније још чешће. Једном се чак упусти у разговор пред дворцем са неким старим човеком, пола војником пола грађанином, који је ту вршио неку надзорничку службу. Код овога се распитао о појединостама, те га једном замоли да га одведе горе у конак. Овај му учини љубав. — Унутрашњост малог дворца била је по обичном распореду турских господских кућа. Доле повећи трем, у сваком углу по једна соба; горе то исто с изласком на чардак. Ту је Павле

подуже остао. Од тога човека сазнаде Павле да су странкиње ту вечерале по наваљивању оне најмлађе, која рече да јој се овај начин распореда куће јако допада, нарочито што има чардак. Павле се сећао да су и у Батоцини вечерали на сличном докату... Овај је чардак био налик у Швајцарском стилу са изрецканим шареним даскама, а тако исто беху уоквирени и прозори — Кућа је била, као и околина, мирна. Из оближње основне школе пуштала се деца кући; кад се разиђоше и умукну њихов жагор, наново наста тишина. И дворште је било празно. С лева штале беху празне; спроћу велики зид неке подугачке куће, пред којом је била празна клупа; даље дрвеће и река. Овде је било свуда мртвило. И овде, и у граду и у Србији, мртвило — без ње.

Павле се с уздахом опрости с човеком. Кад је био на улици, помисли, е је ово расположење опасно по њега. Репи се да раскине с тим успоменама, које су претиле да коче његов напредак. Још је имао писмо код себе, то ваља предати Аустријском заступнику, који је још ту седео. Упути се онамо; али док је до куће стигао, сети се да му то ништа не би помогло. Успомена се не би могао ослободити, док је код њега онај мали златан крст, што га под кошуљом носио о врату. Како је било, и он сам не зна, тек се вратио ујкиној кући несвршена посла.

Како су дани пролазили, он све већма увиђаше, да му у Крагујевцу нема остатка.

Саопштити, дакле, ујку и ујни да ће да се врати кући. Ови се живо противљаху, али он оста непоколебљив.

Крену се, дакле, натраг, кући.

Удешавао је да стигне после подне, кад су мужеви одсутни, а женске се разилазиле по сусеству, јер се надао да ће мајку затећи саму.

Тако и би. Мајка је квасила убрус пред кућом, а у соби лежала је мајка сама болна у постељи.

Павле се заустави на прагу собе и погледа унутра немилу изненађено.

— Шта ти је, нано?

— Нешто сам болна. Приђи-дер.

Павле приђе и пољуби је у руку.

— Шта ти рече ујка?

— Ништа.

— Даде л' ти што?

— Јок.

Мајка се очигледно обрадова и налакти се.

— Ваљда ти рече што?

— Рече ми да не да, што си му ти сестра.

Мајка хтеде да прикрије своју радост, али је син примети и тужно се осмехну.

— Ти си гладан; чекај да ти спреим штогод.

— Немој, остани ту; мајка ће.

— Не, не; минуло ми. Хоћу сама.

Он изиђе, а она устаде и хитро, као да није била мало час у болесничкој постељи, обуче се и спреми вечерицу.

Павле је озбиљним лицем али слатко јео,

а она га је гледала, подбочена, ведрим али и посматралачким оком

Кад сврши, она га запита:

— Па шта ћеш сад?

— Не знам.

Даље није питала, али га је од тога дана посматрала још опрезније.

По њему се видело да још дубље размишља но пре. Није више толико много одлазило од куће, али је тим више тражило осаму. Често би, лежећи у цбуњу на трави, испустио своју књижицу и погледао горе, размишљајући о својој судбини и о своме незгодном положају у овом стицању осећаја са стварним приликама. Од своје досадашње лектире, Бернарден де Сен Пјера, пређе на Ле Сажа и доцније на Ларошфукола, али наскоро напусти читање, па оде у немирном размишљању проводити часове.

Како се јесен приближавала, он постаде све немирнији и све узрујанији. То је било у времену, када треба да полази на продуктување наука, које је у главном довршио, али је сада налазио за јако потребно да своје знање допуни...

Па се дуго решавао.

До душе, увиђао је, да му онај догађај пред механом — а за њега беше одиста прави догађај, и то судбоносан — ваља да заборави. ако сам себи неће да изда неку врсту сифогинског уверења. Али што се више хваћаше са свакој трезвеној одлуку, тим више му је она одмицала. Па ипак је морао да нађе

лека својој бољи, јер није могао овако без пута тумарати по чемерној долини мисаоној, у којој се већ почео заглибљивати; требао је да нађе једном ослоња својој слабости ма у чему, и млада му га душа нађе тамо где му је био најближи: у одлуци смелој али бујној му машти најприкладнијој, у борби за идејалом. То је било, дакле, нека врста оног лечења, по коме се бољка не уклања одмах, већ се доводи до кризе. На то га је упућивала крв што му је у дамарима врела; мисао што му је у глави горела; здравље што је одсјавало са белог му чела и румених образа и што је већ неприметно било зачето; на то га је упућивала и младићска снага што му запињаше мишиће; па онда положај што га је мислио извојевати у друштву; и прилично познавање оних туђих сјајних прилика, одакле је ономадне један леп зрачак пао и у ову дољу скривену међу питомим бреговима и на његово примчиво срце што је досада било мирно и безазлено: све то утврђиваше га у зачетој намери.

У овом расположењу ступи пред матер, молећи је да га саслуша.

Она је баш била у млекџу изнутра, али пред отвореним вратима. Ова је зграда била мало удаљенија од куће, те их није могао нико чути. Кад је он споља ослови, да би имао нешто да јој каже, она подиже бледо сувоњаво лице њему и са страхом очекиваше његове речи.

— Шта ћеш ми рећи?

Он при овим брзо али слабим гласом изговореним речима погледа мало боље у матер, и тек сад виде велику разлику, коју је брига починила по овим иначе поноситим цртама. Јако порумене на простодушно питање пуно тешке слутње. Овој сељанци он је био дика, син њен најдаровитији и најмилији међу својом браћом; она је у њ полагала сву наду и највећи понос свој, и он сада у одсудном тренутку увиде да је био на путу, да изневери ову неизмерну љубав, којој равне он још није досад могао да узбуди ни у којој другој жени.

Тронут уђе у млекар и ухвати мајку за руку.

— Нано, зашто се бринеш толико за мене? Та вратићу се ја.

— Ти ћеш да идеш?

— Па ја; ваља.

— Па како ћеш, кад немаш с чим?

— Имаћу, нано; мало што ми дају благодејања доста ће ми бити.

— Јеси ли здрав?

— Јесам, ништ ми, хвала Богу, не вали.

— Знадеш ли ти то тврдо?

— Знам, . . . мислим; зашто питаш?

— Јеси ли рекао оцу?

— Рећи ћу.

— Међер ћеш да идеш?

— Морам.

— Мораш? — Ту застаде, уздахну, па чврстим гласом настави: — Добро. Кад мислиш?

— Па за који дан; време је.

Изиђоше у авлију и упутише се путањом према пољу. Ту пред прошћем мајка се заплака.

— А знаш ли ти да сам ја болна, да те више нећу видети?

— Хоћеш, нано; хоћеш.

Она се чисто трже на овај одлучан глас, у коме назираше мање од оне детињске нежности, које беше раније тако обилно у њему.

— Колико ћеш да седиш тамо?

— Тако једну годину.

— Нећу ја то доживети.

И одиста, кад је то одговорила, изгледала је тако трошна као њена мајка тамо у кући.

Павлу би много жао, те ућута. Осећао је, да је и овај пут побеђен. Морао је ствар оставити за другу згоднију прилику.

Тако се ова борба, коју бисмо могли назвати и нежном и одсудном, водила и даље између мајке и сина. Павле је гледао да се ма како приближи својој сврси, а мајка га никако није пуштала због своје болешљивости.

И одиста је од дана у дан венула.

Можда јој је понекад бивало и лакше, али је она то увек крила пред сином, и кад јој се једном здравље поправи за дуже време, она силом леже у постељу, само да се Павле не би наново прибрао, и да је не би смео оставити.

Но и ово невино лукавство почело је да губи своју моћ. Павле се ипак приближивао остварењу своје намере, јер је инстинктом

срца које љуби прозрео мајкине рачуне, те се опет лати да јој објави одлазак.

Али тада се догоди нешто неочекивано, што је изгледало као последња али неотклоњива сметња Павловој намери.

У рану јесен напрасно умре отац.

Овај удар попрети да га занавек задржи у завичају, јер је, као по старешинству први и најпаметнији члан задруге, могао најбоље наставити и успоставити прекинути ред породични. — Мајка је и овај случај употребила за свој смер. Где год је могла то да учини неприметно, гледала је да замрси прилике и да Павлу тиме да више посла. Ако је она, као удовица породичне главе, имала ту каква удела, то је увек одуговлачила; тако кад је требало ићи власти, или решити о старешини задруге или друго што. Но и ово није смела подуже да удешава, јер су и остали могли да изгубе стрпљење. Напослетку Павле удеси све домаће послове како ваља.

Кад то би, реши се да оде у Крагујевац и да код ујака још једном покуша своју срећу.

Али се појави још једна, и то сад већ стална сметња.

Мајка је својим ранијим претварањем наслутила зло: почела је озбиљно да болова и боловала је дуго.

Већ паде и први снег, и Павле не смеде да је остави.

Она га и није пуштала. Хватала се за њега грчевито, проричући њему пропаст а себи смрт, ако је остави.

Павле је већ постајао нестрпељив, али је увидео, да би био прави злочин напустити ову жену, која га је родила а која је свој живот везала за његову присутност. — Борба је сада већ постала отвореном, и сељанка је водила очајнички и победоносно. И до последњег тренутка свог одржала је победу.

Али и тај последњи тренутак дође.

Неког хладног новембарског дана о Задушницама, када је отишла на гробље своме човеку, назебе озбиљно, и врати се кући са неком потајном грозницом.

Болест је није дуго мучила; као што је заслужила, издахнула је усред јуначке борбе и блажено, на мишицама својега љубимца, пошто га је заветовала, да се више неће враћати у туђину. Он се заветова, и она умре спокојно.

ПОЛАЗАК

Хајде, о хајде са мном, мој љупки, пролетњи цвете,
На даљне, чаробне путе, у крило чуднога света!

Војислав

Мавла је, дакле, само смрт могла спасти својих смерова главне препреке: љубави материне. Само је овим грозним и највећим губитком могао постићи слободу одлучивања и независност осећаја. Као да је судбина баш с обзиром на ове осећаје хтела да га лиши оних двају створења, оца и мајке, којима ти осећаји припадаху у највећој мери, како би их одсада могао усредсредити само на једну једину тачку.

Али сада, када му је црна земља отела ту драгу препреку, — сада га је можда још чвршће везивало небо, чијим се именом био заветовао крај самртничке постеље мајкине.

Сада је у потпуној мери разумео ову истину: да материнска љубав живи и после гроба и да она и после смрти бди над дететом својим.

Он је завет учинио пола несвесно од бола, а у оном тешком и свечаном тренутку, под утицајем неограниченог поштовања према овој паћеници, коју је хтео да умири у последњем часу вечитога растанка, да јој из захвалности поднесе жртву, која је за њега била највећа али баш зато матере достојна; он је завет учинио још и од забуне што га је њено забринуто око прозрело до дна, па још и од стида и туге што је њену смрт највећма проузроковао главом он.

Али колико мора да је силна та материнска љубав, кад је кадра да наметне оволики терет на душу! Оволики терет — од кога се он никад неће моћи отрести!

Отрести . . . то је покушавао и несвесно. Јер кад се осећао свесним ове грешне замисли, тада је већ био у Крагујевцу, где је увелике спремао одлазак у иностранство.

Павле се ужаснуо, кад се одједном нашао у Крагујевцу. Грозио се овог поступка противног своје здравом разуму, својега правог интереса и своје заклетве положене у онако свечаноме часу, а лицу које је за њ морало бити свето.

Доцкан је: он је већ учинио кривоклетство; а оно није било учињено тек сада где је погазио своју реч, већ још онда када ју је дао. Сада се само наставља започети грех.

Он је у осталом све то предвиђао. Знао је да, ако остане у овој вароши, како је ујак

желео, његов живот не би био ништа друго до непрестано и све дубље пропадање у бездан одакле нема повратка, и у душевно растројство за којим скоро долази и телесно. Његово пребивање овде стварало би му стотинама прилика, да се сећа онога, што нема, а што није ни покушао да задобије. Зар да вечито кука као жене; да сања као деца; или да лута као слабоумни, а без наде да може кога наћи, ко ће га разумети у овим ситничарским приликама што га чекају, и то све да чини поред своје снаге које је свестан!

А он је још бацно поглед и у будућност. Ту је видео себе, како немирна и незадовољна духа оставља живот; видео је себе утонула у множину свакодневних поситних и покрупних дужности; — и то се видео свуда и увек без одређеног правца а лишеног својега највећег задовољства и своје највише замисли.

После кривоклетства му је престојала једино морална смрт, па још са свима оним набројаним тешкоћама: али кад га је мајка својом безобзирном љубављу већ отерала у ову моралну смрт, он је хтео бар покушати да себи набави оно највеће задовољство, што му је поред тога још преостајало.

И тако су његово лутање по ливадама и бреговима завичаја; његова велика повученост после жалосног породичног случаја, били управо једно непрекидно размисљање о томе, како ће да се докопа стазе, коју му је његова превелика жудња одређивала.

И он је сад већ био изишао на ту ста-
зу, и, идући њом чврстим корацима, срце му
је ипак дрхтало. Изишао је на њу, али камо
ће га одвести? Започео је, али како ће се
свршити?

Био је у годинама бујне младићске снаге,
где се пред каквим предузећем не процењује
дубоко и не резонује много, али су на њ ипак
сувише напрасно навалили губитак родитеља,
неизвесност будућности и онај неодољиви
свирепи осећај, коме још не смеде дати права
имена, — а да би се могао отиснути на море
нових непознатих прилика без — бар и крат-
ке али ипак велике душевне борбе

Пред великим предузећем својим он се
ипак не смеде одати својој тузи за изгубље-
ним родитељима; уздржао је сузе које се по
каткад искрале под трепавицама; није хтео
да легне кад га је главобоља мучила, већ
често, стиснув руке над узрујаним срцем,
иђаше право напред.

Ујак га је дочекао јако тронут због смрти
сестре му, која му, до душе, није била ро-
ђена, али му је била најближа, управо једи-
на својта. Кад се сит најадиковао стаде же-
стоко пребацивати што га нису позвали, кад
је на самрти била. Он се увек надао да ће
пре умрети — та био је скоро дваес година
од ње старији, — па се већ унапред радо-
вао колико ће благостања донети њиховој
кући његова и његове жене смрт. Тиме би

Павловим родитељима Бог вратио она добра која су му чинили, кад је био млад и зелен а у невољи. Али, ето, поквари се све; нису му ни о зетовљевој смрти, ни о њеној бољи ништа јавили, да би својом утехом бар олакшао смрт сиротици или да би се побринуо о њену здрављу, да доведе лекара, те да је можда спасе

Али одмах за тим увиде да је у својим пребацивањима отишао далеко, те пређе на другу ствар.

— Божја воља! — рече. — Нека сте ви живи здрави, а за мене и за Јулку како Бог да. Сад си ми ти најближи. Ти си првенац. Њима Бог да прости.

Чим је овако свршио, ујна Јулка се подиже и изађе, да спреми вечеру, а старац позове младића да седне крај њега.

— А сад, да знаш: ја сам ти отац, и теби и оној деци. Ти си, до душе, већ израстао, али господска чељад подуље треба неге, него ми сиротиња. А ти си одвојно. Ти рече да ћеш да идеш преко. Ти знаш да се је твоја мајка увек противила, кад си хтео да идеш. . .

Ту ујак ућута и очекиваше одговор Павлов. Он одговори без забуне:

— Покојна нана била је противна зато што сам био дуго ван отаџбине, а и бојала се што сам овог лета нешто мало боловао.

Ујак сумњајући махну главом:

— Па неће бити баш мало. Јеси ли

кашљао? Овде сам те чуо да кашљуцаш, а чуо сам да си се код куће често заценио.

— Ја? Код куће? И ви сте чули? То није истина.

— Да нисам чуо?

— Не, већ да је то било. Откуд знате?

Старац устаде и извади из ормана три савијена писма.

— Ево ти, па читај.

Павле са све већим чуђењем отвараше писма једно по једно. У сваком стојаше потпис: „Твоја сестра Љубица“. То су била писма његове мајке. Рукопис био је кума-Милићев.

— Из ових писама мо'ш видети да ме је сирота ваздан преклињала да ти не дам новаца, да тамо идеш; да те не пустим одавде, већ да ти овде нађем службу, па и да ти говорим и срцу. Ту стоји још да си био много болестан, и да ћеш пропасти и са здрављем ако те пустим преко. Ја сам је морао послушати, била ми је сестра. Чинио сам што сам могао, а њу нисам разумео. Видех да си ослабео јако, а и сад си блед, али шта ја знам твоје послове.

Павле држаше писма дрхтећи и читаше узбуђено ове хладне преостатке онолике љубави. Затим их врати ујаку.

— Не, нека остану код тебе, добро је да их понекад прочиташ; још кад идеш у Швапску!

— Хвала вам, ујка, на вашој доброти; ја ћу вам се отуд по који пут јавити.

— Да се јавиш. него... А кад мислиш?

— Прекосутра.

— Лепо. Мало си се пожурио. Колико ћеш да седиш?

— Једну годину. Само једну, ујаче.

— Лепо, сине. И сад чуј ме. Слушао сам од твојих даскала (старинско турско-грчко име учитеља) да си био ваљан ђак, а ја знам да си добар дечко увек био. Имам вере да ћеш и одсад бити поштен. Али не може бити да је твоја мајка узалуд бринула. Ти ми се сад чиниш слабачак. Добро, из очију ти вири, да ти ја то узалуд приповедам. Па, нека буде, али дуже не смеш да останеш од једне године. Обећај ми.

Павле уздрхта при овом новом искушењу, при овом захтеву толико сличном ономе што му је мајка била поставила. Он се реши да буде обазрив и одговори:

— Не верујем да ће ми више требати од једне године.

— Ти врдаш; реци да ћеш се после једне године вратити.

— Добро; свакако мислим да се вратим за то време.

Старац га тек после неколико тренутака размисљања разумеде, затим му рече:

— Нека буде тако; где мислиш да идеш?

Павле полагаано и пажљиво одговори:

— У Пешту.

— Имаш ли благодјејања?

— Мислим да ми је ове године још неће одрећи Господар.

— Лепо. Знај, и од мене имаћеш колико ти треба.

Павле му пзненађено, али ипак нешто жалосним осмејком хтеде да пољуби руку, али старац му не даде да се захвали:

— Сад знаш да сам ти због ових писама одрекао летос помоћ. Но па реци колико ти треба?

Павле је оклевао. Ујак му поможе:

— Знаш шта; даћу ти одједном онолико колико ти треба за целу годину. Биће ти доста ваљда, ако ти дам онолико колико ти је благодјејање.

— И много, -- одговори Павле.

— Много неће бити. Ти сад више не учиш школе; хоћеш мало и да видиш света, знам. Па ако ти устреба још, пиши ми. Да знаш: да ми пишеш! А не смеш се задуживати. Е, сад ако хоћеш, мо'ш да пољубиш у руку, јер видим да ме једнако хваташ.

Старац се слатко насмејао као човек који је у власти да чини добра дела, а уз то да се нашали, кад му се учини згодно. Тиме је и разговор био свршен.

За ово време док је Павле чинио своје завршне припреме, ујак га је обасипао својим практичним саветима, који су могли да представљају праву драгоценост за каквог ваљаног сапунцијског калфу што се у свет спрема; али Павле је и овако био захвалан на њима. Поред тога морао је још једном обећати ујаку, да ће редовно писати и да ће неизоставно јављати ако би му здравље

посрнуло, јер му је старање о његову здрав-
љу нарочито препоручила његова покојна
сестра.

Сутра дан је Павле удесио све, а пре-
косутра пође на пут.

У КАВАНИ „КОД ЗЛАТНОГ РОГА“

Радости, о рајска шћерц,
 Красна искро Божија,
 Ево нас код златни двери,
 Где светиња твоја сја.
 Твоји чини вежу с нова,
 Што но мода раздвоји;
 Под окриљем твога крова,
 Ми смо људи браћа сви.

Шилер — Јов. Илић

На углу узане, високим зградама уре-
 пене, улице у Пешти била је у то
 доба мала каваница, удешена по свој
 прилици за госте средњега реда или
 средњих новчаних срестава. Улазак
 је на две три степени кроз стаклена врата по-
 кривена иза мђдене решетке зеленкастим заве-
 сама са ситним цветићима; прозори на локалу
 средње величине са истим завесама и истим цве-
 тићима; над вратима с обе стране обичног нат-
 писа на домаћем језику стоји још натпис срп-
 ски, немачки, румунски и словачки, а пред
 натписом утврђен је огроман позлаћен рог;
 са средине овог рога виси фењер са окнима
 млечне боје, на којима пише одовуд „Kaffe“

што мора да је немачки, а одонуд „Cafee“, што ће бити по свој прилици француски.

Унутрашњост одаје толико је исто привлачна као и ови натписи. Кад би прошли поред каване и кад би се у истом тренутку отворила врата, први би нам поглед пао на неку врсту престола што стоји под неким високим ступом, и пао би обично на један други поглед управљен кроз тренутно отворена врата право у нас; управљач тога погледа женског пола седео би у том престолу са врло пријатно слатко-нежно насмејаним лицем а плетући вечито своју чарапу.

Човек поле добра укуса и топла срца, у том слатко-нежном погледу, управљеном кроз тренутно отшкринута врата право, могао би назрети један цео свет слатких снова и вешто сплетених тајана, па кад би осетио чежњу, да све те тајанствености размрси, не би требао да учини друго до да уђе у ово примамљиво место, у које би га у осталом — ако, на пример, не би био онако идејалног укуса — мамли и чаробни мириси пржене каве и не сасвим рђавог дувана, као и весео разговор безбрижне момчадије.

Улазећи видећемо пуно једноножних столова од лажног белог мрамора поређаних поред зидова, на којима — на зидовима и на столовима — видели бисмо трагове неких арабеска, да их нису препокриле разне несташне шаре цртане оловком или четкицом у аквазелу што представљају епизоде из живота познатијих чланова каванског друштва. Поред

тих сличица има ту исписаних објашњавања што се тичу слика, или стихова, па и изрека појединих специја (другова), које је ваљало овековечити, како би их млађи нараштаји имали пред очима, гледајући у њих са пуно признања према овим старијим преходницима својим, а прегаоцима за одржавање добре воље и за прогнање туробности у човечанству.

На овим зидовима висиле су и по које шарене слике у отрцаним оквирима, представљајући какву уображену врло нежну Емилију са белим голубовима, или побожну Геновеу са изврнутим очима и расплетеном косом, или ватрену Мариту са жутиим цвећем у црним увојцима, или чаробну Зулејку са невероватно јако развијеним недрима; и све су те слике некада морале изгледати дражесне, да им нису доцније неки варвари свема нацртале бркове и Шпањолску браду. Кад би се којим чудом утишала граја, чуло би се болешљиво крклање сата на зиду, који похвале достојном сталношћу увек унапред показује за један или два сата, како би ваљада опомињао младеж да што пре оде на рад или одмор.

Као свуда по већим градовима, где има поле мало заједнице међу омладином појединих народности, тако су и у овом граду одраслији ученици по разним групама имали свој оделити живот, у који се, онда као и данас, тешко могло завирити са стране, не зато што би био скривен, већ због својих нарочитих особина, који је туђину увек нејасан и зато неприступачан.

У оно време у поменутоу каваницу скупљала се омладина српска. Нарочито је за време доручка или одмах по ручку оживело ово, преко дан мирно, место. Али најзгодније време састанку беше пред вече, кад другови посвршују своје школске часове или кондиције. Тада ту ври од живог разговора, шале, задиркивања, споразумевања или неспоразумевања. У то би доба она женска прилика на престолу била у свом елементу; тада се она налази у најбољем расположењу и у најгушћем диму; лице би јој тад дошло свежије, коса сјајнија, а усне руменије, по свој прилици од радости што је радња у цвету; па би се и она расцветала у пуном сјају своме и остављала би чак и своју неодвојну чарапу, да би се одала пикиантном измењивању мисли са оном младом господом, што се око ње искупи и на које је она потрошила небројено нежних осмејака и милостивих погледа, уверена да ови не могаху одолети дражима што из ње овако пред вече бујају, те јој се приближују, без обзира, да ли ће на оволиком сјају опрљити криоца своје небрежљиве маште.

Ако овоме додамо још непрестано отварање и затварање врата, гуркање столица, звекетање судова, трчкарање момака, узвике порука и отпорука; онда ћемо имати од прилике свакодневну слику ове ђачке каване.

По себи се разуме, да се овај свакодневни ток често прекидао случајевима оделите природе, или епизодама занимљивим за гледаоце а трагикомичним за суделоваче — жртве каквог

лукаво измишљеног плана или брижљиво у тајности припремљене шале. Жртву такве шале дочекивали би весели усклици или подружљиви поздравн, чим би се појавио на вратима.

Ту су вам при столовима и специјалитети ђачки. Ту вам је Шљица са вечито задигнутим панталонама, вечито каљав. Ту је Чика, што четрнаест година учи медицину и за кога пронеше глас да је сахранио неколико тетака, које су га издржавале, а једна га у завештању остављала другој. Ту је нарочито при почетку године „балек“ (дошљак, почетник), кога треба поучавати и кога обично скупо стаје та поука, док се не извешти. Ту је Никола Николајевић Никшић, alias Ник-Ник, дун достојанства са великим брковима, који је заређао, те све факултете (изузев теолошки) свршава, — на шта, само он зна. Ту вам је од уметника „Шлекермаул“, који је своју лепу главу унаказио дугачком косом и разбарушеном брадом, јер је присталица начела, да не треба дирати у оно чиме нас је природа обдарила. Ту је и онај, иначе озбиљан дечко, који се решио да сврши науке грошевима својих другова (од сваког добија грош, сексер, дневно), али кога напослетку нестаје, где и зашто, то остаје вечита тајна.

Поред оваких појава међутим општи живот тадањих ученика одликовао се извесним полетом проузрокованим оном грозничавошћу, којом су се политичке прилике у земљи почеле развијати. Нема сумње да је у крилу

ове омладине никло мноштво замисли, и да су се у њему усавршавали они људи, којима доцније Српство толико имађаше да захвали. После десетогодишње чамотиње почеле су нове струје да струје, и национални рад био је пун ватре, пун озбиљних тежња.

У таким се јавним приликама тада обре Павле у Пешти.

Приспев учинио је овако како су радил и остали му другови: придружио се заједници своје народности; од ње је тражио и добивао упутства, која су почетнику у оваким приликама потребни.

Слатке засновице младости, снаго ненадмашна! Са колико се хитрине овај младић бацо у овај њему нови свет, могло би се помислити, е ће се одати једно својој главној наклоности и да ће му она исцрпити сву душевну снагу. Међутим баш га је она упућивала на напрегнут рад, ако их је мислио остварити једном. Не напуштајући свој смер, он се са највећом озбиљношћу дао на своје студије, па је поред тога и на олтар друштвенога живота донашао своју жртву: и посматрао је и пзучавао прилике око себе.

А још је имао времене и да веже пријатељских веза.

Упознао се са човеком, чије је познанство било доцније од велика утицаја на његов начин мишљења. То беше један од оних типова, каквих налазимо у кругу или у близини омладине, у ђачким кафанама и ђачким становима: по универзитетским ходницима, а често

и на предавањима. То су већином матори ђаци, или пропале егзистенције, или особе са сентименталном подлогом, који се ни у зрелијим годинама не могу да одвоје од обичаја своје прошлости, те у дружби са младим људима понављају или продужују своју младост. Они често могу да буду опасни али понекад и корисни по младиће, који би се са њима дружили, јер својим упропашћеним животом представљају опомену онима, који су склони да раде онако као што су они радили. Они су због сиромаштва својег напустили некадашњи залудан живот и сада служе као пострек млађима за рад и за озбиљније схватање живота. Ако су из оног на последњем месту споменутог реда, онда дружење са њима може донети добрих плодова, где је памет и срце на свом месту.

Павле је то знао, па се ипак увек чувао тих познанстава, која се врло вешто намећу, а увек тако да изгледа као да смо их ми тражили. Међу њима има свакојаквих, и таквих, који нису никакве школе учили, али се врзмају око омладине, да ту што ћаре.

Павле је у овом случају учинио изузетак, а доцније се доказало, да је његово ново познанство одиста изузетак.

То је био човек средњих година још доста младолик али скоро ћелав. Имао је очи са сетним и нежним погледом; врло лепо, развијено, високо чело и црномањасто лице; изгледао је сувољав и болешљив, био је скромно али увек чисто одевен. Уредно је долазио у

шест сати кад је кавана била најпунија, заузимао би своје место, које би му се одмах радо уступило, јер је био свима симпатичан; а одлазио би из каване тачно у осам сати. Поручивао је малу белу каву с једним лепчићем, плаћао је увек уредно свој сексер, и давао је и реднику (келнеру) уредно напиштак од два новчића. Никад никога није ословио, није тражио дружбу, али је радо слушао шаљиве разговоре младих и, ако би га ко замолио за његово познанство, био је врло учтив, разговоран, али и повучен.

Озбиљно сетно му лице није било намештено, већ изгледаше да му је било прирођено, и то му је као и његова уредност осигурало поштовање редовних гостију и каванског особља, ма да чак и ови други нису ништа о њему знали изближе до да је Србин.

Ми знамо у каквом је расположењу Павле долазио у овај град. Склоњен замоћи а мало разговоран бацпо је око на осамљеног госта, који би седео у десном кутку осмејкујући се на ђачке досетке. Пошто га је Павле неколико вечери виђао, приближи се једанпут његову столу, поклони се пред њим и простодушно га замоли за дозволу да седне до њега, ако му не би био на досади. Туђин устаде и учтиво се захвали на његовој пажњи казујући му име своје.

— Ја сам Стеван Пичић, коректор . . . Изволите.

Седоше. — По њихову разговору Павле је видео, да је потпуно образован човек ле-

пог држања и отменог мишљења. Био је некада универзитетлија, а сада је коректор код једних новина са малом платом, која му је међутим довољна. Једина је незгода што је мора зарађивати ноћним радом на који одлази у осам сати и то право одавде, пошто не вечерава.

Павле се већ унапред известио да ово није ни мало опасна егзистенција и да се, шта више, за оних више од десетину година, откако у ову кавану долази и држи са ђацима, неколико пута показао као прави Ментор неискусним новајлијама.

— Ви сте, господине Ђурићу, много, и сувише озбиљни према вашим годинама. Ја сам то опазио и мислио сам да ћемо се кад тад упознати. Није ми првина да ми се приближују млади људи, што их судбина искушава. Молим, немојте ово сматрати за увреду. Мислим, ви ћете лако увидети, да ја са мојом малом дијурном, прошлошћу и садашњошћу, не могу да будем друг будућим великашима, министрима, а можда још и нешто више. Јер, ко зна, шта се на вашем Балкану све може да деси.

Ту се осмехну и, гладећи бркове, причека, док се Павле исмеје.

Овај га запита:

— Чудо, те сте заволели ову кавану.

— То је природно, јер сам Србин. И ако се не дружим ни с ким, ја ћу ићи увек где и ови ђаци иду, да ту седим и ћутим. То ми је обичај, чије изворе ни сам не истражу-

јем, јер ме се то не тиче. Ја тако волим и тако и чиним пошто могу, а то је и једна раскош, на коју сам навикао. Ви сте, по свој прилици, већ уочили нашу врсту ђачких пришипѣтља̄, који смо као неки додатак свакој већој универзитетској омладини. То су, мање више, пропалице са свакојаком прошлосту, који су омрзли онај живот тамо напољу са својом вечном гнусном и отровном борбом, у којој су се покварили и пропали, а омилио им овај ту са својим младички несташним безбрижним комешањем, у коме они пролазе и пребивају као нека врста испосника повучених у се и у овај засебан свет. Међу нама има и опасних: ено, на пример, онај старац са ћелавом главом и дугачком брадом, од њега се ваља чувати.

Павле погледа онамо и виде старца, кога је, како му се чињаше, једном већ видео овде, и који, стојећи у другој половини каване у разговору са неким младим људима, чешће погледаше на ову страну.

— Али о њему други пут.

Господин коректор сркну од своје кафе, затим настави:

— Родом сам из Баната са источног дела, тамо где се говори више румунски. Био сам међутим и у Горњој Угарској у своме детињству, где сам научио словачки и мало руски. Често се дешава, као што знате већ и са Париског свеучилишта, . . . чуо сам да сте и тамо били, . . . да младеж једног од наше багре неће да трпи међу собом, те га одагна

од себе. То би за мене било врло тешко, нарочито кад бих се морао одвојити од мојих Срба, али у том случају ја бих се без око-лишења придружио другој омладини, рецимо румунској, или другој којој, пошто им знам језике; тамо би ме радо примили, нарочито кад бих хтео чинити услугу уходе или кад бих се представљао као жртва својега опозицијонога држања. Ја то, до душе, не бих чинио и био бих врло несрећан, кад бих у такав положај долазио, јер сам прирастао овима

— То никад неће бити.

— Хвала вам на утеси. Али да се вратим на ствар. Ви ћете ме запитати за моју прошлост, кад се будемо боље упознали, но ја налазим за пробитачније да вас о томе обавестим одмах. Она ја врло проста. Ја сам из богате спахијске куће, уз то јединац. Дошао сам амо на школовање и упустим се у интимност са извесном врло високом дамом, коју ми наравно не дадоше за жену. Ја се доцније, као што се каже, покварим, оћелавим; једна ми глумица поможе да проћердам сву огромну очевину. Сад сам коректор са тридесет и пет форината плате и пет до десет форината споредне зараде месечно. Од петнаест година амо живим у овоме граду, као што сте ваљда чули, доста уредно, а више од десет година сам „штамгаст“ (редовни посетилац) ове каванице.

Таман он то изговори, а оно им се онај старац, о коме мало час говораху, приближи са једним увијеним табаком хартије. Кад им

приђе, скиде пешпир и ослови Павла врло гласно:

— А, а, ту сте Добар вече, господине Ђурићу. Вас тражим.

Говорио је српски, туђим нагласком, но се никако не би могло ухватити којим.

Павле га погледа подозриво, али га ипак запита зашто га тражи.

— Молим, причекајте; још вам се нисам представио; а то захтева учтивост, — говорио је некако подругљиво, — и ако знам извесно да ме већ познајете.

— Не, немам част.

— Немате част? — продера се онај. — Чудно, врло чудно, а и невероватно.

— Али је тако, господине, — одговори Павле мало оштро.

— Доказаћу вам да није тако. Ето, овај мој драги колега до вас, кога учествујете (тако рече) својим познанством, већ ме је представио вам, смео бих се заклетн... то би иначе мало вредило... да ме је оговарао, мој колега, мој драги колега.

Коректор оде за својим послом...

И Павле хтеде ићи, јер кавану почеше да остављају другови његови, али га нешто вукло да сазна што о овоме човеку.

То је онај канда приметно, јер је пред њим већ стајала по други пут поручена чаша коњака.

— Шта вам је она артија? — упита напоследку старца.

— То желите да знате? То није тако проста ствар. Било би дуго док бих вам то

објаснио. Боље да се о томе распитате преходно код других, па да после ја допуним. Ево је, нема на њој ништа друго до имена, имена, имена, и исто толико презимена, датум и поред тога свуда облигатна десетица која представља сексер. То су имена ваших другова и забелешка о њихову пожртвовању.

— Зашто?

— За узвишено начело напретка и среће човечанства. Ви треба да знате да се ја зovem Чилаг, чувени Чилаг.

— Знам, и особито ми је мило.

— Верујем. Али треба још да знате у чему су ове власи оседеле. Оно, до душе, мало их има, али су пре но што су отпале, биле седе; молим, то се још види. (И погледи своју ћелу.) . . . Ова је глава — настави, кад не доби одговора, — била некада онако исто примамљива као она тамо на вашим раменима; само што је била веселија, отворенија. Збиља, могао бих вас запитати, зашто сте већином тако озбиљни, не би ме ни мало женирало да вас то запитам, јер сам, као што видите, доста слободног држања, али нећу да чиним, пошто би то било глупо, кад знам да ми нећете рећи. Како вам драго. Ја ћу бити слободан да вас сваке недеље једанпут узнемирим за овај сексер, и ви ми га нећете одрећи. То и није могуће, јер није ни много, а дужност вам је.

— Лепо; а на шта ће то?

— Рекох вам, да то није тако кратка ствар.

— Па добро, реците ми.

— Не може се рећи, ту треба разлагати, задобити, агитовати, господине мој. Ја сам агитатор за опште добро човечанства, ја, стари Чилаг... Момче, дај још једну чашницу, малу, сасвим малу... Дакле, шта сам ја? Шта рекох? Да, ја сам агитатор. Сад вам још не могу више рећи, јер би ми сву зграду, коју намеравам подићи вашом помоћу, ова вуцибатина што овде седи порушио, кад бих прехитрио. Ту треба полагаано зидати, чврсто, темељно, да не би она будала што нашкодила згради.

— Каква вам је то зграда?

— Полако, синко, полако. Казаћу вам једном, казаћу. Имаћете прилике слушати мој глас, и онда ћете ви бити мени потчињени, а не као сада, где ја хофирам вама. Мој глас то је сиренски, јер ја сам Сирена, Лорелеј. Знате ли ону песму Хајнеову: седи вила на камену па пева и чешља златну косу; отуд иде веслач па се удави. Страшно. Али прича се не наставља; међутим ја знам да га је вила доле претворила у вилловњака па уживају. Ето таква сам ја вила.

— Врло лепо! — рече Павле. — Хоћете ли још једну?

— Не, благодарим. Ја пијем само три одједном. За данас доста.

— Из свега вашег говора — рече младић, — још не видим шта сте ви дакле?

— То и није потребно засад. Већ ћу вам рећи ко сте ви.

— Бићу вам обвезан.

— Ви сте чедо практичних родитеља; сељак у господском руху; а и душа вам је сељачка са блештавим идејалистичким шљокицама. Ова битанга што обичествује ту да седи потпомагаће вас у вашим наклоностима и ви ћете га сматрати за неког светог великомученика. Али ви ћете ипак бити мој, уверавам вас, јер сте ви од врло подесног градива.

— Ја сам сад већ сав ваш и слушавам вас пажљиво.

— То није ништа. Ви ме не слушате зато што тако хоћете, већ што морате. Ја сам пробудио вашу радозналост, и ви уживате мене слушајући.

— Тако је, господине Чилаже, и, молим, продужите.

— Да, ја велим, рећи ћу вам ко сте ви. Дакле, ви сте пре свега оно што сам мало час казао, а још уз то сада случајно сѣтан, и толико одан овој сѣти, да вам може проузроковати смрт...

— Смрт?

— ... и ја ћу вам бити од помоћи.

— Како?

— Ах, ахаха, ах, ах! — уздисаше Чилаг врло гласно. — Шта сте ви младићи, ви сви, за мене? Једна врло мала сила, врло мала. Ова је каваница ваше царство; па ипак, ја, кога ви сви мрзите, ја слободно располажем у њој са свим и свачим, па и са вашом кесом ако хоћу.

— Можда сте вешт чаробник, те је на

ваше враџбине може и нестати, — рече младић пола шаљиво пола презриво.

— Могуће, али то није потребно; било би глупо, јер ја имам од чега да живим.

— Од тих сексера?

— Не, то нису моји, — одговори Чилаг озбиљно. — О томе други пут... Дакле, ви сте једна врло мала сила. Представници шаке јада у некој мешавини; сањалице, лумпови, лакрдијаша, или вредне будале ни за шта и ни око шта. Знам вас ја све у прсте, и владам ту, баш међу вама, ... који ме презирете, ... мојим духом, коме не можете одрећи права и пошту.

— Нека му буде, — учини Павле.

Чилаг пречу његову примедбу.

— Ја не само што имам духа, ја сам управо сав савцит дух, али нова врста духова. Ја нисам Мефистофело, како бисте ви можда волели мислити, ... као што ви нисте Фауст. Ја сам Чилаг, чувени Чилаг.

— А шта смо ми?

Чилаг мало застаде, као да тражи згодна одговора, затим настави:

— Ви сте моји, драги господине, засад само моји, и ја ћу доцније видети како ћу се смисловати и у који ћу вас ред уврстити. Засад знам да сте Српчић, потркуше са Истока, који ћете са осталом источном ситнаријом припремити мени стан, кад ја код вас будем долазио у посету. Ја на то имам права. Хоћете да вас уверим?

— Једва чекам, господине.

— Погледајте око себе... А, да, пардон, сад ту нема никог осим оне дремљиве фрајле тамо на престолу која ће сад одмах убости себи иглу у нос, ако се не пробуди. Јесте ли видели друштво што овамо долази? Срце ме боли, кад га посматрам. Јер се поред мог имена, што ми га неки глупи кум надену, зовем још и Срце. Јест, Срце.

— Под белавом главом, — примети Павле.

— Да, господине, и у отрцаном капуту. Али, да баталимо лакрдије. Рекох да имам права на вас. Ја ћу вам бити господар једном. Ја сам своје царство унапред проучавао. Ја вас познајем. Знам вам географију, а и био сам у Србији, Бугарској, Македонији, Албанији, Грчкој, Мисиру —

— И у Калифорнији, — упаде весело Павле.

— И тамо, јест, и тамо. Али био сам свега шест недеља, — одговори Чилаг, — јер ми на неком збору, кад сам говорио, разбише главу, те се вратих у Јевропу... Даље, знам вам те ваше тако зване народне обичаје, па историју, па ваше потребе, па народне жеље, познајем вам земаљска блага редом, па и ваше сањарије.

— Врло ћете ме обвезати, ако ми то изближе покажете.

— Изблиза, сасвим изблиза, јел'те?... Добро, ја ћу вам то показати са такве близине, да ће сјај мојих истина засенити вам очи... Одакле сте ви? Из Србије. Из ког дела? Из Шумадије, ... мислим тако је зовете, ма да сте јој све шуме полагаано по-

изгрицкали. Ви јатомпце трчите у тако звано иностранство, ваше слатко, примамљиво, тајанствено иностранство. Ви то зовете „на науке“. И кад би ко посматрао вапа весела, блажена лица при поласку, тешко би могао помислити, са коликом сте великом борбом извојевали код куће, и код других надлежних, овај одлазак. Код омладине на Истоку уопште, поред свег тако радо показиваног патријотизма, најсилнија је чежња да види и да проучи прилике „на образованом Западу“, па чак и у оних, а то је већина, који мрзе „западњачку културу“ што је положена на трулим ступовима, а испод којих веје дах назадњаштва и тако даље; и ови, као и сви други, похитају, да се толико напоје тим дахом, колико ће им после по повратку у отаџбину користити, а да им не нашкоди. Овај одлазак постала је права манија код вас све тамо, али нигде није развијена у толикој мери, колико у омладини двају суседних југословенских народности на Балкану. Често се прибегава крајним, понекад очајничким средствима, да се оствари та жеља Велики је број вашег друштва расут почев од Загреба па до Лондона по свима крупнијим градовима, а било их је и у Америци, па и још даље. Од њих се не враћа онолики број колики је отишао. Неки, ако наиђу на спокојније и угодније прилике но што би их могли имати код куће, настане се коначно тамо; неки се враћају тек после много година, многи напојени туђим духом, што бри-

жљиво крију, али чиме се после код куће вешто користе; неки и пропадају у њима непознатој светској вреви, или се враћају болесни душом и телом. Други део пак, који је одилазно обично потпомогнут од своје богате породице или који је пријатељствима својих родитеља или каквом другом проекцијом себи израдио државну помоћ, враћајући се, заузима боље положаје у земљи и тиме јако запоставља, па често и угушује друге одлучније таленте, који су са својега оскуднога стања или недостатка веза морали да остану код куће, а међутим њихов би се душевни дар тек доцније развио у пуној снази; па и најбољи шаљу се тамо једино на основу својих школских бележака, те се после често и они сами и њихови протектори чуде, како да не могу својој домовини да користе онолико колико се од њих ишчекивало?

Павле је са искреним и све већим чуђењем слушао ове речи старог лакрдијаша, овог туђинца, који је са толико окретности говорио о њиховим приликама. Његов начин разлагања био му је можда местимице досадан, али је имао неку неодољиву моћ, да изазове пажњу.

— Говорим ли истину? — запитао је младића бришући зној са чела; а овај му не смеде или не умеде ништа да одговори. Онај настави: — Но има ту још једно зло, које је по живот тих држава тамо на целом Истоку и као културних јединица не само опасно, већ и показује знаке неправилна ра-

звитка. То је грабеж за иностранством без обзира на душевна расположења. Има ту правника који су отишли у марвене лекаре; филолога који су ускочили у медицинаре; па природњака који ће и глумовати, само да се дочепају иностранства; и док тога буде, имаће увек појава да, на пример, лекар пише лирске песме, а по спреми и по занату правник белетристичке критике. Ови су људи у најбољим годинама својим најсвежији део својега дара страћили у посао њима неподобан и силом се намеће питање каквих би плодова њихов дух могао донети, да су им опште прилике пружиле погодних погодаба за развитак, а не за закржављење. . . Таквих сам младића налазио доста овде у Пешти, у Грацу, у Бечу, у Прагу, у Љубљани, Лајпцигу, Минхену, Цириху, Женеви, Паризу, Петрограду, Москви и Кијеву, а доста, само мало проређеније, и по осталим градовима и великим заводима свакојаке врсте. У неким од ових градова они често живе својим одређеним животом, често јако изолованим, па кад се одовуд врате, доносећи собом већном врло танку спрему, нису стекли искуства ни мало, а о друштвеном образовању немају ни појма. . . Ето, такви сте ми ви, на чија ће се плећа положити будућност ваших земаља и вашег раскомаданог народа; и ето, овако васпитавају вас ваше старешине и учитељи. Овако су и мене васпитали, и ја сам био пропалица, све док се нисам сам истргао из ове луде јурције и спасао за себе што сам још могао спасти.

Ту ућута и погледа у Павла, затим викну :

— Па шта је?

— Ја не знам шта је, — одговори Павле.

— Што се не смејете мојим последњим речима; камо ваших подругливих примедаба?

— Немам шта да приметим.

— А, а, онда ствар брже иде, но што што сам мислио. Да вам докажем како добро познајем људе уопште, а оне вашег кова на по се, рећи ћу вам, да сам био спреман на још много примедаба са ваше стране. и за сваку имађах готова одговора. Тако на пример, мислећи да ћете ми ви на ове моје речи: како сам гледао да за себе спасем што се још могло спасти, одговорити, да се по мени не види да сам Бог зна шта спасао . . . хтедох одговорити, да ја имам више него ви сви овде: јер од онога што ја имам преостаје ми, а вама свима без изузетка не стиже оно што је ваше; па осим тога ја сам још и човек задовољаан са својим животом, и ако нисам задовољаан са животом других; али зато је на мојој страни искуство. Ви ми, дакле, не можете дати ништа, а доћи ће час, кад ћете ви од мене тражити. И ја ћу бити милостив: даћу вам, јер сам богат, пребогат; имам шта да вам дам и то много више него што вам треба и што би ви могли исцрпити и поднети . . . Али доцкан је. Ако желите, наставићу други пут.

Старац устаде.

— Хтео сам вам свим овим — рече још,
— само да докажем да се не разбацујем праз-

ним речима и да докажем оно што сам рекао и на што сте ме ви изазвали својим напвним и младићски неискусним примедбама. . . Хвала на части! Збогом!

И нестале га кроз стаклена врата, где пројурн као ветар.

Тако је проводио Павле своје дане у овоме граду час у овој каваници, час на универзитету, час у својој собици.

Сад већ није био у расположењу беспредметне чежње, а прошла је и душевна бура. Код њега је сад настао свестан рад, наступила је улога онога што се зове вољом, ма још неодређено и сувише обазриво. Још је био на путу предохране и засновица.

На путу од куће доведе спопала га бпла нека агонија, у којој је и овде чамао првих дана. Онда се још лађом полазило од Смедерева доведе. Идући колима кроз раван и врло добар пут ка живописном Смедереву граду, а одатле, седећи у једном кутку лађе, чињаше му се да први пут полази овуда. Од Смедерева на више с десна Банатске нпске мочарне обале, а с лева умерени зелени впсови често са дивним виноградима, а само понегде нагло одсечени брегови поред Гроцке и Београда, представљали му се као страни који га се не тичу. Па и лепа панорама Београда, која се са Истока из даљине показује несравњено живописно; па лепа водена мрежа испод њега до Земуна и примањиво пристаиште овог старинског места, нису учинили

на њ утисак познатих крајева већ нових. А даље Сремска час равна час мало уздигнута раван, до Карловаца, затим од тога града на више до Мохача изређани бисери Божје природе и даље досадне једноставне обале Дунавске до лепог Будима нису биле кадре да га, као пређе, живо зинимају. За њ све то сада немађаше чара, на шта не хтеде да троши пажње. А усред ове туђинштине и он је сам изгледао као новајлија и ова га је укоченост пустила тек кад је ступио на плочник (калдрму) овога града.

Први дани прођоше у обичним незгодама насеља, али затим је већ Павле улазио у живот, који је себи припремио.

План му је био такав, да се помоћу разлога што му га је пружало писмо, нађено пред механом у Баточини, приближи кући оних странкиња, ма на који начин; затим видеће шта ће.

Али је за њега била права несрећа што није знао стан њихов. На завоју оног писма није био забележен стан, а да распитује није још смео. У тој вароши било је много аристократских породица, зато га његово друштво, такође туђе овде, не би могло обавестити, а другоме не би ни имао коме да се обрати, па чак ни према својим друговима не би то смео учинити отворено.

Међутим проводио би дневно по неколико часова лутајући по улицама, не би ли негде угледао лица која тражи и која су га овамо домамила. У нади да ће се гдегод су-

срести са њима, почео је похађати места, где је било могућности да их види, али узалуд.

Помислио је и на то, да нису у граду, али није могао претпоставити у тврдо, јер је већ скоро пола године прошло од њихова првог виђења; невероватно је, дакле, било да се са свога пута још нису вратили. Богатије породице и оне што често мењају преко године своја места пребивања, за време зимских забава налазе се у престоници од пре Божића до Ускрса или бар два месеца, у јануару и фебруару. Јануар је био ту, али његово напрегнуто трагање оста без успеха.

Почео је већ и да се трошкар; ишао је на игранке, концерте, зборове, јавна предавања; у позоришта и разне друге вечерње представе. Узаман.

Трудно се да добије позивнице у богатије породице и отменије куће, не би ли ту могао бар дознати што о њима а да се не ода. Тешком муком набављао би понекад таку позивницу, али је после бурне вечерње забаве, стигав у свој стан уморен и киван, имао само да прибележи наново један изгубљени дан и једну залуд проведenu ноћ.

Почео је и по другим јавним местима да трага. Ишао је на зборишта и шеталишта у ону малену али лепу улцу где се отменији свет шетао око подне; посећивао је Богослужења свију вероисповести; нарочито је читаве сате провео радним даном као и свецем по црквама православним и католичким, јер не знађаше поспурно које су вере. Био је

на седницама скупштинским и општинским; на састанцима учених и уметничких друштава, не би ли кога од господе, што су онда били у пратњи странкиња, гдегод опазио Нигде ништа

Узимао би кола и одјурио би често у поља и шумарке где се свет воза; најмно би коња и одјахао где се господски јахачи утркују; ишао би и у лов у оближња места и обигравао би целу околину. Од свега тога имао је само толико користи, да се добро упознао са свима деловима вароши и околине, али иначе и опет ништа, тим пре што су у ово зимње доба та места била мало посећена.

Одилазио је редовно на железничке станице и у прве гостионице; прегледао је свуда пажљиво листу странаца; прочитавао би свакодневно неколико пута објаву о приспелим путницима, али све узалуд.

Почео је да малаксава, и судбина једва једном, као да је хтела да награди његово постојање, показа му једно од оних тражених лица, али само за мало.

То је било пред једном црквом. Павле је, као обично, стојао у гомили до врата, где је свет излазио после свршене Службе Божје, — кад одједном пројурише нека затворена господска каруца. У њима као да је угледао сетне очи оне мале сувље госпође, или госпођице, коју је Агнеша онда назвала била теткицом. Павле се стресе од радости и изненађења, и као да се она глава зачуђено наже на ону страну где је он стојао, али опет ишчезе све као привиђење.

Њему се учини, као да су у тим колима биле и остале женске. Но он се био задоцнио; гледајући на оне што излазе из цркве промашио је кола, кад су према њему била, и угледао их је тек кад су била прошла. Али као да је тамо одиста било њих, јер је он, све докле кола не заврнуше на савијутку улице, пратио погледом неки бели сребрнаст вео на једном укусном малом шеширу, који је вирео из кола и који је, мора бити, припадао некој младој девојци, можда баш њој.

Од тога дана изгубио је и оно мало самоопредељења што га је досада имао. Није могло бити сумње: оне су биле у граду, само их он невешт није могао наћи. Али сад, кад се уверио, сад ће и по цену живота бити одсуднији. Досада је провео у трагању неколико часова дневно и само понекад и ноћу, али сад ће то чинити непрестано и дању и ноћу.

И наново наста књижење самога себе; наста грозничава јурција, неразборита, крајње напрегнута, сатпрући и душу и тело.

У таквом расположењу дође једно вече опет у кавану.

Ту је имао шта да види. У кавани беше највеће узрујаности. Гости су викали, момци трчали, госпођица врискала, а тамо у углу, где је и Павле често седео са својим новим познаником, угледа где Чилаг, нападнув на коректора, удара га по глави вичући:

— Ти ћеш да ми га отмеш! Ти ћеш да ми га отмеш!

Очигледно су се потукли; управо је само

Чилаг тукао коректора, а овај се бранио колико је могао.

Развадише их, и Чиллага избацише на улицу.

Кад се кавана умирп, Павле распитиваше о узроку свађе, али му нико не умеде све рећи. Видели су само толико, да је коректор мирно седео код стола као увек. Чилаг је, као обично, обилазио столове, те, стигав до коректора, одједном скочио и почео га гњавити, па, кад овај брзо устаде, ударао га је по глави вичући: — Ти, сентиментална ћело, ти ћеш да ми га отнеш!

Павле сачека, док коректор оста сâм, — јер су га наравно многи запиткивали, па, кад све дође у свој ток, он приђе коректору и седе до њега.

— Да вас није повредио?

— Није; то не би смео, јер би са полицијом имао посла. Он се, до душе, ње мало плаши, али би се излагао непотребним незгодама. Он је хтео да излије свој гнев, кад га више није могао уздржати.

— А шта му даде повода?

— То је стара мржња; ми смо непријатељи; управо само он мени. Не може да ме трпи.

— Па зар ви то нисте међу собом већ рашчистили?

— Јесмо рашчишћавали неколико пута, — одговори Нинчић с тихим осмејком. — И он ме није дирао неколико година.

— Па шта му је сад било?

Коректор се насмеши погледајући у Павла.

— Сад сте ви узрок.

— Ја?

— Ви. Због вас ме је напао.

— Чудновато; како то?

— Просто би се могло рећи из суревњи-
вости. Укратко, зато што се боји да ћу вас
задобити ја, а не он.

— Будала! — узвикну Павле.

— Али све то није још све. Ту има и
дубљих узрока, о којима ми међутим није мо-
гуће да вам сад говорим, јер сте доцкан дошли.

— Зар ми не бисте могли поклонити
једно вече?

Коректор га зачуђено, тако рећи, узне-
мирено погледа и одговори тек пошто га је
неколико тренутака посматрао:

— Да изостанем од дужности? Извини-
те, то не може бити. И болест би ме једва
оправдала.

Павле се осећао посрамљен, што га је
Нинчић одбио; у узнемиреном и зачуђеном
погледу тога човека као да је приметно неко
тихо пребацивање, што му предлаже напу-
штање дужности ма и за једно вече. Да, Пав-
лу се чинише, да је овај уредан човек при-
метно почетак душевног растројства, којему
вођаху тајанствене сањарије младога Шума-
динца. Овај се трже и сневесели, па упита:

— Па где и кад би се могли састати?

— У ово доба од шест до осам.

— А где?

— Само овде.

— Зар немате дању времена?

— Дању се одмарам или радим. Немам времена.

— Ја бих јако волео да се изближе упознамо, — рече искрено Павле.

— Хвала вам; ви сте ми симпатични, признајем, и гледаћу да вам поклоним, као што рекосте, један дан или једно вече, кад буде два дана свеца.

— Молим.

Коректор оде и наскоро затим и Павле се упути кући.

Дошав пред свој стан угледа у својој соби светлост. Пошто је мислио да му се спрема постеља за ноћ, био је равнодушан према овој појави, ма да се постеља обично намештала још при виделу или у сумраку. Али, замислимо његово изненађење, кад му собарица при уласку јави да га неки господин чека.

Отвори врата и погледа у собу. Ту пред јако отшкринутом лампом, а при брујању потпаљеног чајника и веселог пуцкања ватре у добро валоженој пећи угледа старо лукаво лице господина Чилага, који је седео на канабету са раскопчаним капутом и прслуком, па је, задовољно осмешкујући се, пијуцкао чај.

— Извол'те, молим, унутра. Шта сте стали на прагу као укопани? Извол'те, молим, као да сте код своје куће. И седите.

Павле уђе, скиде горње хаљине и седе спрам незваног госта.

— Ви сте то, господине Чилаже?

— Ехем, — одговори овај са шољом на уснама. — Једино што нисам господин, у

осталом сам сав ја. Објаснићу вам шта ме је довело код вас: али најпре: хоћете ли чаја?

Чизлаг се, као какав младшћ, вртео око чајника и, као да је он ту газда, сипао Павлу у шољу и додавао му све што је потребно.

— Пијте, млади пријатељу. (Пријатељ!) Не знате како је то дивно пити врућа чаја кад је напољу цича. Охох, ја се дивно загрејах. Па погледајте ону величанствену ватру у пећи, Французи би рекли feu de roi (краљевска ватра!) Али рум, тај вам је ненадмашан, наравно с чајем, и нарочито кад је човек овако танко одевен као ја.

Павла је занимало ово неуспљено, тако рећи, дрско, држање старчево, јер у томе беше много духа, те га и он понуди.

— Молим, пијте и ви.

— Хоћу, хоћу, само полагачко; ја сам већ оквасно гушу.

Кад Павле попи чај, проговори:

— И сад ми реците зашто сте дошли?

— Рећи ћу вам, — поче онај својим јаким храпавим гласом. — Ви сте мислили, ви обојица, ви и онај вуцибатина са испупченим челом, да ме можете изиграти. Знам ја да се од дана у дан приближујете један другом. Вечерас сте о мени говорили, и опет о мени. Онај безобразник ми просто не да мира. Ама шта се једнако закачиње о мене, шта има непрестано да ме оговара?! Јед'те? Је ли вам рекао узрок своје мржње?

— Није.

— Још није? То сам га ја онда прете-

као. Охо-хо-хо. То сам и хтео. Ето, само зато сам дошао, да га претекнем. Да сте случајно остали подуже ван куће, ја бих вас ипак чекао, па кад би ми се досадило, легао бих, да спавам. Свакако хтео сам данас да вас видим после вечерашњег случаја.

— Зашто баш данас?

— Та зато што ће он од сутра навече већ почети да разапиње своје конце над вама.

— Варате се. Он ми је заказао подужи састанак тек после неколико дана.

— Онда ствар боље иде, но што сам мислио. И та плитка памет хоће да се са мном упусти у борбу. Замислите *са мнош* хоће да се хрве. Као да ја нисам Чилаг. Молим, пијте чаја.

— Не могу, — одговори му Павле.

— Ја могу. Дакле, шта вам је рекао, пошто вам је заказао подужи састанак... Гле, подужи састанак! Сладак ли је. Дакле, већ сте достигли и до подужних састанака. То је одиста класично, као што би рекла нека од ваших напудрованих дама. Ах, то је одиста класично, — додаде Чилаг са танким гласом комично подражавајући говор неке фине даме.

— Дакле рандеву-у-у! И то на подуже време. Ах, да небеског блаженства!.. Али ја сам га претекао, и ја ћу му отети те најлепше часове земаљске среће и уживања. Чекао сам вас; не бих вас испустио за живу главу. Претекао сам га; ја, мој брајко, претекао сам те.

И задовољно трљаше руке.

Павле га запита:

— Реците ми, господине Чилаже, зашто дирате ви онога човека због мене?

— Гле дивне логике. — викну онај: — зашто га дирам! Та самп рекосте: због вас.

— Ама то је врло незгодно по мене.

— То је ваша ствар, а његова је да вас остави на миру, јер вас ја не дѣм. Рекох вам једном да сте ви мој.

Павле виде да, што више наваљује, тиме се овај несретник све више удаљава од цели. Пустно га је, дакле, да говори сам.

— Јесте ли се намирили? — упита Чилаг.

— Јесам, — одговори Павле.

— Е, дакле, слушајте... Ја станујем у Будиму и сад ми је зими врло незгодно да прелазим преко оне велике ћуприје што висе на ланчевима (и зато још немате српску реч), али морам то чинити, јер су ми везе све овде с ове стране. Тамо седим из пожртвовања према вашој народности.

— Према нашој?

— Ја, сасвим тако. Тамо, знате, има нека госпођа Пијуковићка; добра душа; живи од Срба занатлија, младих људи, којима даје стан по јефтину цену и већином на вересију, док не нађу посла. То ти је читава уредба, а оснивалац сам ја.

— Ви, господине Чилаже?

— Јест, господине, ја, Чилаг. Ја имам веза са свима ситним и тако званим „напаћеним народностима“, али према вама Србима имам нешто више и то правих симпатија. Чудо како вас волим. Код вас свако семе тако

лепо и брзо успева, да је дивота. Ја не кријем да сам ја вртар који радо сејем добро семе; будите уверени, само добро, а ваша је земља тако примчива, за чудо примчива. Па и ви сами красни сте људи. Ето видите.

Извади читаву хрпу хартија.

— Видите овај свежањ, то је „Уредба госпође Пијукловићке“. . . Овај овде је „Прибежиште јеврејских шегрта“, дом се већ гради. . . Онај онамо то су „Крајцаре за ванбрачне ћери“; овај „Скупљање марака за хинеску утопљеничку децу“ . . . чули сте, да Хинези радо даве прекобројну децу. . . Овај опет „Скупљање врхова од цигара за уређење врта на Јадранском Мору за шкрофулозну младеж“, . . . то не знам кад ће бити готово. . . Ово овамо су „Агитацијона средства за Хидротерапију, Шротово лечење и Вегетаријанство“, врло важно за сиротињу и врло издашно. . . Ово је „Исток“, . . . ха, ту да станемо.

— Господине Чилаже, ништа не разумем.

— Видим, видим. Ви треба да останете у своме кругу; немојте га прекорачити, па ће вам све бити јасно. Останимо при овоме.

— Лепо, да чујем.

Чилаг поглади браду и настави.

— Није нужно да Вам испричам којим сам начином пре тридесет година дошао у крајњу беду. По свој прилици посредством својих порока; то не кријем, јер не признајем за погрешку. Други људи имају сто пута већих и хиљаду пута више грехова на души, па

им ништа не фали. То је од прилике као и са неморалним и телесним изгредима. Имао сам једнога брата, часне ми речи, ма да и ова клетва вреди тако исто мало као и све друге, он беше и бољи и умеренији од мене; он је недељно свега три пута лумповоа, а ја сваки дан; њега је однео ђаво у виду јектике и уз то људи су га осуђивали а брижне материје спомињале га као очигледан рђав пример својим слатким размаженим синовима; он је спромах отегао папке, а ја остах и цветам још и сад; чак нисам никад ни боловао... Дакле, дођох у крајњу беду; по три дана нисам јео; једном два месеца нисам изишао из мог стана, јер немађах ципела. Украде ми их мој собни друг, кад је побегао и оставио мени да платим још и дуг за кирцију. Кад сам до костију изгладнео, ... а жестоко сам умео да гладујем, ... ја ти дигнем газдаришне празничне ципеле, ... била је врло дебела дама, те су ми њене ципеле биле потаман, и изиђем на улици у лов за хлебом. Од глади и од огорчења једва сам гледао очима. Станем на једно ћоше и размисљам шта ћу. Свет иде овамо онамо. Прођоше једна кола; у њима седе две врло fine женске; један господин и један малишан. Госпође грицају неко француско шећерлеме, малишан љушти поморанцу, а у крилу има још пет шест. Кола пројуре, а ја гледам за њима. Бејах побеснео од бола, стиснем десницу, и суза ми капу из очију. Тада се заклек да ћу бити ово што сам данас. И одржах своју реч.

Павле га слушао са највећом пажњом. Чилаг продужи.

— Бијографије немам. Можете ли схватити бескрајност? Моје су авантуре бескрајни бројеви. Са њима се не рачуна, осим ако не у вишој математици, о којој мало знам, а за моју вишу математику ви још нисте дозрели. Оставимо, дакле, то. Ја волим младеж. Видите, и ја сам још доста свеж. Волим коњак и рум, ликер мрзим, а оно двоје умерено пијем. Уредно живим. Мишићи су ми још здрави; срце ми уредно куца; имам и нешто мало сланине; видите ове пуне румене образе и живе очи. Ја ћу живети још бар четрдесет година.

Говорећи то, задовољно је тапшао и гладно лице и плећа.

— Четрдесет година! — узвикнуо је понова. — То је читав век; вредно да се на ново почиње живети, али, кад бих ја то учинио, изгубио бих ово добро здравље, па зато продужавам овај живот, . . . та, он ми га је и дао . . . Само једно жалим, — настави озбиљније, — што се од своје ране младости не кретах у кругу оних идеја што ме сад одушевљавају. На моју велику жалост приметих касније, да сам сасвим доцкан учинио одсудан корак. Али ви, господине Ђурићу, ви сте још млади. Ох, да сам у вашим годинама!

— Ви би да ме заведете!

— Ја завести! — викну Чилаг и скочи. — Не, господине млади. Ви ћете ми сâмп доћи, кад будете чули тутњаву оних мојих кола, о којима вам мало час говорих.

— Дакле, и ја да гладујем?

— Та, ви већ гладујете. Од чега бисте били тако мршави? Кад пре неколико месеци дођосте амо, били сте, до душе, већ бледи, али држећи. Сад од дана у дан опадате. Та, ви не можете крити да сте гладни, мој господине; што не тражите хране од мене?

— Не знам да ли није отровна, — одговори Павле.

— Гладан стомак не пита зато. Кад сам ја оно био изгладнео до костију, прогутао бих био залогај ма био пун отрова.

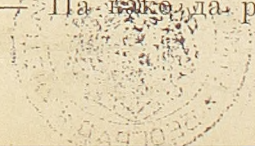
Чилаг је био устао и глас му је био пун снаге и дубине када је ове речи изговорио. Павле је једва дисао; гледајући у ове сјајне бистре очи, био је под неком врстом сугестије, као да му је воља подложна овом залуталом али јаком духу.

— Чујете ли тутњаву? — настави Чилаг и даље звучним гласом. — То није више обична тутњава, то је грмљавина; то је вапај човечанства које се уништава. Зар немате срца?!

— Ја не рекох да вам се противим, ја хоћу само да ме обавестите, — одговори Павле тихо.

— Видите ли ове хартије, — настави господин Чилаг. — Ту су читава пмања. Стотинама хиљада новца прошло је кроз моје руке, и ја сам тим руковао поштено. Издржавам се од данас до сутра, како кад, али нисам више у бедн. Кад би сваки радио као ја, престало би беде.

— Па како да радимо?

Чилаг му се приближи и шапатам му одговори:

— Вратите се одавде, младићу, тамо где вам беше место; вратите се што пре и што брже. Ви сте пред понором; још један корак, и ја вас нећу моћи више спасти.

— Зашто да се вратим? — упита узбуђено Павле, на кога су већ почеле да утичу тајанствени изрази старчеви.

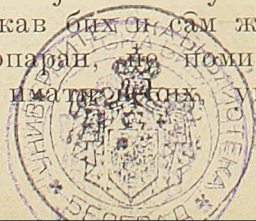
— Идите, немојте питати; јер док се објаснимо, можда ће већ бити доцкан... Јел'те да поштено саветујем, — рече својим обичним гласом. — Јел'те да она трчилажа није имала права, кад ме је грдила?

— Он није грдио; рекао је само да га ви мрзите.

— Ах, животиња једна! Може ли се мрзити паук, кога хоћемо да згазимо. Ја га не мрзим, само га презирем, и њега и сав онај свет чији је он представник; ја бих волео, и то без мржње, да га смрвим као црва, да га више нема.

Старац наново седе и поче Павлу живо објашњавати

— Идите, дакле; овде је ваздух мемљив; идите кући и будите оно тамо што сам ја овде. Немојте се страшити, ја знам да ја нисам ни мало примамљива личност, ја уопште и нисам личност; личности и нема. Ви сте млађи, бољи; ви сте сјајни, симпатични; ви ћете то бити у племенитијем смислу но ја, јер ја нисам онакав какав бих и сам желео; ја сам вам много сувопаран, да помињући много друго; ви ћете имати много управо

величанствених успеха и умрећете једном пресрећни и благословени од оних које сте спасли, благосиљајући мене и час, када сте ме послушали; завршићете свој живот као творац великих и славних дела, као првак својега народа и добротвор човечанства. Идите кући; чекају вас. Однесите својима поздраве овога света који пропада, и будите ви нама спаситељи.

Уђутао је и, уморан од дугачког разговора, тешко је дисао ходајући по соби. Кораци су му били чврсти а образи зажарени. На целом његову телу, у свима покретима и на изразима лица огледало се неко неуздрљиво убеђење које више није био плам одушевљења, већ пожар фанатизма. Павле, да је био трезвенији, можда би се сам чудно утиску који је овај човек у њему умео да произведе; али Павле није био више потпуно господар самога себе. Његове ванредне прилике, стална неизвесност и узбуђење којему се сам изложио, данашњи догађаји, ноћно доба, претопао стан, можда и што је мало више попио чаја и рума, па затим необична, насилничка појава овога старца, која га опомиње да је пред великом опасношћу, све је то учинило, да су Чилагове речи, и његове необичне за њ нове мисли, тајанствене, недовршене и хотимично непотпуно изјашњене произвеле у њему неки страх од будућности и од последица својих дела.

Старац стаде пред Павла.

— Ја ћу вас, ако желите, одвести одмах сутра код моје госпође Пијуковићке. Тамо

има пуно младића ваше народности; ви ћете видети ужасну разлику између вас и њих. Они су јадни, жалосни, без зараде, поцепани, прљави и неумивени и пуни гада; често и ја налазим по коју животињицу у моме оделу, ма да је рубље на мени увек чисто и ако су ми горње хаљине врло просте; јер кад нема ко да ми опере рубље, учиним то часком сâм. Тамо ћете видети своје земљаке, који су, дакле, Срби као и ви, можда још бољега порекла, јер су им очеви занатлије, трговци, варошанци, а ви сте обичан сељак. Тамо ћете лакше увидети да сте ево већ и ви пошли стазом која је, до душе, трновита, али где вас на крају не чека рај, већ пакао, млади господине, пакао.

Старац наново поче ходати, али је сваки час застајкивао и код сваке важније реченице гледао оштро у лице младићево.

— Читали сте Хајнеа, . . . ја проклињем час када сам у руке узео њега и Вертера. Тај Хајне у једном од својих Париских писама описује неки занатлијски збор. По свој прилици и он је пре имао неких „утопија“, те оде на тај збор. Али кад је видео како се некакав прљави кривоноги ковачки калфа на трибини раздрао, проповедајући да су сви људи једнаки, онда се великом песнику згади и помисли: „Зар овај — и Хајне, да су једнаки?!“ па напусти збор. . . Немојте читати такве књиге, оне су вас довеле до овог сентименталног постепеног самоубијства у коме чамите. Ја ћу вам дати лектире, и ви ћете

бити срећни до свог последњег часа, јер ћете умрети с уверењем да сте учинили своју дужност.

Говорник метну руку на хрпу хартија коју је донео и која је лежала на столу, па настави:

— Видите ово, то је у главноме још непотпуно, по гдегде наивно. До душе, ја сам вам од свега тога споменуо само оно што је занимљивије, јер ми је било потребно да најпре побудим вашу радозналост, а о практицијем делу говорићу вам другом приликом. Видите, ово нека је ваша библија. Ви треба да сте народ чин, јер сте млади, али и у детету се показују пороци прошлих поколења, па и будућих. Идите, спасавајте, док не буде доцкан. Пропаћћете иначе и ви и ваш народ. Ви ћете можда напредовати, управо натераће вас да напредујете, али само привидно, а то је тактика хале која пушта марвинче да се гоји, да буде куснији залог: будите људи, господари природе, а не храна хали.

Чплаг се мало замисли, стаде, па мало спуштенијим гласом додаде:

— А шта је знао Хајне о оном кривоногом демагогу? Можда тај није био увек ни кривоног, ни прљав, па ни демагог. Можда га је таквим направио рад, поштен, тежак, неуморан, неприродан, свиреп и незахвалан рад. Не он није био увек такав каква га је видео онај тако зван и „велики песник“. Кад је био мали, он је био лепши дечко и здравији него сувоњави Хајне са својом шиљастом

јеврејском физијономијом. Волео бих да сам видео господина песника на месту онога фанатичког занатлије, и обратно. Господин Хајне се међу својим друговима од заната није узвицуо до оне висине на којој беше овај проstack. Шта би од Хајнеа било, да је се случајно родно у колиби родитеља онога, који је временом, онако кривоног и прљав, постао демагогом у Паризу? Правда је на страни овога. Шта је Хајне урадио? Испевао је један низ рђавих и нешто мало добрих песама, то му је сав мучан „рад“, песме, којима је толика млада срца отровао. Рећи ћете да је у његовим „делима“ оно што је вечито. Ах, љубав, јел'те? Варате се. Оно што је он певао, то није љубав, то је наслада, а љубав, она вечита, она је у речима онога угнетеног раденика. Хајне је био у моди, данас је још мало, доћи ће време, када ће баш оне бољећиве даме, које су некада падале у несвест под утиском лепоте оних стихова, са једним врло финим и немарним покретом бацити на страну његову књигу и слатко заспати на фотељи у којој су га случајно читале; а оне друге идеје, оне ће живети и после неколико хиљада година, као што су свет покретале и пре многих тисућа. . . А, питате, шта би онај занатлија на месту Хајнеову? Ако ништа друго, млади господине. својим умним способностима створио би једну фабрику, у којој би хиљадама својих другова давао хране, здравије и боље но она којом је онај „велики песник“ тровао свет. А шта би било од Хајнеа на

месту овога? Та он се већ за живота учврвнио, а овај је бар изродно петоро шесторо здраве чиле деце, која би после с правом могла рећи за слабуњаве мале Хајнеове потомке, ... да их је имао, али није их имао: „Зар ми и ови мали чкиљави Јеврејчићи да смо једнак?“

Павле се изваљно у наслоњачи и опчињен слушахше ватрене речи старчеве, који се сад заустави пред Павловом малом библијотеком и настави:

— На шта вам ових сваковрсних заплетених наука и формула, којима сушите мозак и исцавате себи здраву душевну снагу своју, и које су већином недовршене а у свему спекулантске? Њима се храни једино извештан ред људи, буржоасија, као што се каже. Надувеним великашима оне не требају, а простоме народу још мање. Њима ствара себи уживања једино спекулативни део људства. Наука и није оно чиме се назива; она не учи, већ само прибележи оно што су од ње бољи и паметнији привредили. Оно неколико практичних дисциплина то нису науке, а и без ових књига би се могло бити. Арављани су имали генијалних рачунџија без науке што се зове „математика“, али дође после хиљаду година један спекуланат и рече да је то математика, а они славни покојници о томе ништа не знађаху. Математика, дакле, не постоји већ само Мохамед бен Муса.

Господин Чилаг још додаде:

— Будите, дакле, паметни, послушајте ме.

Павле је дуго седео заклопљених очију; размишљао је о старчевим речима; па кад је наново прогледао и хтео га запитати о неким њему још тамним појмовима, онога више не беше ту. Оде нагло по свом обичају пре но што би га Павле могао наново ословити.

ИГРАНКА ЦОКЕ-КЛУБА

Чудни су путеви којим воде страсти,
Ал' све што живи ове путе зна.

Војислав

Познато је да, кад наступе дани Месо-
јеђа, у образованом свету настаје доба
забава. Оно обично траје два месеца.
За то се време у реду забава појав-
љује свака, ма и најсиромашнија, за-
једница, да својим члановима и члани-
цама приреди бар једно пријатно вече.
Ове су забаве мање више сјајне и око
њих се потроши много времена, духа,
снаге и новаца, да би биле што „величан-
ственције“ или бар, што је могуће, пријатније.

У граду, где се Павле бавио међу сто-
тинама осталих најсјајније јавне игранке беху
оне што их је приредила Универзитетска Омла-
дина, Трговачко Удружење, Атлетски клуб,
Удружење Уметника и Књижевника, Општина
Краљевске Престонице и Цоке-клуб. Ако се
Павле икада надао да ће се сусрести са тра-
женим госпођама на каквој забави, то би нај-
пре могло да буде на овим набројаним. Није,

дакле, нужно казивати, да би, кад год би дошао дан једне од ових игранака, са највећим нестрпљењем похитао у вече, да у таласању отменог света продужи своје трагање.

Неколико сјајних вечери прођоше узалуд.

Дође дан, када се приредила игранка, која у тој години обећаваше да ће бити прва по сјају: бал Доке-клуба.

Већ је улазница била врло скупа, а Павле, ни своју жалост, није могао добавити себи позивнице због велике строгости којом се при позиву поступало. Међутим ове године, како се чујаше, аристократија, која је обично у групи посећивала сваке године једну од грађанских забава, спремаше се да дође на ову игранку у што већем броју. Заказао је био своју посету и владалац, и са њиме још неколико чланова краљевске породице.

Павле, коме је већ и по природи својој било немогуће наметати се, од дана у дан све је више губио наде да ће моћи присуствовати, међутим ту је било највеће могућности, да постигне свој давно жељени смер.

У томе му дође помоћ с оне стране, са које се најмање надао.

Неколико дана после оног изненадног састанка са старим Чилагом, Павле, који за то време случајно није ишао у кафаницу, оде опет тамо, да се мало одмори, па после опет да продужи лов за позивницом.

Ту виде коректора. Поздрави га у пролазу и смејући се овлаш му рече:

— Онај стари лакрдијаш био је код мене.

— Томе сам се надао, — одговори Нинчић. — А кад?

— Оне исте вечери, кад вас је ту напао.

— А шта је хтео?

Павле, стојећи поред стола и палећи цигару, исприча му укратко случај.

— Зато он сад свако вече навлаш пролази поред мене, подижући главу и победоносно гледајући у мене одозго а са стране. . . Али камо вас неколико вечери?

— Ја сам у лову.

— За ким или за чим?

— За једном лепом фином хартијом.

— Ништа више?

— Ништа. У лову сам за једном позивницом.

— Којом?

— На бал Цоке-клуба.

— А шта ће вам?

— Много ми је стало, да је добијем.

Коректор је по његову гласу видео да му је више стало, но што би хтео да призна.

Он му брзо рече:

— Можда бих вам могао једну набавити.

— Ви?

— Јест, ја.

— Је ли на ваше име?

— На моје. А кад је забава?

— Сад у Суботу.

— Гледаћу да вам учиним, но немојте рачунати поуздано, али се надајте.

— Ја бих вам био вечито благодаран.

— То вам видим по очима. Али ви сада тако мислите. Ко зна да ли ћете ми за ту

услугу одиста бити вечито благодарни. Но засад не мења ствар. Наша је редакција добила две позивнице; гледаћу да једну добијем.

Прођоше два три дана. Павле је продужно трку за позивницом, али је није могао добити на уљудан начин, а коректора није више видео, јер није долазио у кавану.

Дође и Субота, а Павлова напрезања осташе без успеха.

Целога се дана надао до пред вече; тада му преоста само још једна слабачка нада. Оде у каваницу око осам сати, да се, ако је могуће, онде састане са коректором.

Њега не беше ту, али му рекоше да га је тражио. Павле се стресе од радости и похита у редакцију, где је Нинчић радио. Али је овај за то вече добио осуство, пошто је одредио себи заменика. Павле се опет врати у кавану са намером, да ту сачека пријатеља. Било је скоро девет сахата, а почетак игранке био је одређен, као обично, за девет. Али му сад у кавани рекоше да га је Нинчић опет тражио и да је овом приликом питао за његов стан једног од „грађана“ (званичан назив ових ученика јесте „универзитетски грађанин“), па затим забележио. По свој прилици чекаће га код њега.

Али је већ било доцкан. Павле већ не би имао времена да се спреми за забаву, а да се задоцни није било допуштено због доласка Двора. Он се, дакле, реши да иде кући, надајући се да ће бар Нинчића затећи онде.

И одиста Нинчић беше ту.

— Позивницу нисам вам могао набавити,
— рече овај, — али је чекам овде. Донеће
је, надам се, кроз пола сата.

— Хвала, не мислим више да идем.

— Зашто?

— Доцкан је да се сиремим; требало би
ићи код берберина, пресвладити и преобући
се, и набавити кола, па још и отићи.

— Знате шта, — саветоваше га онај; —
вами је, чини ми се, стало само до тога да
видите забаву и ко је на забави, јел'те?

— Јесте, то је главно, јер остало ишло
би после лакше.

— Е, то се може овако: отидите овако
како сте, дајте надзорнику добар бакшиш,
пустиће вас на галерију да отуда посматрате
игранку.

— Знам, али данас су строги у одаби-
рању због доласка владаочева.

— То неће имати толпко утицаја колико
висина бакшиша.

— Хвала вам, учинићу тако.

Павле појури на врата.

— Чекајте, човече; понесите двоглед.

— Ах, јест, имате право, — рече младић;
узе двоглед и одјури.

Стигав пред велелепну зграду нарочито
подигнуту огромним трошковима за веће за-
баве, Павле потражи надзорника и брзо сврши
с њим посао. Овај га после мало одупирања,
видећи га пристojно одевеног, пусти на гале-
рију захтевајући само да се мирно држи и
да се чува, да не падне у очи.

Павле се пошне на велику висину и узме место иза широког ступа те погледа кроз двоглед у сто метара дугачку величанствену дворану пуну сјајне лаке мирисаве маглуштине и армоничног шума. Први му поглед паде кроз двоглед у средини сале.

Викну од изненађења. —

У средини дворане, у којој се у овај мах не играше, у једној чистини, угледа Павле оне које је тражио.

Ту је стајала мајка са ћерком, са још неколико дама и господе, које Павле не познаваше.

Младићу уздрхта рука и очи му се замутише. Скиде двоглед и обриса га, протрља очи, те наново погледа тамо.

Тамо, у оној мирисавој магли што је блештила у сали, на чистини углачана пода, стајало је неколико светлих прилика, а међу њима она најсветлија.

Давно очекивани тренутак, дакле, дође: да се увери да су оне ту и да види њу овде у овим сјајним приликама први пут после оног састанка који је био тамо далеко.

И како је изгледала!

Опијен, очаран и као препорођен удубио се у посматрање оних племенитих црта, онога данас нешто сетног погледа плавих јој очију, и оног дивног стаса у вилинском лаком белом оделу, у коме је изгледала као млада невина богиња без порока и мане.

Тако се јако сагнуо напред, да га је сусед поплашено тргао натраг, јер је био у опасности, да падне у дубину. Павле се повуче на-

траг, скиде стакло с очију и узверено погледа у суседа, тако рећи, без присуства духа, и прође читав минут, док се сетп да му се захвали. Затим се наслони на наслон столице и заклопи очи. Обузе га силна мисао, шта да предузме.

Сада га више није задовољило сазнање да је она у граду, сада више не би имао стрпљења ни за часак.

Решп се одмах.

Похпта доле и пред здањем скочи у једна кола.

Путем дрхташе од узбуђења.

— Дакле, ту су! Дакле, видео сам их! Како ћу до њих? Да ли је још Стеван код мене? Не, није, он је већ отишао. Да ли је бар позивница донета? Шта ћу, ако није? Биће, он се поуздано надао, а он није човек ташт. Биће, биће. Да ли ћу још имати времена?

Израчунао је да ће му бар два сата требати, док се наново врати. То ће бити око пола ноћи; донде ће се Двор, по свом обичају, већ вратити, тада ће му се већ дозволити приступ. А да ли ће оне још тамо бити? По свој прилици хоће, ако се само не задоцни. Неће се задоцнити, ако само позивнице буде код куће. До тога је стајало све.

Па је имао да претрпи још једну ужасну муку. У изузетном расположењу свом морао је да се преда берберину у руке. Успут, за сваки случај — ако би му, то јест, труд био узалудан — ипак сврати се код фризера, где је имао да претрпи пола сата несравњиве душевне муке. Али и то би.

Једва једном стиже пред стан.

У собици бејаше мрак.

— Боже мој, да ли ће ту бити позивнице?!

Нареди кочијашу да га чека, а он звони на капији.

Прође читав један век, док сањива надзорница отвори капију. Баци јој дарак и отрча горе.

Ту је наишао на још једна затворена врата и једва је могао у мраку са својим непоузданим рукама да откључа.

Напослетку уђе у собицу.

Са грозничавом брзином запали лампу, погледа и узвикну:

— Ту је!

Обриса зној са чела и мало се умири.

Увидео је, да ће покварити ствар, ако буде овако хитао. Сад му треба хладнокрвности.

Потражи нужне ствари и хаљине. Уми се брижљиво; пресвуче се, промени хаљине, узме позивницу и оно писмо што је грофица Агнеша изгубила у Баточини; сиђе доле и попе се у кола.

Па се врати у редуту. Успне се уз широке окићене степенице и пође горе.

На каси покаже своју позивницу.

Један од приређивача узвикну:

— Зар тек сад, господине? Од вашег листа нема ту никога. Јел'те, господине Фрањо, од тога листа нема ту никога?

— Нема, да.

— Чудили смо се, па и сад тако доцкан кад се краљ већ вратио!

— Случај је, одиста, господине, — одврати Павле, — и ја сам заменик у последњем тренутку. Али немајте бриге, извештај ће бити исцрпан.

— Хвала, хвала. Ево вам белеге, да су вам све одаје отворене. Извол'те.

Павле уђе у осветљену салу.

Ту је мало час наступило „велики одмор“. Већина гостију повукла се у друга одељења, али сала се још није испразнила. Неки стајаху овде онде у разговору, а неки се спремаху за коначан одлазак.

Међу овим последњима беху и две од оних дама, које је Павле тражио: мати и кћи. Оне су стајале под великим полијелејом са неким другим отменим госпођама са којима се праштаху, јер су биле при поласку. Слуга им донесе оне лаке огртаче, што при улазу и излазу на играчкама употребљавају женске. Оне су већ биле заогрнуте и таман хтедоше поћи.

Павле ухвати ову прилику и ступи пред њих.

Узвик изненађења оте се младој грофици Агнешини, а мајка га погледа кроз натакнуте наочаре најпре хладно, јер га није познала, затим са чуђењем.

Павле рече:

— Мени је велика част и највећа радост, што вас ту могу поздравити, госпођо грофици. Ја вас молим за опроштај, што вас у

овом тренутку узнемирујем. али ја сам имао једну дужност према Вама, коју због незгодних прилика не могах испунити. Кад сте у мом завичају били —

— Да, то беше у Србији, сећамо се добро, — упаде стара грофица учтиво али хладно.

— Грофица је Агнеша тада изгубила нешто, што јој сада враћам.

Он извади писмо и предаде га младој грофици.

Она узвикну радосно:

— Ах, да, то је писмо моје пријатељице Јелене Грујићеве. Ја сам га добила баш при поласку одавде на Исток и стрпах га у шпаг. Доцније сам га изгубила, како сад видим, у Баточини.

Стара грофица додаде:

— И ја вам благодарим на пажњи, господине, и жао ми је само, што сте се овамо потрудили.

У овим речима било је лаке ироније, као да је хтела рећи: — Ниси баш морао то учинити на овом месту.

Тиме би Павле требао да буде отпуштен, али јој млада грофица шану:

— Он је врло учтив; позовите га на једну почасну визиту.

Грофица неприметно мрдну главом:

— Не иде.

— Требало би, — потврђиваше она и мољаше: — Учини то, мамице.

Грофица саже мало главу у знак одобрења али и лако мрдну раменом, као да је не разуме. Затим упита Павла:

— Хоћете ли се дуго бавити у Пешти?

— Хоћу још неко време.

— Пре но што бисте отпутовали, — она је мислила да му је бављење пролазно, — молим посетите нас. Улица Надвојводе Карла, број 43.

— Благодарим на части. Доћи ћу.

— Још нешто. Хоћете ли бити ту до краја Месојеђа?

— Хоћу.

— Онда имам ово да вам кажем: Ми ћемо кроз који дан у сватове у Беч, где нам се рођака удаје. Но за две недеље од данас ми ћемо већ бити овде.

Оне одоше, а Павле оста још мало, лутајући по дворани, где је наишао на неколико универзитетлија, са којима је остао неко време у веселом разговору.

Мало друштво младића повукло се било у један мали салончић, да заједнички вечерају. и позваше и Павле. Ове вечери он беше јунак у том друштву; читава два сата забављао је другове својим досеткама: језик му никад није био одрешенији, дух досетљивији, око светлије и држање умилније, као те вечери. Он је уопште био омиљен међу друговима, који су га ценили и због његове темељне образованости, али данашње му држање задоби и оне, који су досада према њему били равнодушни.

Кад се игранка продужи, Павле оде кући.

Намислио је био да оне две недеље, које

му је грофица одредила као најкраћи рок, проведе мирно, очекујући дан посете. Али у томе погледу он није довољно познавао самога себе. Уместо да се за то време одмори и душевно припреми, он је наставио своје безуспешне лутње по јавним местима и улицама. Може се рећи, био је срећан, да није било муке чекања. Неизвесност будућности није га више кињила; та почетак био је добар, а шта ће бити доцније то се није могло предвидети; не треба, дакле, о томе бринути пре времена.

Једно вече, кад хтеде да легне, чу куцање на прозору; отвори га и виде старога Чилага са читавом хрпом књига под мишком.

— Ево; донео сам лектиру, о којој говорих. Означио сам и ред, којим ваља читати.

— Хвала, хвала.

— Немојте захваљивати. Ја чиним што ми је дужност. Ви имате још и права да од мене то захтевате. Ја ћу вам ове књиге поклонити, ако желите, или ако немате новаца да платите. Ако пак имате, онда ћу вам узети више, но што им је цена, а вишак ћу, разуме се, употребити на трошкове око начела.

Предаде му књиге и оде даље.

Павлу сада није било ни мало до читања тешких лектира. Узе цео свежањ и баци га у орман.

Сутра дан оде у каваницу и састаде се са коректором.

— Ја вам ономад рекох, да ћу вам стајати на расположењу једнога дана. — говораше

му Нинчић. — Ако желите да се састанемо, дођите у ону гостионицу где се ја храним, ту се можемо разговарати цело после подне, пошто ћу тога дана имати одмора.

Коректор му рече дан састанка, где и улицу гостионице.

— Дођи ћу, — одговори Павле.

У речени дан Павле одиша оде у ту гостионицу на ручак. Ма да је доста рано дошао, коректор га је већ чекао при чаши пива.

— Данас сам, као што видите, ударно у луксуз. Но ја то могу себи понекад дозволити. Не живим баш сувише скучено, чак ми нешто и преостаје.

— Данашњи трошак нека вам такође преостаје. Ви ћете ми, ваљда, дозволити да ја будем ваш домаћин.

— То ми издалека није потребно, јер, као што рекох, мени преостаје од моје зараде; са тим остатком ја одиша не бих знао шта да радим.

Почеше да ручају.

— Па лепо, — запита Павле, — како то да вам преостаје?

— Врло просто. Трошим мање но што зарађујем.

— То ми није ни мало разумљиво.

— Разумећете одмах... Чини ми се, рекох вам једном да имам триес и пет форината плате, и од пет до десет форината споредне зараде месечно, што просечно чини четрес и два форинта. Са овим приходом ја не могу да држим засебан стан, већ, као што се овде

каже, „идем на кревет“, то јест: плаћам четири форинта месечно, да могу да ноћивам у каквој поштеној занатлијској или другој сиротијој породици. Ту ми перу и рубље за два форинта. Трошкова на огрев и осветљење немам. За хаљине издајем месечно у средњу руку шест форината; ту вам је шешир, колир, окрватник и ципеле, штап, рукавице и кишобран; кат хаљина са једним ногавицама годишње; зимски капут, који се, поред мог начина живота, мало квару, као и огртач, трају ми увек тачно шест година, само ваља да наиђем на трајашњу боју. Додајте џепани од неколико форината на луксуз, рецимо, на коју књигу или на непредвиђене трошкове, штету и т. д.

Коректор извади хартију и прибележи бројеве.

— Затим имамо храну, — настави. — Ево свакодневних издатака. Ручак: чорба два новчића, месо са умокцем (сосом) и додатком (гарнирунгом) десет; треће јело, било вариво било тесто десет; бакшиш келнеру 2, свега ручак дваес четири новчића. Доручак: бела кафа, коју ми доноси газдарица у јутру — до душе не ваља али и не шкоди, а јефтина је — пет новчића и довољно парче хлеба два, свега доручак дакле седам новчића. — Вечера нашој ђачкој кавани: кава с млеком осам, пециво два или четири, бакшиш два, дакле вечера тринаест новчића. Свега рана дневно стаје четрдесет и четири новчића, месечно мало више од тринаест форината. Додајмо да по који пут попијем чашу вина или пива,

црну каву или које јело више, нарочито недељом, онда ме рана стаје петнаест форината. Све што сам побројао дакле месечно триест и осам форината. Од тога ми увек преостају месечно неколико десетака, што скупљам за ванредне прилике, за новогодишњи бакшиш и моју славу светог евангелисту Марка. Као што видите преостаје ми од редовног прихода четири до шест форината месечно. Како овим животом живим већ више од десет година, то имам преко пет стотина форината уштеде у штедници, а код куће око сто форината, што чувам за случај несреће. Понекад и више зарађујем, нарочито у млађим годинама имађах скоро за трећину више прихода, али тада сам и више радио, но једна велика бољка оте ми тадашњу моју тековину. Сад не могу толико да радим, јер ми је мој једнолики и уморни посао већ постао несносним, те га лаганије отаљавам. И очи су ми ослабиле. Зато неће да ме произведу за ревизора, а не могу да се решим да употребљавам наочаре. Плата ми, до душе, не би била већа, али посао лепши и лакши, те бих имао више снаге за већу споредну зараду, мислим чак око дваес форината могао бих споредно имати, а то би за мене био огроман приход и велика срећа. Мој живот има једну леу засновицу, један врховни идејал: да postanем ревизором.

Све је то причао непрекидано за време ручка. Павле је поручио вина, кафе и цигаре, те су после ручка ту и даље остали седећи.

Ћад су ручали, коректор рече:

— Али ми нисмо ту, да о мени говоримо, већ о вама и о оном старом лакрдијашу, како га назвасте.

— Да, он и ја — ми смо већ у велико познаници, а ја о њему ништа изближе не знам.

— Ви сте, дакле, већ познаници. То сам предвидео, али против тога се не може ништа. То је судбина. Он се сваким упозна, с ким само зажели. Рекосте да је био код вас, и то на онај начин. Да, то се са свим подударара са његовом нарави.

— Ви сте ми одмах при првом нашем састанку рекли да се од њега ваља чувати.

— Да, рекох и велим и сад.

— Ја ћу вам бити благодаран, ако ме обавестите.

— Мени је јако жао, што то не могах учинити раније, али он је на вас бацио око пре него што сте се са мном упознали. И моја опомена дође управо доцкан, јер он је ваше прилике испипао и вашу нарав испитивао још онда, када вам он још неје пао у очи.

— Чудо, те ме нико од другова не упозори.

— Не, то неће нико учинити, јер се он само некима приближује, и ови ћуте. Други пак о њему знају мало.

— Чудноват човек!

— То сам вам хтео рећи и ја.

— Је ли непоштен.

— Није и немојте мислити ни да је мангуп. Његова опасност лежи у његовој великој моћи завођења.

Павле одобраваше:

— То сам и ја приметно.

— Знам да сте имали већ прилике. — одговори коректор. — Он се не може назвати оним именом, које би му као друштвеној јединици највише приличило: он није само пропао ђак, за њега би се најпре и најправилније могло рећи, да је пропали ђеније. Јер спада у ред врло даровитих људи. Здрав и енергичан, са оштрим оком, он се врло много мувао по свету, а још пре тога био је јако начитан. Овој је теоријској спреми придружио доцније најтемељније практично искуство. Али, пропадајући једном, он није више хтео да се узвине на старо место, јер су и сувише биле патње и ударци, које му је средина његова намењивала. Са највећим одушевљењем и сталношћу задрта човека бацио се на остварење и дајала којима служи прецизно, неуморно и поштено.

Као одмор у своме говору коректор куцне у чашу Павлову, и пошто се здравише, он настави.

— То му је идејална слика. Стварна је пак у овоме: По пореклу, ко ће га знати шта је. Чули сте да говори све језике, али ни један добро, осим свој матерњи, што ће бити или пољски или немачки. Он је агенат, о томе немам сумње, какве међународне алијанције, за чије се сврхе заузима и душом и телом. Изгледа да је он одређен да дела међу интелигенцијом, а има повереника у свима редовима. Врло је вешт, јер своје нове, и може

се рећи антипатичне идеје протура са пуно духа, енергије и издржљивости.

— Је ли онда одиста сиромашан? — упита Павле.

— Не, није, врло је богат, али у овом смислу. Он је дао оставку на живот, којим живи буржоазија, као, по Богу, и ја. Нема средстава да живи аристократском повученошћу, да из своје палате или са свога спа-хилука презире свет; а нема воље, ни пододности, да се спусти ниже. Због тога он троши само онолико, колика му је стварна, телесна потреба. Кроз његове руке пролазе хиљаде месечно, све му се то поверава без призна-нице, ето и ви му дајете нешто, од мене не шприма, и он с тим новцем чини фактичка добра. По некад измишљава начине, да потражи тајну или стидљиву сиротињу на најдуховитије начине, које само он може изми-слити. У публици се о њему мисли, да је или слободни зидар или социјалиста, или тајни Јеврејин, па чак полицијска ухода, нека врста кражан-провокатера, да би у одсудном часу власт могла да зна на чему је, ако би избила ина површину каква озбиљна револуционарна акција. Но ја мислим да би он, напротив, у сваком случају за тренут ока постао правим ирриређивачем те акције, а можда и вођом.

— То је он онда нека врста Марата, — упале Павле.

— Марат и Монтескије, а можда и Наполеон, ко ће га знати, јер је по свој прилици пре-ђе био официр. Засада је он ипак само Диоген.

— Ама може ли се паметан човек одати овим лудоријама?

— Може, — одговори озбиљно Нинчић, — ако је врло несрећан.

Павле ућута и после кратког размисљања исприча своме пријатељу потанко његов ономадашњи састанак са Чилагом.

— То вам се он онда показао само са једним врло сићушним делом своје моћи. То је био само увод, и ја желим да не будете несрећни, јер ћете му пасти шака.

Павле се трже и запита:

— Ама, у ком смислу велите ви то?

— На то се питање још сад не може одговорити, — рече Нинчић, — пошто немам част познавати вашу прошлост, намере, карактер и прилике, уопште вашу особу. Али већ и по оном, би се што по изгледу могло рећи, ви не спадате у врсту обичних ђака. Како ми изгледа, имате више времена и да сте ту само да допуните своје знање; но ваша јако осетљива природа, и очигледно незадовољство са вашим положајем види се по спољашњости, ма да сте ових последњих дана као измењени. Како му драго, ове су прилике подобно земљиште за Чилага, осим тога ви сте склони да га слушате. Он све то види и њему је то засад довољно.

— Ама, то ми је све неразумљивије.

— „Биће вам разумљиво једном“, има обичај Чилаг да говори; то вам кажем и ја још сад унапред.

— Зашто „још сад у напред“? Не бисте могли рећи ништа од еђенијег?

— Видим да нисте задовољни са мном, и да вас не могу уверити, и, како изгледа, моје ће опомене проћи без успеха. Но ја ћу чинити своју дужност. Нећу да кажем да вас Чилаг хоће по што по то; он ће свакојачко бити наметљив, али ће вас напустити, кад види да сте јаки.

Нинчић сркну вина, па настави:

— У осталом моје опомене не би могле имати вредности без Чилагова наваљивања. Није ли он започео своју акцију, то оне отпадају по себи. Моја је цел, само да вам означим опасност. Ви то сад не можете разумети, а не могу ни ја знати како ће то да изгледа, али свакако биће ваш спас, ако се у тренутку опасности опоменете на мој савет и отиснете се из смртоносне струје.

Кад виде Павлово уозбиљено лице, ректор настави:

— Чилагове идеје нису лудорије, оне су плод вековних патњи, али њихова несрећна је страна да оне потребују само оним бедницима, којих памет није толико развијена, да их оствари, она дакле прибегава умним људима да их задобије, међутим оне овима не требају, па ако се ови ипак одаду њима, они сасвим природно падају у талог где оне цветају. Ја не презирем тај талог, он је потребан и користан; у првим нашим друштвеним зачецима он је био наша средина, можда нас је и произвео, али свакако у њ не треба пресадити

оно што ће у њему угинути, јер онда где је корист од таког поступка? Мачак, дакле, тражи мајмуна, да му из ватре вадн кестење: мачак је гладан, нема сумње да с правом тражи и праведно је да се нахрани, али шта ће ту мајмун?

Они се насмејаше.

— Међутим, — настави Нинчић, — не треба сметати с ума да је и Чилаг у праву. И то га право чини силним. Ви сте већ имали прилике, да назирете његову моћ. Али он се на мене љути, што ја не умем да лечим рану коју им он показује: као да сам ја крив што нисам доктор. Дете треба да се роди; случај је компликован, најбољи лекари не знају шта ће; али он вас је шчепао за косу, довукао до постеље и раздрао се: Помози! Јесте ли ви криви што нисте специјалиста?

— Па каква је смисао такве радње његове? — упита Павле.

— Понављам, он је у праву што тражи помоћи, само му начин не ваља. Стога, што мислим да је у праву, ја са њиме, као што сте видели, поступавам попустљиво, јер га сажаљевам. Предвиђам, да ће, ако још уживи, а он је здрав, пропасти, но донде ће починити силу зала, можда са поштеном душом. Ја бих му помагао, радио бих на спасењу његову и оних који га обдржавају, већ колико могу, да то допушта његова жестина. Али он је и сувише изгубио, а да му се може надокнадити.

Кад му Павле не одговори, он настави.

— Па још, признајем, ја га у свему и не разумем. Он је идеје поцрпао на лицу ме-

ста, он их зна са основом њиховом, где су никле; док овамо још тек у одломцима стижу дела Ласалова, јавна предавања Бихнерова. Он је можда телесна представа њихове науке. Да хоће да пише, а то неће да чини, јер презире књижевност, био би раван онима. Није тако страстан као Ласал, ни симпатичан као Маркс, нити мудар као Шулце-Делич, али је од њих по духу свежији и бар њима раван, како он сам вели. . . Но ја сам вам овде напунио уши туђом бригом, а време пролази. . . Ипак бих још хтео да вам кажем ово, — настави. — Из свега овога ја изводим закључак, да су те идеје по вас опасне, јер нећете умети са њима ништа да урадите, а изгубићете уз то најлепши део свога живота и, можда, још згодније прилике за леп и срећан живот. Ја се бојим, да ће вам он бити главна препрека, јер је он, као што рекох, силан и има врло вешту методу. Он ће вам најпре, тако рећи, испразнити душу обарајући један по један ваших идејала, износећи вам супротне и одвратне стране ствари и побијајући вас показивањем црних слика. каквих живот у довољној мери пружа, па кад вам је душа празна и када сте у неколико и приуговорљени, он у њу тада усађује своју мисао. Па да је још само то!

Он ућута, махну руком, сркну вина, па додаде:

— Али, махнимо то. Ви сте ме, мислим, добро разумели, бар смер мој сте схватили и све друго било би само понављање.

— Ипак бих вас молио, г. Нинчићу, да и даље будете мој саветодавац, и да ме у свему, што би ми изгледало сумњиво, обавестите.

— То ћу чинити, али биће тешко.

— Зашто?

— Јер не познајем довољно ваше прилике, као што мало пре рекох.

Преко Павлова чела прође лак облак; он се замисли, затим, као да се реши на нешто, настави:

— Ја ћу вас посветити у моје прилике, ако вам то не буде на досади.

— Напротив, мени ће бити мило. У мојој поновљеној примедби могли сте увидети посредан позив на то. Мислим, нећете сматрати за наметање, ако признајем, да бих вас волео познати онаквог какви сам себе схватите.

— А ако то у вашим очима не буде баш повољно по мене? — упита младих.

— Ах, моје су очи ослабиле у напрегнутом раду. Моје негодовање нашкодиће вам онолико, колико би вам моја наклоност могла бити пробитачна, — одговори Нинчић.

— Али ја бих ипак волео да ми будете пријатељ, — мољаше онај.

Коректор му на то рече:

— Стеван Нинчић не спада у људе, који имају велик избор, ипак он се не подаје првом пријатном утиску своме; међутим могу вам рећи, да сте ви већ задобили пријатељство његово.

Коректор је рекао озбиљним лице и својом меким дубоким гласом, који је већ с по-

четка пријатно утицао на Павла, сада пак Павле не могаде а да му не стисне руку.

— Хвала вам; и ја немам друкчије да вам покажем своју радост, до да будем искрен.

— Ја вас слушам.

— Ви сте ми учинили љубав, — рече Павле. — за коју вам се никад нећу моћи достојно одужити, и дужност ми је да вам се најпре захвалим на Вашем пријатељству. Ви извесно и не слутите да је та Вапа услуга учинила обрт у моме животу?

— Не, то одиста нисам слутио. Видим само да сте од забаве Џоке-клуба веселији и да се јако оправљате.

— Ја сам сваку забаву посећивао, јер сам неког тражио, и случај је хтео да га нађем баш на оној забави, на коју сте ми ви набавили приступа.

— То ми је мило, и желим да сте се тим сусретом користили.

— Да, и још како сам се користио! Молим, познајете ли породицу . . . грофова . . . Јанковићевих? — рече опрезно Павле.

Коректор га погледа, затим полагано рече:

— Има их много; за коју питате?

— Е, то вам не уместо рећи. Нисам знао да их има више.

— Да, има их отприлике двадесет и шест, које грофовских, које баронских.

— Јесу ли Срби?

— Па, јесу. Управо, како да вам кажем.

— Лепо, јесу ли Хрвати или Срби?

— Они су већином православни, али при-

падају племству ове краљевине. Од наше су се народности одвојили давно, као многе друге наше славне и отмене породице. Ово одвајање нарочито у последње доба бива нагло. Већ дедови им нису говорили српски.

— Сад разумем.

— Шта?

— Казаћу вам случај. Ја сам се са једном од тих породица сусрео у Србији, и то са женском страном. Усред Србије у једном малом местанцету.

— Како то?

Павле му тада исприча догађај у Батоцици. Кад је довршио додаде:

— И сада разумем усклик једне од њих: Да им светли преци нису требали да забораве матерњи језик. Чудновата прилика.

— То је занимљив случај, — рече Стеван Нинчић, — али још не налазим зашто да је чудноват?

— За мене је чудноват! Камо среће да је остао ништа више до само занимљив.

Нинчић га љубопитљиво погледа.

— Ја сам због те породице овде, — објасни му Павле.

— Где?

— У Пешти, на универзитету, или управо по јавним местима овога града. . . У друштву је било четири женских: мајка, крупна достојанствена; сестра, мала, сува са веома привлачним и симпатичним лицем; једна госпођица, жива, лепа, окретна.

— А, а!

— И једна најмлађа, најлепша.

— Знате ли њено име?

— Знам; зове се Агнеша.

— Дакле, ту је чвор! — узвикну коректор весело.

— Познајете ли их?

— Не. Откуд бих их познавао? Чак и не знам који су.

— Стан им је у улици Надвојводе Карла број 43.

— У том крају има много великашких кућа; не знам. . . Али чекајте, покушаћемо нешто. У новинама сам чешће читао то презиме; овде се, као што знате, свака ситница меће у новине о извесним личностима. Ако се сећам, у извештајима са забавâ читао сам име грофице Агнеше Јанковићеве. Чекајте, како ли стоји обично: „та и та грофица Јанковићева рођена та и та са Ђерком Агнешом“, која ли је, . . . чекајте. . . не могу да се сетим.

— Сетите се, молим вас.

— Да се то тако може!

— Ах, међутим тако бих волео да знам на чему сам; живот ми зависи од тога.

— Можда ћу се сетити; ви, молим, продужите, можда ћу се доцније сетити.

И Павле продужи да прича о своме доласку овамо и о састанку на игранци.

Кад је довршио, наста тишина између њих, дуга и несносна, али је ни један не прекиде. Осећали су да је ово ћутање судбоносно; коректор зато што није знао шта да одговори по овако важној ствари; а Павле због

тога што му се чињаше да од прве изговорене речи зависи његова срећа или несрећа.

На послетку проговори Нинчић:

— Ви сте, дакле, упали у једну велику и опасну ситуацију. И ја се чудим вашој смелости.

Павле, у толиким душевним борбама очеличен, није се застидео на овај прекор, већ са суморним лицем и са набраним челом рече:

— Чудите се једино неодољивој моћи мојега осећања.

— Нека буде тако.

— Ја знам да сам несрећан, господине Нинчићу, али ми није могуће поновити пред вама све што сам препатио, и ако би то могло да објасни целу ствар и да ме у вашим очима, можда, и одбрани. Више пута ми рекоше да спадам у ред озбиљнијих младића; можда образовање и моја спрема довршена је у основи; дваест шест ми је година; у мојој земљи нога ми чврсто стоји на чврстој подлози, имам будућности, као што се вели: ал' ја сам се са свима овим изгледима бацио у наручје своје људске слабости. То сам досад чинио са неком надом, да овај мој чин није безуман, да није безнадежан. Да, али о томе ја још нисам уверен. И дођох код вас, да вас запитам, шта ви о томе велите? . . .

Наста кратко ћутање, које опет прекиде Нинчић озбиљно и одлучно:

— Све стоји до прилика. Нема сумње, да, апсолутно узев, ви имате права да, као мушки члан друштва, изустите своју реч, али

би била велика штета и грех, везати се својим осећајима, ако та реч не буде повољно примљена или ако буде одбијена; но, још једнако апсолутно узев, ви сте у праву, кад вас хоће она, коју ви захтевате. Јесте ли о томе поуздани?

Павле муцкајући одговори:

— Ја је... још нисам... ни ословио.

— Јесте ли покушали?

— Још нисам.

— Лепо; ваше је да покушате.

Павле радосно узвикну:

— Ви ми то саветујете?

— Молим да се разумемо. Ја вам то саветујем с погледом на неодољивост ваших осећаја; јер ми ви сами кажете да сте се сав бацили у наручје своје људске слабости. Ту више нема другог излаза до одлучнога корака.

— То и ја знам, но да ли могу имати наде?

— Ако нисте довољно јаки ни у својим осећајима, шта онда тражите од мене? — рече коректор строго. — Ако вам је љубав велика и истинита и ако вам је срце на свом месту, оно вам је требало већ дати каква знања, да не волите залуду.

Павле поплашено погледа у коректора:

— Откуд бих смео то претпоставити? А и да је тако, шта знам ја да ли ћу постићи смер, на коју ме ова луда несрећна мисао гони.

— То стоји до ваших и до њених прилика. Да је то једна оспротела или пропала великашка породица, онда не бих трошио ни речи, ако вас девојка хоће, јер знам да сте ваљан

младпћ. Али ако је то, као што, на жалост, морам претпоставити по свему што ми испричате, ако је то одиста једна од најотменијих девојака, онда ваше право још није довољно утврђено том квалификацијом што сте ви ваљан младпћ.

Павле потресен одврати:

— Ни кад ме она хоће?

— Ни онда.

— Па чјији пристанак ту онда треба још, а да буде немпинован?

— Немпинован је пристанак свију оних фактора, од којих је девојка зависна.

— Ох, па шта треба да радим? — упита Павле, почињући да очајава.

Коректор га озбиљно запита:

— Јесте ли имали грижу савести? Јесте ли што себи пребацивали, кад сте се са самим собом борили?

— Јесам, пуно којешта.

— Онда није нужно да вам ја кажем, ваша је душа погодила сама.

После дуге почивке Павле дубоко уздахну, затим рече:

— Ви се, дакле, у том погледу изједначавате са мојом душом. А знате ли шта ми она пребацује? Да сам слаботиња, јер не могу да се отргнем од пропасти; да сам кривоклетник, јер сам погазпо завет учињен у једном од најсветијих и најозбиљнијих тренутака мога живота; да сам убијца, и то убијца своје мајке, коју сам својом безобзирном уображеношћу отерао у смрт; да сам варалица, јер сам ва-

рао оца и данас непрестано варам оног честитог старца који ми је уместо оца; да сам бездушник; јер за своју ниску судбину хоћу да вежем једну невину, младу, и узвишену душу; да сам малоуман. јер силом хоћу оно што за мене није достижно; да сам и лажов, јер је овако дело пуста лаж; да сам пропалица... пропалица, јер сам ту на путу пропасти, видим, кад ми се већ и један Чилаг смео да приближи, јер сам му згодно градиво...

— Лакше, младићу, лакше. Починјете да обраћате на се пажњу каванског света... Немојте се срдити, ја сам вам одмах у почетку рекао, да бих вас радо држао за оно за што ви сами себе држите.

— Ви сте то рекли, што ме још не знађасте.

— И сад вас само делимице знам. Молим, ако хоћете да се добро разумемо, кажите ми како вам се заметнуо овај осећај? Но чекајте, — дода брзо, кад виде да ће Павле да падне у ватру, — ово питање треба да се постави практичније. Ви знате ко је она, ... а ко сте ви?

Павле размишљаше како да одговори, за то време Нинчић куцну о чашу, и зовну момка.

— Имате ли бројеве ма каквих овдашњих новина од последњих десет дана?

— Сумњам да ће их бити, — одговори момак. — Но видећу.

— Чекајте; онда боље донесите ми последња два броја каквог недељнога листа.

— То ћемо, по свој прилици, имати.

— Шта ће вам то? — упита Павле, кад се момак удали.

— Забава Цоке-клуба била је, чини ми се, прошле, или претпрошле недеље.

— Претпрошле.

— Е, онда, како је та забава била врло сјајна и одабрана, то ће извесно бити не само извештаја у тим новинама, већ ће бити набројана и познатија имена што су ту била. Отменије женскиње биће свакако набројано, а од сиромашнијих само оне што су биле веома лепо одевене, — рече коректор иронично.

Момак донесе тражена два броја. Коректор поче тражити.

— Ево: „Игранка Цоке-клуба“... ево имена... Ха, ето ваше грофице: „Супруга грофа Тиме Јанковића, рођена кнегиња Александра де През са кћерком Агнешом“ — итд. Има још имена... ето то су ти ваши.

Уђуташе и после дугог ћутања коректор рече:

— Сад знам ко су. То је једна од најбогатијих, највећих и најспљнијих породица у земљи. Кнежеви де През, одакле је грофица, спадају у владоце... А... ко сте ви?

Павле покри лице рукама.

— Но, признајем, — тешаше га Нинчић, — сувише сам суров био; опростите. Несугласица сувише јако пада у очи, а ја је још увећавам. Молим, господине Ђурићу, умирите се и говорите ми даље. Говорите ми о себи сјмом; тако ћемо се најлакше споразумети. Говорите.

— Кажите ми, — проговори Павле, — чему се могу надати.

— И ако вас видим јако погруженог, не могу да вас тешим ничим стварним.

Павле тужно рече:

— Боље да сам послушао своју мајку.

— Да, мајке у том погледу најбоље саветују. То је било и са мном. И ја сам био у истом положају као и ви. Ја сам вам о томе нешто напоменуо при почетку нашега познанства... Причајте ми о вашем завичају и о вашој мајци.

И тада се удубише у занимљив и заносан разговор. Мислим, свака од читалаца и читатељица имао је у своме животу прилика да ужива у оном ретком задовољству што нам пружа разговор са оним кога ценимо и волимо, — ако се тај разговор тиче наших најмилијих осећаја. Ми смо дубоко и дуго тајили што нам је на срцу, међутим тако смо јако желели да то, што нас чини срећним али што није за свакога, саопштимо оном који ће нас разумети, који нам је по дупи раван, чије груди надимају иста узбуђења. А како ли је ова измена мисли пријатнија и лепша у младости, где се мисао исказује у оном облику у ком се родила; где она од срца непосредно искочи на усне, са којих тада говор тече искрено са пуно лепоте, духа и привлачне силе.

Тако је говорио Павле, уживајући и у своме болу, и тако га је слушао Нинчић, одајући се утиску тренутка.

Младић је износио свеже слике својега

детинства, својега завичаја, својих засновица; а коректор се удубио у ове слике, које су за оног значиле не само садашњост већ и будућност, али за њега далеку прошлост; он се подмладио слушајући речи пуне топлоте и миља, пуне чара за његову изгубљену душу и црпао је из њих задовољство, које је за њ значило само посматрање неких лепих чаробних слика, што их је и он некада имао, али што су данас већ ишчезле у неповрат.

И тако овој двојци пријатеља прође готово цело после подне у занимљивом међусобном споразумевању о својим приликама и сањаријама. Они су говорили о своме животу уживајући и сами у своме разлагању. Причали су по обичају, како се овакви разговори у младости обично воде, понегде нашироко објашњавајући ситнице, а често преко крупница прелазећи са неколико речи, али увек задржавајући се на оном што их је некада чинило срећним, ма то био и врло обичан догађај.

ИЗ ПРОШЛОСТИ

Пријатељство даје срећи већи
сјај: утехом и саучешћем неприлике
олакшава. Cicero

авле је говорио од прилике овако:

„Тамо где сам се ја родио има по-
тока̄, лугова, њива, веселих долина,
питомих брда, цветних ливада, сочних
пашњака; живописних села са здра-
вим положајем; породица задружних са
пуно чељади; мужева радних и поште-
них, жена̄ покорних и родних; у години
више ведрих но облачних дана.

Тамо љубав није страсна, јер је крв пи-
тома, а избор није велик; госпоштина је ве-
ћином са села; друштвених разлика нема. Ко
коју замилује ону и добије. Дешава се ипак,
да љубав остане невраћена, и тада се у нај-
горем случају одбијена страна губи у чежњи,
а иначе се брзо утеши и тражи другу при-
лику. Мала нарођеност, а богата земља упу-
ћује на неку врсту ведра размишљања, на
философију практичну и често врло поје-
тичну.

Моја је мајка имала све особине својега рода, а ја сам јој био најмилије дете. У нас још нема много школа, а нема их ни доста, и оно што их има, нарочито по селима, називају се зато тако што то тако претендује онај сељак, који у њима нешто показује деци. У мом селу не беше школе, ја сам посећивао ону у оближњој варошици; па како ме учитељ прогласио за првог ђака, мајка ми преко оца навали на задругу, да ме и даље школују. Задруга пристане после извесног одупирања, али како сам био син старешине, брзо продре предлог моје мајке. Тада они нису знали да ће школовање трајати више од петнаес година. Петнаес година, то је век у животу српскога сељака, који просечно мало живи а од мале зараде. После мог трогодишњег школовања у јединој средњој школи моје отаџбине, задруга се жестоко позавади око мене и хтеде да се дели. Тада ми ујак, код кога сам седео у Крагујевцу, прискочи, прими на се бригу око мога школовања; па како сам имао благодетеља од Господара, то се од задруге тражило само да ми се по некад пошаље нешто у сировини. Тако сврших гимназију и одох на страну.

Дођох у Париз. Да ли треба да вам опишем утисак ове промене? Како сам се осећао у Паризу? То је било неко чудновато помешано осећање дивљења и туге. Јер на мене није утицао само поглед на дивовске сразмере овога светскога града, већ и помисао на малене почетничке несређене прилике моје до-

мовине. Ја сам у први мах био уништен, и сам се чудим како сам се подигао. — Станем на један угао и погледам у један фењер. На огромној гранитној плочи стоји диван гвоздени ступ са неколико кракова на сваком са пет светњака. Гледам га. Кад би се код нас овако што подигло у Крагујевцу, то би била читава парада, војска би маширала и банда би свирала. То би било свечаност.* Погледам на други угао: а оно тамо стоји исто тако чудовиште; па на трећем исто, на четвртом исто. Глава ми се врти. Идем даље, и дођем до друге раскрснице, — исти призор, и тако даље и тако даље. — Па кад је то тако било са утисцима при погледу на спољашни Париз и у ситницама, а шта да рекнем о оном расположењу, кад сам улазио у зграде где се чувају збирке, слике, књиге; кад сам посеђивао и видео све што представља напредак целог човечанства на врхунцу свом?!

Али, срећом, имађах пријатеља, који су ми поред сјајних страна показали и сенке. Пријатељи су обично тако услужни кад треба да нас упознају са мрачним странама живота. — Моје бављење у Паризу учинило је од мене оно што сам данас. Вами је добро познат ђачки живот у великим градовима, а тамо у Паризу он има још више дражи, још више глибова. Ја сам уживао једне и улазио сам у друге. Нећу да тајим, да сам и ја прелазно путеве

* Слично томе било је неколико десетина доцније у Београду, кад се открио некакав водоскок од прста дебео који је после неколико дана усахнуо.

младићских порока, и да сам често изгорео прсте на сјају кога сам се хтео дотакнути. Но поред тога ја сам тамо увек осећао да сам у крилу онога што се зове цивилизацијом, што је врхунац уљудности. Велике идеје, огромни таласи и покрети човечанскога духа чисто су запљускивали и гушили моју примчиву словенску душу, као што је префињеност њихова пријатно ми надражљивала живце. Нема сумње, ја сам у Паризу сазрео. Можда сам отуда из оног света, где се обарају престолп и сталежи, понео собом ону дрскост, којој сте се мало час чудили.

Но ја сам био пре Париза и у Немачкој. У крилу ове народности научно сам волео људе, ценити пријатељства и мислити на задатак живота. — У Паризу на све то нисам помисљао. — Блештави сјај царскога двора није ми могао толпко очи засенити, да не видим и, пре свега, не научим ценити његову великодушност и хитру генијалност, — али оним тихим покретима срца, што топлим крвљу залевају и плоде душу, тамо је већ било мање. Свакако ови утици, спојени, и борећи се један с другим, а доцније попуштајући један другом, истесаше моју личност оваку, какву је данас видите.

Но у основи ја сам остао сељак. Жудња за завичајем непрестано ме мучила. Био сам жељан његова чистога ваздуха, свеже воде, здраве хране, слободе у држању и простодушности. Вратио се кући. Али наскоро видех да се нисам добро познавао. Ја сам већ био

постао западњаком. Невине кућевне радости са својом једноликошћу нису могле да ме загреју у оној мери као што је то чинила успомена на њих у даљини. После кратког времена већ сам жудео за образованим светом. Но полагаано се и ту умирих. Имађах изгледа да ћу добити положај, у коме ћу ову моју потребу моћи, колико толико, задовољити. И ја бих данас био, можда, срећан, да из овог сјајног света овде одједанпут није пао један зрачак усред мога срца тамо.

Ви знате тај догађај; и сад: — ви ме познајете.“

На то ће Нинчић:

— Ваше је казивање непотпуно, но у годинама се вашим не може очекивати да о себи говорите ни онако како би ви желели, камо ли да себе представите сасвим верно. Ви сте са дуго бавили у Паризу. Онде сте поред узвишених појава човечјега духа могли да опазите и његове најгнусније манифестације. Ја бих ради вас самих волео да знам колико сте улазили у овај брлог, јер да сте улазили о томе говористе и сами; но ја бих по томе могао приближно оценити каква ће вам бити будућност у оним по вас великим и судбоносним приликама које вас чекају. Него по ономе што сте исказали могу да погодим оно што сте прећутали. . . Као што сте ви нехотице повукли паралелу између оног напредног света сложених интереса и између ваше још малене и неразвијене отаџбине, тако и мене сусталог борца из ваших речи удара

струја свежег животворног ваздуха. Али ја вас морам опоменути да се ова струја лако може претворити у буру, и ви треба да гледате да се у том случају за времена уклоните са ње.

И после мале почивке додаде:

— Засад вам само то могу рећи; а за друго треба сачекати догађаје.

Било је већ доцкан пред вече кад су се оба пријатеља растали.

За оне две недеље док је Павле чекао да стигне дан посете код грофовске породице, он се мало мирније држао, у чему су му била од велике помоћи упуства и опомене пријатеља му Нинчића. До душе, није ни сад напустио трагање, да се где било сусретне са грофицама, али је то сад већ удешавао по извесним плановима, при којима му је Нинчић био од велике помоћи.

Прве недеље, кад је знао, да су оне у Бечу, и ако још није тада имао онај, мало час описани, састанак са Нинчићем, прекинуо је био своје лутање готово сасвим, али га је друге недеље наставио опет.

Но имао је да издржи још једно искушење. То је било у овоме.

Нинчић га је више пута подсећао на случајности које би из његова ванреднога положаја могле да произлазе, ако би што погрешно урадио; зато му је препоручивао опрезност и стрпљење. То су међутим биле две особине које су се тешко могле слагати са

садашњим расположењем Павловим; зато и наступи жестоко одупирање са његове стране, кад му Нинчић саветова да грофовску кућу посети, уместо после две недеље, тек после месец дана.

— Ви не треба да потрчите одмах на одређено време. То вам код младе грофице неће ништа шкодити, али ће вам код старе користити.

— Ама да ли ће отуд произићи баш нека велика корист?

— Велика неће, али некоја зацело хоће. Она је кућа много уздигнута над вама; ви не можете рачунати на то да ћете тамо произвести какав велики ефекат вашим поступцима били они ма како добро прорачунати и ма како вешто удешени. На послетку ви тамо нећете имати посла само са онима које сада познајете. У тој кући по свој прилици биће још лица чија је реч у породици уважена, можда и пресудна; у њој на пр. свакако имаће и мушких чланова, о којима ви још ништа не знате. . . Па ипак ја верујем да ћете ви успети тамо где сâми највише желите. Приметио сам, да наши младићи у иностранству уопште имају велику срећу код женскиња, и они би могли јако да се користе том срећом, да је умеју чувати. И ви је имате, немојте је ставити на коцку.

И када виде сневесељено неодлучно лице Павлово још рече:

— Знам да вам је тешко да то поднесете, али ви сте, како ми сâми причасте.

подносили већ и већих мука. Будите, дакле, разборити.

Павле се са уздицајем повпнова.

Ваљало је издржати тај месец дана, од кога је, на његову срећу, већ протекла дванаестина дана. Он је, дакле, гледао да то време прекрати.

То у осталом у великим градовима није тешко младим људима, ако су при новцу. Павле је, до душе, својим досадашњим начином живота потрошио све што је од куће понео, па и оно што је од ујака у Крагујевцу добио. Он се једном већ обратио ујаку, и овај му је одмах послао за пола онога што му је био при поласку поклонно. Али је и то било на одмаку, а благедејање је за потребе Павлове било кап у море.

Овим начином живота он је постао у круговима оне престонице позната, а у српским тамошњим омиљена личност. Коректност његове појаве и држање, добре материјалне прилике, образованост и лепе наде на будућност му, као и она блага младићска умцљатост у опхођењу стекле су му стално право посећивања најбољих српских и бољих туђинских кућа.

У Пешти Срби само делимично живе својим националним животом. што је и разумљиво по њихову положају усред туђинштине. То је случај и са осталим туђим народностима онде, каквих тамо има још, а у Павлово време било их је доста. Ту су најпре Немци, па Јевреји, затим Словаци, Грци, Румунци, Македвласи и Јермени. Православна вероисповест

има протопресвитеријат са лепом, тада најлепшом црквом, у Будиму; једну српску и једну македовлашку у Пешти, у којој се последњој и Грци моле Богу.

Ове су народности са својим кућама расуте по граду, али се од њих ипак груписале у нарочитим предграђима Немачка, Српска и Јеврејска. Некада је Срба ту било највише. Њихова јужњачка окретност заједно са Грцима и Јерменским трговцима давала је Будимском пристаништу ону живахност која је тамо повукла доцније трговину Карпатских земаља, и уздигла малени град скоро у ред првих Јевропских градова. По Србима се назива још читаво једно предграђе („Рашка Варош“) у Будиму, и једна улица у Пешти („Српска Улица“).

По оваким преходницама може се разумети што је и данашња трговина, па и богаство, у рукама Срба, Грка и, у последње доба, Јевреја. Тада су својим благостањем православне куће привукле тамо и цивилизоване елементе и украсили град с извесним тековинама културе.

У тим образованим православним домовима беше Павле радо примљен гост и може се рећи да се за то време ту осећао боље но у другим напреднијим престоницама досад.

У то доба беше ту и извеснога интернационалнога Балканско-Карпатскога литерарнога живота, који је био тако јако развијен, да је имао утицаја на културни развитак свих источних народности, који у њему имађаху удела, те ће сваки озбиљни историјограф, који

се буде бавио изучавањем културнога раз-
 витка ових народности, морати да води озбиљна
 рачуна о овој појави. Оног општог антаго-
 низма од пређе, и овог политичког неповерења
 садашњег тада тамо не беше. Мађарски књи-
 жевници радо превођаху српске умотворе и
 то често прваци првога реда (Бајза, Вајда и
 др.); многи од њих припадаху једној књижев-
 ности, као и другој (Витковић, Змај и др.);
 у Народном Позоришту угарском, тада нај-
 живљем друштвеном центру, радо су гледани
 српски витезови у појединим националним
 комадима: Оберњикова дирљива трагедија „Срп-
 ски Деспот Ђурађ Бранковић“ у главној улози
 са славним Беном Егрешијем и опера „Џељ-
 ски и Хуњадијеви“ од Еркела биле су у моди
 (Интересно је, да је Егреши у улози Деспо-
 товој у тренутку када му се јавља да су му
 и другог сина ослепили, са таквом жестином
 представљао родитељско очајање, да га је на
 отвореној позорници ударила капља, те је на-
 скоро издахнуо); угарска краљица Јелена,
 жена краља Беле II. Слепог, кћи српскога
 краља Уроша, представљана је у уметности
 и историји симпатично; драме Сиглигетијеве
 и Сигетијеве скоро су све преведене на срп-
 ски, словачки и румунски, као и словеначки
 језик; у врло угледним звањима државним,
 војничким и друштвеним било је пуно Срба;
 у Будиму се штампале српске и бугарске
 књиге; обе омладине међусобно су општиле,
 каткад се и мешале; мађарска омладина се
 управо наслањала тада на српску која је била

јача и делатнија. — То је било нарочито због тога што је тада и универзитетски језик био латинско-немачки са превлашћу првог, а тада су на врхунцу била непријатељства између мађарске и немачке народности; те се она прва, и ако бројно највећа, радо споразумевала са српском, која јој је и језик говорила, а била је живља и примамљивија од румунске. И српски завод Текелијанум спадао је у најуређеније у земљи (и сад је тако, али су га други заводи, уживајући државну помоћ, претекли, а њему се мало привређује), те је на врху своје омладине заједно са мађарском водио коло.

У том шаренилу и благотворном кретању безбрижне омладине Павле је могао много штошта да научи, да му оно није служило једино на то да би прекинуло време и разбило бриге. Али он је после бурних призора или веселих састанака са зборишта или из ђачких кавана обично уморан дошао кући једино са тим задовољним осећањем, да је и данашњи дан прошао.

Једном кад је исто тако уморан дошао кући, а пре него што ће да легне, вадећи пресвлаку за сутра из ормана, паде му поглед на књиге које му је Чилаг ономад донео. Биле су увијене у дебелу плавкасту хартију и везане ужетом.

Павле одречи уже и отвори савијутак. Књиге су обележене бројевима. Павле узе књигу број 1. *Календар*. Унутра на корицама исписане беху ове речи: „Ово је најздравија

храна почетнику који је већ научно читати и писати. Календар је потреба колико сат или бусола. Он представља Историју, Астрономију, Хришћанску науку и Метеорологију, колико народу треба; а ове побројане „науке“ треба избацити из школа.“

Књига број 2. *Вешти Календар*, испуњен разним потребним упутствима о мерама, рачунању времена и поред других ствари и „Домаћим Лечником“.

Број 3. *Географија*, као што је белешка на унутрашњој страни називаше: „Једина наука, или наука над наукама, или, (пошто писац белешке вели да науке нема) управо поука. У њој су збијене све остале науке,“ вељаше писац.

Број 4. *Анатомија* спасаваца, где је у реду мајмуна стојао и човек и то Австралијанац као тип породице. „Бели човек“ вели белешка, „не треба да уђе у ову зоологију, пошто је он вештачка творевина, онако исто као што у другој каквој зоологији нема места за мопса или домаће мачке.“ Ту је била нацртана једна велика мајмунска глава са потписом: „Адам“.

Број 5.. последња књига. *Историја Религија*. То су автографисани табаци, излажући све вере по постанку и суштини својој, а на крају листова са пуно примедба на таштину схватања појединих исповести, написаних са пуно духа и оштрине. Најгоре је прошло Хришћанство. Ова је књига требала да буде, по белешци која и ту није не достајала, прелаз ка озбиљнијем посматрању човечјега бића.

Павле остави књиге на столу, пошто их понова увије у ону плавкасту хартију, али при том на горњој страни њезиној примети и прочита ове крупније написане речи:

I

„ПРВА СЕРИЈА:

Практика

ИЛИ ПОУКА О СТВАРНОМ И КОРИСНОМ СХВАТАЊУ ЖИВОТА
И СВЕТА“

Доле пак при крају хартије стајала је прибелешка:

„Као што видите, ово је прва серија. Са другом упознаћу вас онда када будете оцењени као довољно јак, да о овој првој донесете правилан суд.“

Тако се Павле повијао у душевној борби између слатког очекивања и несносног страховања подложен час коректоровим пријатељским упуствима час Чилаговим зивкањима у ред бораца за узвишено начело праве среће и добро схваћеног интереса народа и људства.

Чилаг је био неисцрпан у мржњи и нападима на оделите редове, и на све оно, што је, како он вељаше, живело од лаке зараде спекулације и лажи. У прву врсту убројао је трговину и обрт, а у друго све остало, нарочито веру и књижевност, али није оставио без неповољне критике ни остале друштвене уредбе.

Што се више приближивао крај месеца, Павле је бивао све нервознији. Све је мање излазио од куће, и, лежећи често на дивану у својој собици или седећи крај прозора, удубио би се у посматрања о узроцима што ства-

рају разлике између људи и о препрекама које их тако раздвајају, да их није могуће прекорачити или отклонити. Затим је покушавао да одреди последице тог неприродног и штетног изоловања, као и тешкоће са којима ће имати да се бори. Природно је, дакле, да, колико је жељно очекивао дан, као што је мислио, по њега судбоносан, толико се и бојао њега; и зато му време при послетку брзо пролажаше.

Али и овој његовој мучној незвесности једном би крај. Свану и тај нестрпељиво очекивани дан.

VIII

ПОСЕТЕ

Не могу дух музике схватити другде до у љубави.

Wagner

Јесу ли код куће господа?
— Сви су код куће.

Вратар се поклати пред отменим младим господином. који се, поред њега пролазећи, упутио у стан грофичин.

Полагано се успео уза широке дебелим ћилимом застрте мраморне степенице, поред позлаћених ступова и углачаних зидова.

Горе га чекаше други послужитељ. Дошљак скиде врскапут, предаде му га заједно са штапом и остави каљаче. За то време коморник однесе његову посетницу у унутрашње одаје.

Чекао је неколико тренутака. Затим се наново отворише врата, коморник изиђе, остави их отворена, а сам остаде дубоко погнут док гост пролазаше.

Овај уђе у једно повеће предсобље и нађе се пред женском, која је баш тада брзо улазила на супротна врата.

— Пост! Господине Ђурнџу! — ослони га. — Добро сте нам дошли! Каква срећа, те сам вас приметила. Али чекајте, још вам се нисам представила, и ако се још из Србије знамо. Ја сам Јулија Фернек, дворкиња кнегињице де През. Каква срећа! Брзо, док вас нису приметили. Она вас чека.

И госпођица пође напред кроз разне одаје.

— Како? — одговори зачуђено Павле.
— Да ме не примете? Зашто?

Госпођица такође збуњено одговори:

— Она хоће насамом са вама да говори... Како сте могли тако дуго да чекате?

— Како дуго?

— Ама девет месеци.

— Каквих девет месеци и ко хоће са мном да говори?

— Кнегињица Страта, господине. Извол'те само за мном.

— Кнегињица Страта? — упита Павле гласно.

— Да, да, — одговори госпођица мало нестрпељиво. — Њена Светлост Кнегињица Евстратија де През.

Павле ућута и пође даље за госпођицом.

Прођоше кроз неколико ходника и врата, и напоследку стадоше пред једна.

— Причекајте, док вас пријавим.

Госпођица уђе.

— Зашто да ме двапут пријављују? — мишљаше Павле.

Госпођица се наново појави:

— Уђите.

Она оде, а Павле уђе и нађе се пред оном малом сувљом госпођом, за коју је знао да је сестра крупне грофице а тетка Агнешина. И ако је Павле у овим приликама био јако збуњен, ипак му паде у очи још већа збуњеност мале женске.

Она је била сама у одаји; стајала је окренута улазу, дакле, према Павлу, а леђима према прозору. Једном се руком наслањала на повећи сто, а другом је нервозно стискивала мараму од чипака. Била је одевена у зеленкасту свилу. Није више сасвим млада, у доба које се код женских означава са „средњим годинама“, али као да је све у овом тренутку било удешено да изгледа још старија: рђава светлост, неподесна боја хаљине и њена велика збуњеност. Њен се глас једва чуо када прозбори:

— Поздрављам вас, господине Ђурићу! Добро сте дошли у Пешти и код мене. Зашто се тако дуго нисте јављали?

Све ове речи, које нису имале места у овом тренутку, ако нису можда биле оправдане каквим Павлу непознатим узроком, још већма га изненадише, тако, да није умео шта да одговори. Напоследку рече обазриво:

— Када Ваша Светлост налази да сам требао пре долазити, онда је мени одиста искрено жао, што то нисам учинио раније.

— Одиста? — упита она мало слободније. — А јесте ли знали да сте то требали раније да учините?

Павле још једнако зачуђено одговори:

- Не, нисам, госпођо.
- Сад је на њој био ред да се зачуди.
- Нисте?... Нисте имали извешћа о нама?
- Нисам, кнегињо. А где сам то требао да имам?
- У Србији.
- Нисам имао извешћа ни тамо ни овде.
- А кад сам требао да га добијем?
- У место одговора кнегињица га запита:
- Откад сте у Пешти?
- Отприлике четири месеца.
- Четири месеца? То је загонетно.
- Она зазвони. Послужитељ уђе.
- Замолите Њену Милост Госпођицу амо.
- Затим се окрете Павлу:
- Ми смо се у Србији видели пре девет месеци, јел'те, господине?
- Да, госпођо.
- За то време у Баточини или у Крагујевцу, или овде, нисте од нас ништа добили?
- Ништа, ништа, госпођо.
- Госпођица Фернек уђе.
- Кнегињица седе и ослови је:
- Господин није ништа добио.
- Госпођица га погледа љубопитљиво:
- Није добио, вели?
- Нисам, као што кажете, госпођице.
- Ви нисте од нас примили писмо?
- Нисам.
- Преко нашег тамошњег заступника?
- Никад га нисам видео.
- И ви нисте због нас, у Пешти?

Павле порумене.

— Да . госпођице, . морам признати . јесам.

— Добро. Јулијо, остави нас сâме са господином Павлем; ми ћемо ствар расправити; па ћу ти доцније причати.

Јулија Фернек опет оде, а кнегињица понуди Павла да седне.

Кад остадоше сâми, она му пружи руку.

— Пре свега да вам стиснем руку у знак захвалности. Ви сте нам били покровитељ једном у нашој великој незгоди. Хвала вам.

Павле пољуби пружену руку и рече:

— Мени је то била радост, на коју се још једнако сећам.

— Мени, и мени, — одврати она тихо.

— И сад ми кажите, какав је то неспоразум?

— Ја не знам ни о каквом.

— Ја сам вам се одовуд јавила. Јесте ли добили какву вест?

— Нисам.

— Да нисте увређени?

— Немам узрока, госпођо. Шта више, камо среће, да сам добио то извешће, јер се надам, да би то по мене било повољно.

— Стоји до тога, како ви то схватите, — одговори она својим меланхоличним изразом.

— Не могу себи да сворим никаква мишљења, јер не знам у чему је ствар.

— Ви се сећате нашега разговора у Баточини, на доксату. Онда нам говорасте да сте свеучилишни ђак са села; казасте нам да сте довршили у главном своју спрему, но да бисте је радо још допунили којом годином; али

немате средстава, јер вам благодејање не стиже. По повратку нашем овамо, . . . ми смо се на Југу и на путу бавили свега три месеца, а вратили смо се морем преко Трста, . . . дакле, при нашем повратку ја се реших да вам учиним какву услугу. Шта велите, г. Ђурићу, — упита скоро бојажљиво, — јесам ли имала права да вам чиним какву услугу?

Ово питање, које је одавало њену ретку нежност, збуни Павла, и он одговори:

— Ви ме доводите у велику забуну . . . Ја одиста не знам да ли бих на тако што смео помислити.

— На сваки начин смели би сте, јер смо вам ми јако обвезани.

— То је ситница и у ондашњим приликама сама се по себи разумела.

— Ах, ви говорите као какав професор; ја нисам тако строга. . . Дакле, реших се да вам учиним какву услугу. Знајући да ви примате помоћ, и ако од вашег владаноца, ја сам мислила, нећете то ни од мене одбити.

— Од Вас . . . Ви?

— До душе, то бих ја смела учинити само са извесним оправдањем, а то сам мислила да га имам у довољној мери у нашој обавези према вама у томе што сам женска. Ове две прилике нека ме извине пред вама.

— Ви сте у тако високом положају, кнегињо, да ту с моје стране не може бити примедбе.

Она мало невесело одговори:

— Видим да сам погрешила, и срећа је, те нисте добили моје писмо.

— Не, кнегињо, — одговори Павле учтиво, — то је моја несрећа, јер ја сам од оно доба много мислио на вас.

Кнегињица неприметно уздрхта, завали се у канабету и дуго га гледаше са стиснутом марамом на устима. Затим га запита:

— Можете ли ми објаснити ваше речи?

Павле опет није могао одмах да одговори, већ сачека, докле га кнегињица наново опомену:

— Мораћете ми се изјаснити, јер се иначе не можемо разумети.

Павле подиже свој поглед на бледо лице кнегињичино и виде њене благе плаве очи, које су сада засветлиле у неком напрегнутом очекивању.

Он се преплаши. У каквом је он положају ту? Ко га доведе овамо и зашто? Знали ли се што о његовој безумној љубави? Шта значи овај поглед кнегињичин? Да неће да га испитују, да неће да га одмах одбију, да неће да га упропасте?

Када кнегињица и овај пут не доби одговора, она проговори:

— Ви сте погрешили; могли сте ме издати, да није било ту госпођице. Она, срећом, спази вашу посетницу у рукама коморничовим и узе је.

Павле тек сад спази да кнегињица држи његову карту у десној руци, где је Павле због мараме досад није спазио. Он дакле, није на добром месту, — мишљаше. Али му сада

не оста друго, до сачекати да види шта ће да буде.

Запита кнегињицу:

— Ви сте ме чекали, кнегињо?

— Откуд знате то? — одврати она узнепрено.

— По речима госпођичиним, која ми као пребациваше што се девет месеци нисам јављао.

— Да, да.

— А и . . . по вашим.

— Да, знате право.

— Па, молим за дозволу да вас могу запитати, зашто сте ме чекали?

Кнегињица се трже на ове поузданим гласом изговорене речи. Затим полагао одговор:

— Зато, што сам вам писала.

— Јесте ли ме звали у том писму?

Кнегињица пребледе на ово ново незгодно питање.

— Ја сам вам писала, ако бисте пропутовали кроз Пешту, да ме посетите, или ако би вам требало још или ма какве друге потпоре, да ми се обратите.

— Ја то писмо, на жалост, нисам примпо.

Кнегиња се брзо диже:

— Па зашто сте овде?

И Павле устаде; није знао шта да мисли, а камо ли шта да одговори. За тренут ока му по држању кнегињичину све би јасно; сад је требао да буде опрезан.

— Госпођо кнегињо, — одговори после кратког размисљања, — одиста је велика не-

згода што то писмо нисам добио. Шта је томе узрок, не знам; ви ћете га брже сазнати. Да сам га био добио, похитао бих одмах, да вам се поклоним.

— Одиста? — упита кнегињица узбуђено.

— Али . . .

Кнегиња уздрхта.

— Али ја сам данас ту једино по позиву госпође грофице.

— Моје сестре? Моје сестре? Кад вас је она позвала?

— На балу Џоке-клуба.

— Ви сте онде били? Ви сте се онде сусрели?

— Да, госпођо.

— А зашто вас је позвала? — упита кнегињица живо.

— Ја мислим само на почасну визиту.

— И ја тако мислим, — уздахну кнегињица. — Јесте ли били?

— Сад сам хтео.

— Ви још нисте били? . . . Ох, Боже мој, шта сам учинила!

Ако је све досадашње Павлу било загоњетно, овај му је усклик објаснио све.

Приђе кнегињици:

— Мене, кнегињо, нико није видео.

— Свеједно, оне већ знају. Шта да радимо?

— Зовите госпођицу, и хајдемо сви заједно. Онде ће вам лако бити да кажете да сте ме први сусрели и позвали к себи.

— То је лаж, али уједно и једини спас. Боже, опрости.

Зазвони. зовну госпођицу. и заједно одоше одајама грофициним, све троје узбуђени.

Госпођица Јулија оде напред.

— Госпођо грофице, један гост. Господин Ђурић.

— Онај Србин?

— Јест. јест, што смо га видели на путу.

— Знамо да је ту, а где је досад остао?

— Ми смо га задржале. Био је код кнегињице.

— А што сте га задржале тако дуго?

На то уђе кнегињица с Павлом и рече:

— Ја сам га позвала к себи, јер сам просто хтела прва да му благодарим; нисам хтела да вам га уступим одмах.

— То је сасвим тако, чак и не лаже, — мишљаше Павле.

Кнегињица је горње речи мучно изговорила, па, кад их изговори, једва дочека да се повуче у угао, одакле ће ћутећи да прати разговор.

Грофица и не погледа у своју сестру, већ оде неколико корака пред Павла, пружи му руку, и, пошто се он поздрави и са младом грофицом, понуди га да седне.

Поред све своје урођене или само прирођене поноситости грофица је ипак одликовала Павла нешто као госта са далека пута, нешто пак као љубазна младића који им је указао некада добру услугу. Она је врло љубазно разговарала са Павлом и у разговор је врло есто увлачила и своју кћер.

— Кад је Павле ушао, грофица је држала у рукама неке новине са сликама, које је при поздраву бацила на сто поред зида; млада је пак грофица стајала пред једним наслоном, на чијој предњој страни беше затегнута нека слика, преко које је она четкицом површно превлачила. Чим су придошлице ушли, она остави рад, поздрави се с њима и посади се према Павлу.

Разговор је текао у обичним границама, како при овакој прилици може. После веселог описа њихова пута на Истоку, који ни издалека није био онако опасан, као што је она замишљала (грофицу су доцније свуда пратили нарочити коњаници), она пређе и на садашње прилике.

— Ми живимо доста повучено, и ако прилично раскошно. Али то бива само у границама нашега домаћега живота; ван њега ми се само понекад појављујемо. То је зато што ми је кћер већ одрасла, па не бих била рада да је сувише показујем. Али зато волим да се у кући имам чиме забављати, нарочито откако ми је и син јединац ван куће у служби. То је узрок те са сестром седимо заједно, јер осим нас је ту још само мој муж.

Затим се разговор разви о Павловим приликама. Одобравали су му што је дошао и у овај град. Он је његовој домовини најближа велика варош, нужно је да млад човек, који жели да у јавном животу своје отаџбине игра улогу, што она о Павлу претпоставља, да се тај упозна и са приликама у овој земљи, где толика његова браћа живе.

— Ми смо по мом мужу управо сународници, — вељаше она са љубазним осмејком, — али они су се одавно, како да кажем, као што се вели, помађарили. Да ли има сличних појава и код вас?

— У нас је живот врло скучен. Ми смо већином упућени на делокруг својега рада; али ми у нашој земљи сами владамо, ми смо они који управљамо судбином своје земље, и зато и немамо куд на другу страну. Тај се прелаз иначе свуда нерадо чини, код нас је то могло да буде за време турске најезде, а и бивало је нарочито у источним и јужним земљама Српства.

— Српство? Шта је то?

— То је један народ подељен у четири самосталне државе, а у неколико десетина области.

— То је врло интересантно; а да ли је то могуће?

— Могуће је; ево, милостива госпођо, и ви сте један огранак тога стабла.

— Да, још смо и једне вере.

-- И код нас има потурчењака, али они сви говоре матерњим језиком, већином и не знају друкчије.

— Ми смо — уздахну грофица, — то давно заборавили. Ја сам, до душе, препла у Православље, јер је то тако желела породица Јанковића. и ја сам радо подносила ту жртву, била сам млада.

— Мени је загонетно, да овде, где стварне потребе нема, то отуђивање бива тако често, — ушта младић.

— Код вас је то вршено наспљем или бар неопходном потребом, — одговори грофица; — овде је пак то ишло све на леп начин. Већ је деда мога мужа под царицом Маријом Терезијом био понемачен; примамео га је сјај дворски и таленат оне велике владарке. Тада се за помађаривање није знало. Тек од завере Мартиновићеве почиње ова идеја мађарштине да се уздиже. Ми сад само по имену припадамо словенскоме племству.

Даље су га молиле да им прича о обичајима народним; о томе како се језик код њих развијао, да ли се у њему опажа утицај туђинштине; да ли Срби лако уче стране језике; каква им је књижевност и друге ствари што би образоване странкиње интересовало.

Ту се и Агнеша умеша у разговор; она јако воли туђе народне песме. Руских и румунских, па и малоруских и словачких има доста; пољске и чешке да и не помене; али српске нема баш ни једне.

— Ако заповедате, грофице, набавићу вам коју.

Агнеша радосно одговори:

— Ах, збиља? Учинићете ми велику радост.

— Сматраћу као хитну заповест.

— Та, моја кћи зна и сад нешто српски.

Она свира и у харфу. Дела, Агнешо, нешто српски на харфи.

Агнеша скочи и оде до свираљке; то је била велика дивна сва позлаћена харфа са неколико педала доле, а горе са изврсним жицама; саграђена у веома смелом барок-стилу,

а поред ње столица у истом стилу беше исто тако позлаћена.

Агнеша удари у први акорд.

— То је управо у вашу почаст научила,
— примети грофица Павлу.

Он поцрвенивши устаде и поклонивши се према Агнеши остаде да стојећи слуша свирање.

Агнеша је одсвирала један део из опере Ђурађ Бранковић, која је тада била у јеку, и свирала је не само са дивном техником на том ретком и тешком инструменту, већ и са извесним појетичким задахнућем. Прелазе са дубљих ка вишим гласовима и упадаше оних првих у ове друге, затим српске мотиве при свршетку трудила се нарочито да истакне. При бржим местима загреја се и она и слушаоци, а Павле, који је тај комад познавао и из позоришта и из разних салона, — да у овом тренутку и иначе није био узбуђен, — морао би признати, да је имао једно ретко задовољство. Овако пак, кад млада грофица заврши свирање, он дуго није могао од усхићења да нађе погодних речи.

Док је свирала и што се више удубила у неки, по изгледу, уметнички завој присутне су је госпође слушале, затим посматрале са све већим чуђењем, и кад доврши, оне су радосно плескале. Агнеша пак, сва дрхтећи, скочи и притиште обадве руке о уснице.

Павле, дубоко тронут, захвали јој се после извесне почивке.

— Ви сте — рече јој, — одсвирали не-

што, госпођице, што је моме срцу драго, али и да тога није, морам признати, да сте ми дали прилике за уживање, каквом се нисам надао.

Агнешино је лице још пламтело, груди су јој се још надимале, тако да је изгледало е није у стању да одговори; она само климну главом и седе на своје пређашње место.

Гофица га погледа са родитељским поносом:

— Јел'те, господине, да није доброг стања, могла би зарађивати свој хлеб и овом вештином?

— Не, грофице, на то не треба мислити.

— Кажите ми искрено, где су биле погрешке?

— Ове су погрешке, госпођо, отприлике као оне у детета које почиње да говори, оне су лепе и умилне.

Грофица је мислила да је ова прва посета Павлова уједно и његова последња, те је због тога била према њему тако љубазна; али, на молбу Агнешину да јој набави коју српску песму, она би принуђена да га замоли за још један долазак, јер би било незгодно да му је казала нека песме пошаље. Она, дакле, прекрати посету.

Павле се опрости од породице са блаженом надом да ће још једном имати права да прекорачи праг ове куће, коју је у души својој био обасуо својим најтоплијим осећајима.

Кад је био изишао, грофица рече Агнеши:

— Ниси морала толико да се удубиш у твоју свирку пред овим странцем.

— Па зар сам се удубила? — упита она наивно.

— Мислим да јесп, — одговори мајка одмереним тоном.

— Ја налазим, да увек онако треба свирати, како мислимо да је најбоље, — рече кнегињица, — а не да удешавамо своје предавање према степену господства оних којих слушају.

Грофица се не осврну на ове речи већ продужи:

— У осталом не мари; у своје завичају сумњам да ће икада имати прилике да чује тако што.

— Међутим чујем да је то врло појетичан народ, — одврати кнегињица.

— По онима што долазе на овдашњи трг, то се не види, — велаше грофица.

— То је зато што песници немају обичај да долазе на марвену пијаци, — примети госпођица Фернек.

Све се насмејаше.

Грофица устаде, да оде у своје собе, а кнегињица оде са њом, остављајући госпођицу с Агнепом.

Кад су стигли у грофичину собу, кнегињица запита своју сестру:

— Како ти се допада овај младић?

Ова је погледа попреко:

— О томе нисам још размишљала.

— Што си га тако брзо отпустила?

— Да ти није жао?

Питање је било оштро, и кнегињица поста пажљива.

— Да, жао ми је, јер сам и ја хтела да га запитам о неким занимљивим стварима. . .

— Да, мора да би биле врло занимљиве.

— Којешта?

— Зар ти не налазиш, Сандо, да је твој гост бар егзотичан?

— Јест, једино због тога и има у неколико оправдања што је био код нас . . . и код тебе.

Кнегиња погледа смотрено у сестру.

Седоше.

— Он је код мене био, да; и знаш зашто?

— И не слутим каква би посла г. Ђурић могао да има код Кнегињице де През.

Кнегињица се нервозно окрену:

— Теби је криво, ти се љутиш; видим, била сам необразива.

— Зашто, како? — упита грофица са вештачким чуђењем.

— Ја сам хтела о једном писму да га питам.

Грофица се саже над ручним радом и, не подижући главе, упита:

— О једном писму? Дакле, романтика?

— Да, и још о писму, које сам ја написала.

— Кад и где?

Кнегињица ускликну:

— Ох, твој је глас равнодушан. Ја сам изневерена. Али није могуће да госпођица...

— Хм, дакле, и она зна?

— Слушај ме: ти знаш о томе писму.

— Шта ћеш тиме да кажеш?

— Ти хоћеш да ме понизиш. Лепо, нека буде. Ја сам писала Ђурићу, разуми ме, учтиво и хладно . . .

— Али са руком која је дрхтала, јел'те?
— упаде грофица.

— Ах! — узвикну кнегињица и баца се у наслоњачу. — Ти си ужасна!

Грофица метну наочаре, удену иглу, опет скиде наочаре, па погледа строго у сестру:

— Говори.

— Ја сам писала Павлу.

— „Ђурпђу“! „Павлу“!... Све боље и боље.

— Лепо, том младићу, да прими од мене помоћ за даље странствовање —

— Да, госпођо сестро, нарочито кад би то странствовање било овде у Пешти.

— Сандо, — узвикну млађа сестра. — ти знаш све; немој ме мучити, кажи.

— О таквим стварима нећу да говорим.

— Тако? — рече кнегињица јетко. — Он то писмо није добио; оно је изгубљено: Ја ћу да га тражим!

— Да скандал буде још већи, госпођице Евстратијо?

— Кад ти ништа не говориш, нека се писмо нађе, тражићу га на пошти.

— Немој се трудити, — одговори јој грофица. — Писмо је код мене.

Наста дуго ћутање. Кнегињица се опет диже, поче ходати по соби; напоследку стаде:

— Какав је то поступак! Шта се овде са мном ради!

— Немој се узнемирити, драга моја Страто, — рече грофица озбиљно, — ништа ти неће бити. Шта више, биће ти врло добро.

Кнегињица љутито рече:

— Моје писмо није отишло; ја девет ме-

сеци чекам одговор, а ви га виђате на балу, позовете га, и ја о томе не знам.

— Као што ми ништа нисмо знали о том писму.

— А зашто је то писмо код тебе?

Грофица одговори наглашујући сваку реч:

— Код мене је оно на бољем месту, но код онога коме је било намењено.

— Али оно није било теби намењено.

— Ја сам га ипак задржала.

— Зашто?

— Зато што кнегињица Евстратија де През не може да пише П. Ђурићу.

Нарочито је нагласила оно П.

— Зашто, како? — упита кнегињица збуњено.

— Има ли ова кућа својега маршала? Имаш ли ти дворкињу?

Кнегињица ућута, седе поред сестре на отоман, наслони се о њ и покри очи марамом.

— Признајем, — говораше испрекиданим и непоузданим гласом, — да сам тиме, што сам му сама писала, имала нарочиту намеру.

Дуго трајаше, док јој грофица одговори, и она је то чинила чисто заповеднички:

-- Нека остане ствар при намери.

У оној соби пак у којој су остале биле Агнеша и госпођица Фернек, водио се отприлике овакав разговор:

— Не би човек помислио да тамо на оном полуцивилизованом Југу има и оваквих коректних кавалаера.

— Чини вам се, госпођице Јулијо?

— Јесте ли видели, — настављаше госпођица, — како му фрак стоји као наливен, и како му витки стас изгледа виши у црном оделу? Врло пријатна појава.

— Немојте то, госпођице, пред мајком споменути, она то нерадо слуша.

— Зашто? Зар сте покушавали већ да тако говорите пред њом?

— Ја сам само просто рекла како мислим о овом младом господину.

— И она се љутила?

— Не баш; али је брзо прешла на други разговор; као да има нарочитог узрока, што јој је овај младић антипатичан.

— Одиста је штета, што није племћ.

— А зашто да буде штета, госпођице?

— Зато што би многе садашње младе племће избио из седа.

— Па зар овако не може?

— Ах, овако, то би на крају крајева он изгубио партију. (Реч партију је шаљиво нагласила.)

— Стоји до тога, каква је и која је та партија, — одговори Агнеша.

— Ма која; француска револуција овамо још није продрла.

— Помало канда продире; ево мајка прима овог плебејца.

— Али нерадо и само зато што је мислила да је то први и последњи пут.

— Да, и то се мами већ по други пут дешава.

— А можда ће се десити и по трећи пут.
Агнеша мало порумене.

— Како то разумете, госпођице?

— Тако, да ће при посети која иде можда
опет нешто искрснути, због ће морати доћи.

— Не верујем.

— Ја чисто предвиђам.

— По чему?

— По томе, што му се ваша свирка јако
допадала.

— Ах! — рече Агнеша нешто љутито,
а нешто поплашено. — То није довољан узрок.

— Како? — узвикну дворкиња живо. —
То ће бити један од најглавнијих узрока; та
и ја сам била тако усхићена, да сам хтела да
скочим да вас пољупцима предавим или да
се заплачем. То јест, да је то пред њим смело
да буде, и да је госпођа грофица то дозво-
лила.

— Ја сам ту у питању; и ја вам увек
дозвољавам. Та то је једино блаженство у
свирци, што она не зна за препреке.

— Да, то је утицало и на њега. Ви сте
и сувише лепо свирали, и још српску ствар.
Он ће још доћи.

Да није ушао послужитељ, дворкиња би
приметила усплахирено лице младе грофице,
која брзо устаде и стаде пред наслоном на
коме је радила слику.

Послужитељ рече:

— Њена Светлост моли Вашу Милост
к себи.

— Идем.

Агнеша остаде сама удубљена у свој рад на слици. Сама са својим мислима.

Кнегињица је седела на отоману у нервозном узбуђењу.

— Оди, Јулијо, имам да ти говорим много којешта.

— Слушам, Светлост.

— Седи овде до мене. Дај ми твоју глатку хладну руку, да се мало умприм.

— Ви сте у грозници.

— Не, још нешто горе.

— Па шта је било, за Бога?

— Чекај да испричам редом. . . Или не, не могу, нисам доста присебна; али ипак мораћу се држати каквог реда. Дакле, чуј. Г. Ђурић одиста није добио моје писмо.

— Како то?

— Видећеш доцније. Кад си ти кроз прозор приметила да иде, ја сам зацело мислила да долази мени на моје писмо. Ти си изишла преда њ. Како се држао?

— Ја сам изишла преда њ, јер сам исто мислила што и ви. Он се као чудно, кад сам му казала да се брзо упути овамо, док га нису приметили; тако се исто чудно, кад сам му рекла да га водим вама.

— И таквом сам се неспоразуму и сраму изложила код моје сестре.

— Како? Ваше сестре?

— Јест, јест. Ђурић није добио писмо.

— Да, то је рекао.

— Али га није добио зато, што га је узап-
тила она.

— А, то је чисто невероватно!

— Али је тако.

— Зашто би она то учинила?

— Јер је хтела да чува углед наше куће.

— Хм, то је озбиљна ствар.

— Али то још није све, — настави кне-
гињица. — Кад сам га запитала, зашто је,
дакле, ту, он ми одговори, ... шта мислиш како?

— Баш сам то хтела да питам, јер ако
није примио писмо, откуд га овде?

— Он је дошао по позиву моје сестре.

— Тако?! Сад, дакле, разумем љубазност
њену према њему, и разумем свирку Агне-
шину „из почести“.

— Оне су га виделе на балу Џоке-клуба,
и том га приликом позвале.

— И ми о томе не знајасмо, — рече
дворкиња. — Зато сам ја само гледала кад
слушах њихов разговор; очигледно је било
да су се гдегод сусрели. И о томе ми ни
грофица Агнеша не каза ништа, ма да сам
мало час, а одмах пошто је посета отишла,
са њом разговарала баш о том младићу.

— Нема сумње да је то удешено — вели
кнегињица Страта. — Сада је забранила
њојзи да ишта проговори унапред о посети
мени или теби, а можда и зету.

— То је због вашег писма. Као што је
ћутала о њему, прећутала је и ово.

— Без сумње; то је од ње сувише бе-
зобзирно.

— Већ је учињено. Али сад шта да радимо?

— То п ја не знам. зато сам те п звала.

— Свакако би најбоље било да ствар остане на томе.

Кнегињица устаде п ходаше по соби горе доле забринуто. Најзад се заустави пред дворкињом.

— Ми смо о томе више пута разговарали. Јулијо, п знаш да смо дошле до другог решења но што га сад предлагеш.

— Сасвим тако; али п то знаш, Страто, да сам п тада одобравала условно.

— Знаш; рекла си да је ипак боље не урадити; али видиш, оно је урађено.

— Но ми смо тек при почетку.

— Не, нисмо више; — одговори кнегињица тужно; — доцкан је; Ђурић зна све.

— Зна? — узвикну госпођица поплашено. — Ти си му, дакле, признала.

— Не, то нисам, — одговори кнегињица достојанствено; — али сам видела по њему, да је приметно.

— Ти ниси била довољно обазрива.

— Па да ли сам могла бити?

Госпођица размишљаше, затим рече:

— Свакако би ствар требало прекинути.

— Зашто?

Госпођица оклеваше са одговором.

— Једанпут морамо да будемо на чисто с том стварц, — говораше јој кнегињица. — Зашто сад да је напустимо, кад смо већ загазиле?

— Зато што ћеш имати огромних тешкоћа, или, боље рећи, што је то немогуће.

— С које стране? Нисам ли самостална, пунолетна, имућна?

— Све то јеси, али је корак, који мислиш учинити, од огромне важности. Ја сам ти већ чешће наглашавала твоје дужности. . .

— Ах, јест, то вечито *poblesse oblige*!

— Затим разлику сталеза.

— Та ће разлика отпасти, чим жртвујем своје име.

— То можеш, али нећеш моћи своју крв...

— Која је плава, — упаде кнегињица пронично.

— Јест, и која не тече само у твојим дамарима.

— Ах, моји господски рођаци нека буду задовољни с оним делом што је у њиховим дамарима, а ја ћу с мојим располагати сама.

— На њу се полаже право и по традицијама и по интересима који отуд произилазе... Затим твоје личне прилике —

— Ама, Јулијо, ти си ми све то већ једном говорила; па си поред свега тога одобрила мој поступак и то још пре шест месеци.

— Јесам, памтим; али сада се ствар заплеће. Агнеша је постала удавача.

— Па?

— Ти знаш да се на један део твога имања полаже право.

— Знаш; решила сам се да се не удајем никада; грофица Санда рачуна на вечито девојаштво своје сестре.

— Ти знаш, — настави дворкиња, — да си се уговором обвезала да уступиш твојим

сестрићима две трећине твојега имања у две поле; дакле, једну ће трећину добити Тасило, а другу Агнеша. Ти би само трећу задржала, ако би до женидбе или удаје једног или другог још била неудата.

— Даље?

— Даље, мени се чини да ће се Агнеша ове године удати.

— О...

— И ти ћеш део твога имања требати да предаш њојзи, то јест њену мужу.

— То је тако. — одговори кнегињца забринуто. — Ту сам обвезу дала у најтежем тренутку мога живота, кад сам се, изневерена од мога изабраника, решила да останем уседелица. Али шта то мари, ја се не противим тој обвези. Ја имам отприлике шест милијуна.

— А није ти жао да своје садашњем осећају жртвујеш четири милијуна?

— То је одиста много, сувише много. Него у уговору стоји нагодба, да важн у мојој четрдесетој години, ако се ја донде не будем удала. Ја међутим још немам толико.

— Али си ту близу; још би могла наступити и та незгода, да ће се морати похитати. Овако доцкан потрти уговор или, пошто ће Агнешина удадба бити по свој прилици ове године, не дати јој њен део, или јој је дати тек после две године, кад будеш напунила четрдесету, то би све изазвало веома немилу сензацију колико по њих толико и по тебе.

— То бих ја свакако хтела да избегнем.

— А могло би се избећи само ако би твоја сестра пристала. Она је сиромашнија од тебе; заједно са Јанковићевим имањем немају ни пола колико ти; па ти знаш колико су трошили као млађи супружници живећи на двору и путујући; а и гроф није имао ни за десетину онолико колико се мислило, кад ју је испросио. Твој ће је корак увредити; она ће улазити у борбу. Познајући њену нарав, мислим, да би прибегла крајњим средствима, а има твоје писмо.

— То је све истина, — одговори кнегињица брижно; — па, шта да се ради?

— Зато сам предлагала да одустанеш од своје намере.

— Пошто си пређе друкчије говорила.

— Па да ли би пристала да поклониш две трећине својега имања?

Кнегињица је дуго мислила, затим одговори тихо:

— Не знам да ли би било паметно, али ја бих била кадра и то да учиним.

— Е, онда, — одговори дворкиња решито, устајући и стиснувши руку кнегињици, — ја вам честитам, Светлости, на тако великом и чистом пожртвовању. Кад сте и на тако што готови, онда ја остајем при мом пређашњем мишљењу.

— Да не напустимо ствар? — упита је кнегињица радосно.

— Тако је.

Кнегињица Страта загрли своју пријате-

љпцу, а ова је пољуби са пуно поштовања и са пуно пријатељске оданости.

— Сестро моја, — говораше јој кнегиња Страта још једнако радосно, — хајде да седнемо ту близу једна другој (и оне учинише тако), да се разговарамо о мени јадној. Ја само тебе имам. Та, једна уседелица досадна је свуда и сваком, чак и својима; буди ми ти добра.

— Ти знаш, Страто, — одговори јој госпођица Фернек, — да сам ја усамљена у свету, и била бих изгубљена, да није било твоје превелике добротe; но ти си ми се показивала увек као сестра, а никад као господарка. Ја ти стојим сва на расположењу.

— То је све природно, јер си ми ти најближа и по срцу. У овој кући ти си једина кадра да ме разумеш; буди ми и сад искрена, и кажи, јесам ли неразборито учинила, као што ми сестра вели.

— Ја тако што не бих могла замислити, пошто сам и сама одобравала све. Грофичино је држање, до душе, разумљиво, и ако није потпуно оправдано. Што се твога поступка тиче, оно је, као што сам увек с почетка казивала, и по облику и по суштини необично, али је и овако и онако потпуно оправдано, ако се проуче све појединости. Ти још ниси престарела; твоје дуго девојаштво сачувало ти је извесну свежину, која би била још већа, да ниси била несрећна. Свакако не само да си у праву да се удаш, већ то и није ништа необично.

Госпођица ућута.

— Ти ми ласкаш, Јулијо.

— Не, Страто, напротив, ја налазим да је разлика у годинама необична. Он тек ако има двадесет и осам, а ти десет година више. Али њему би се пред светом могло додати две године, а теби слободно откинути бар четири, и онда би остала једна незнатна разлика. Ови јужњаци у осталом брзо старе; и онда и с те стране имаћеш оправдања. . . Него још остаје ствар до њега. Он је млад, допадљив и даровит, али је сељак и сиромаш; лепших изгледа он не може имати, а ти си једна од најплеменитијег женскиња.

— Ти, дакле, опет велиш, да ствар није немогућна?

— Апсолутно је могућна; али само до њега стоји.

— Шта, дакле, да радим?

— О томе не смем да говорим; то је искључиво твоја ствар. Ја сам ти досад супротно саветовала, и одобравала сам, једино, видећи да ниси била кадра да се одупиреш својој симпатији; али даље не смеш улазити у овако важну и чисто личну ствар.

— Да ли да му пишем, да ли да му ти одеш?

— И једно и друго добро је, у датим приликама; али има још једно треће, боље.

— А то је?

— Да се још једном састанете.

— То није могуће; то више нећу чинити; и данас сам учинила, што сам мислила да се

сâм решио да дође. То не би било женски; изгледало би као наметање. Ја бих могла у његовим очима изгледати смешна; он је млађи, ја и морам бити пажљива.

— Онда нека се покуша још овај начин: најпре ћу се ја састати с њиме; па, ако после тога буде потребно, ти ћеш му писати, на што ће он одговорити; затим, ако би ствар добро пошла, могла бих ја опет да се споразумем с њим како бих ствар довела до краја. Пристајеш ли?

Кнегињица пристаде.

Још истог дана, кад је био у посети код Јанковићевих, Павле се сусретну на улици са коректором Нинчићем који је са својом старом уредношћу долазио сваки дан у каваницу српских ђака. Павле му опијен од среће претераним речима и ватреним фразама описиваше први дивни састанак свој са драганом, освештен присуством родитељским, и више пута је дошао у искушење да свога пријатеља пред светом загрли и ижљуби. Овај га слушахаше са својим благим осмејком.

Павле се толико био занео, да Нинчићу чисто би жао да га прекине, те, уместо да оде у кавану, он га праћаше камо је одушевљени младић пошао.

Тако дођоше до тада већ лепо уређеног Музејског Врта, где су продужили шетњу и разговор.

Павле је већ навикао да сваку поједност својега романа са младом грофицом са-

општава Нпичићу, очекујући увек при крају његове савете. Он се управо и држао у овој ствари строго онако како му је пријатељ саветовао, и како је досад све ишло врло срећно, то је био готов да послуша сваки његов миг.

Нпичић му овај пут рече:

— Нисим био присутан; лица не познајем; али ми ипак изгледа неразумљиво љубазно држање грофичино. Ви сами кажете, да се пред њом осећате стешњени, и да немате своје природне слободе, а то не би требало тако да буде пред мајком оне која вам је наклоњена. Можда се варам, али мислим да ви на то своје расположење треба да обраћате више пажње. но што би вам то можда у први пар изгледало потребно... Што се тиче изненадног случаја са кнегињинцом, ви велите, да се ње, и ако би се она преварила у своје надању на вашу наклоност, не треба да бојите, јер је она по свему врло симпатична и племенита женска; што се даље ње тиче, мислим да је случај одвојен и не смета главној ствари, но ја бих ипак волео, да будете према њој до краја јако пажљиви.

Павле који није потпуно разумео свога пријатеља одговори:

— То је она и заслужила; ја ћу тако поступати.

— Даље, препоручујем вам највећу пажњу на све стране. Чувајте се своје младићске жестице; чувајте се, да не изгубите мајкину наклоност или да је не одбијете каквом погрешком; но поред свега треба сада да се на

врло дискретан начин трудите, да вас још покоји пут позову... Ви рекосте да траже српске песме за свирање и певање. Јесте ли певач? Какав је ваш глас?

— Приличан, а и музикалан сам.

— Та лепа прилика може у овој ствари да да превагу. Скупите што више и што бољих песама. Срећом сам и ја Србин, и ја ћу вам помоћи. Песме ће се допадати, ви ћете их, можда, требати да отпевати сам, а, можда, и да коју научите младу грофицу. Оне би могле, до душе, да вас упуте на дворкињу, као што би се у неким великашким кућама а у сличном случају и поступило, али не верујем да ће они бити тако брутални. Свакако те песме су драгоцене у вашем положају. Употребите zgodnu прилику, да вас још једном позову.

И сад је настао јурш са Павлове стране. Покупио је све могуће песме, неке је сам по памћењу нотирао, затим одабирао оно што је најлепше. Три песме тада у моди: „Боса Мара Босну прегазила“ и „Милкина кућа на крају“ као и „Соко бира“ изабрао је за први пут са неколико мање лепих, како се не би одмах исцрпао, ако би га још једном позвале.

У том његову пословању узнемиривало га је само подрумљиво лице старог Чплага, са чијим се Мефистофелским изразима сусрео неколико пута за време својега јурења за песмама. Чплаг га је гледао најпре љубопитљиво, затим све са већим сарказмом, али га циједанпут није ословио.

Кад је био пркупно и средно приличан број песама, и превео готово све на француски у стиховима, реши се да оде грофовској кући; написа једно врло учтиво писмо грофици молећи је за „аудијенцију“. Она му одмах одговори на својој карти, коју је донео послужитељ, да ће га чекати сутра у дваест сати.

Сутра дан Павле оде.

У кабинету грофа Тиме Јанковића седели су обоје супруга, госпођа грофица и гроф. Она на отоману, он поред писаћег стола.

Гроф је био висока, ветка стаса; слабачка састава, мало ћелав и просед; имао је врло чисто лице и сиве очи; реткасту кратку браду напред избријану и дугачке прсти на белој нежној руци. Чинио је утисак човека, за кога се обично вели да је „врло фин“, али уз то и енергичан. Његова слабуњавост је, дакле, изгледала да произлази или од нерада или од неуредна живота. Глас му је био леп баритон и говорио је течно увек без забуне.

Грофица му је мало час саопштила да да ће Агнеша кроз који дан ступити у своју двадесет и прву годину. Гроф који је разумео шта је она тиме хтела да каже, гледао је замисљено у сто.

Она — вељаше грофица, — не треба више да седи код куће. Сваким даном постаје немирнија, рекла бих бујнија.

— Добро, Сандо, избор је твоја брига,

знаш; а пристанак мој; то сам ти неколико пута рекао.

— Знам то; ја ти само наговешћујем да се у овој зимњој сезони пријавило доста одличних и најодличнијих партија.

— Ти изабери нај-најодличнију.

— Заборављаш да не бпрам искључиво ја.

— Па лепо, договори се са Агнешом и са теткницом ако хоћеш.

— Са теткницом? — насмеја се грофица полугласно. — И теткница ће скоро под шамију.

— Шта?

— Буди хладнокрван и немој се смејати. Њојзи се досадило девојаштво.

— Шта ти ту говориш?

— Ти си њен природни заштитник, ево отвори ово писмо, имаш права на то.

— То писмо није на мене упућено. И доста је тешко. Када је злата у њему. Да видим: „Agenture Impérial d' Autriche (Consulat) pour Monsieur M. P. Gjouritch, Kragouyévatz, Serbie par Belgrade.“ Ко је тај и где га нађе?

— Ти се сећаш, можда, још, да смо ти причали о једном младом дентмену у сељачком оделу, који нам је у једном селу на Балкану чинио услуге и говорио Јевропске језике.

— Сећам се добро. Па?

— Па то је тај. Хоћеш да видиш писмо?

— Не; оно је њена својина... Дакле?

Говори даље.

— Тај Monsieur P. Gjouritch овде је сад у Пешти, и, ако хоћеш, можеш имати част да се упознаш с њиме данас овде код нас.

— Овде? . Ама ко је та загонетна личност?

Супруга му исприча све што је о Павлу знала; њихов сусрет у Баточини, виђење на играци и његову посету овде.

Муж вртијаше главом:

— И то је он тај срећни!

— Он ће доћи сад; позвала сам га за дванаест сати; кроз који минут биће ту. Молим те, уђи и ти и буди учтив према њему. Он је врло пријатан.

— Лепо, учинићу. А шта ћемо са Стратом?

— Засад ништа. Треба да пазимо да је не оставимо насамо са тим човеком. Ја ћу већ сву пажњу усредсредити на њу. То је потребно. Замисли, прошли пут кад је био овде, она га је пре нас уловила и наредила Јулији да јој га доведе.

— Шта још неће бити, — вељаше гроф.

— Ова ствар у колико је луда, она по нашу децу може бити опасна, јер би изгубили свакако сјајан свадбени дар; она још нема четрес година, — рече грофица.

— Па лепо, је ли ствар озбиљна?

— Изгледа ми да није. Сумњам да би и тај младић био толико рачунџија, да уђе у оваку ствар.

— То се не зна, драга моја. Теткица још није стара; ако би била одиста заљубљена и то с изгледом на успех, могла би се јако подмладити; она досад није обраћала пажње на своју тоалету, али, ако то одсад буде чинила, изгледаће са свим „способна“.

— За каквог старијег женика или удовца

можда, али је ово од ње много млађи момак, можда, за петнаест година, ко зна.

Послужитељ уђе и донесе посетницу.

— Ах, ево га. Ја одох у Агнешин салон. Не остаје друго до да добро мотримо на нашу теткицу. Ја ти о овоме нисам досад ништа рекла, јер сам мислила да ће ствар на томе и остати, али оно овај Србин одједанпут искрсну из небуха. Ја ћу бити код Агнеше. До виђења.

Она се упути салончићу кћерину, где је послужитељу заповедила да иде да зове и кнегињицу са госпођицом и да пусти одмах господина који је дошао у посету.

Заузе своје место и чекаше на Павла заједно са Агнешом, која је овом приликом читала књигу.

Павле уђе. Понео је собом неколико српских песама, које предаде Агнеш. Поздрав је овај пут био одмеренији. Он је то приметио, и решио се да по што по то буде љубазнији но ономад.

Агнеша је одмах села уз гласовир и почела свирати као и певуцкати арије. Павле је погдегде исправљаоше.

— Та ви имате леп глас, господине Ђурићу, — рече грофица, — дед' пустите га мало. Изгледа да су вам те песмице врло лепе.

Тако у свирању и певању прође неко доба, када послужитељ уђе, да јави да је кнегињица нешто болна, није јој могуће доћи, а госпођица жели да остане поред ње.

Грофица као и Павле зачуднише се у себи

овој уздржљивости Стратиној, али нису ништа говорили.

Певање се настави и бивало је све слободније и све лепше. Агнеши се нарочито допаде „Милкина кућа“, а грофици „Соко бира“.

Павле се врло пажљиво држао, нарочито да не би стара грофица што приметила, али, кад је Агнеша почела песмицу на српском да пева, рука му уздрхта и он испусти лист који је хтео да преврне; овај испаде управо у крило Агнешино. Она га не хтеде подићи, већ је даље свирала и певала удешавајући глас и речи према Павлу. При свршетку је младић погледа са толико нежности, да она обори главу. Мајка га није могла видети, јер је иза њих седела, али би мајци пало у очи, да је Агнеша чешће подизала главу према њему.

У то се отворише врата и уђе гроф. Он је променио био капут, приђе госту и срдечно се поздрави с њим.

— Ја сам Тима Јанковић, домаћин. Част ми је поздравити вас, господине Ђурићу, у моме дому. Добро сте ми дошли. Моја жена причала ми је о вама лепих ствари; ви сте мојима били заштитник у веома незгодној прилици, а и сад им указујете услуге; налазим, дакле, за дужност да вам се и с моје стране топло захвалим.

И још једном му стисну руку.

— Али, молим, продужите, — додаде.

— Нећемо више, татице, — рече Агнеша и остави гласовир.

— А где вам је теткица?

— Отказала је долазак, — одговори му супруга, — боли је глава или тако што.

— Мени се чини, — рече гроф, — да сам је видео где је прешла у библијотеку са Јулијом и са бароном.

— Могуће, да се мало разгали, — рече грофица гласно, а у себи помисли: „Отишла је на ону страну, одакле се добро види излаз и улаз овамо. Страшно.“

— А пророс, господине Ђурићу, — рече гроф, — ако вас интересује да разгледате нашу кућу, ја ћу вам бити чичероне. Имамо збирке, библијотеку и друге ствари.

— Сматраћу за част.

— Молим, хајдемо, дакле. Хоћете ли и ви, Савдо?

Грофица помисли: „Страта је у библијотеци, а они ће и онамо. Мене мрзи да се пењем којекуд, него ћу послати Агнешу са њима, јер у њену ће присуству Страта бити обазривија.“

— Ја не могу, — рече гласно, — већ иди ти, Агнеша, са господом.

Они се упутише камо их је гроф водио: најпре у одаје чији диван намештај гроф показиваше, свуда сâм објашњавајући код понеких лепших или ретких комада, одакле их је или којим начином набавио. Или им је објашњавао нарочите особине. Велика дворана, где је преко зиме бивало по две забаве, била је украшена са дивним оригиналима чувених живописца; затим дворана за музику, пуна разних инструмената; соба за разговор са рафинираним укусом намештена; неколико мањих со-

бица разнога стила, троугластих или од више него четири угла а са уласком из једне велике округле одаје; соба за друштвене игре, соба за ужину, соба за пушење, и друге сјајне одаје. Све је прегледао Павле уз предусретљиво објашњавање грофово, који је уживао у своме егзотичном госту, о коме ће довече да прича у клубу.

Из господских станова сиђоше у свечану трпезарију, на доњем спрату, која је изгледала као неки старински храм и обухватила је цео простор на једној страни палате; зидови су покривени дрворезом што је служио као оквир читавом низу слика породичних предака. Слике су већином биле старинске.

— Ово је тако звана „дворана предака“, но ми је зовемо Великом Трпезаријом, јер је то у ствари. Међу овим ликовима има доста великодостојника; ето, овде видите, то је један архиепископ; тамо две владике; овде овај био је царски главни надзорник; онај врховни пехарник; имали смо са женске стране и два палатина (вице-краља); ено онај је био бан хрватски; видите, ова су четворица Босански краљеви. Поручио сам неколико интереснијих слика са женине стране, да се прецртају; оне су већ и намештене, као што видим. Видите, ово су кнежеви Де През; то је једна стара мала државица тамо у Бургундској области; Бога ми, и не знам кад је престала; знате, ми смо овде у демократији, о таквим стварима сад мало водимо рачуна. Овде су сви владоци Преза; оно су им супруге; моја жена има и

једну немачку царицу и две француске краљице у породичном стаблу. Ево, ово је први племенити Јанковић; његов отац и преци били су великопоседници у Славонији, тако се мисли. Међу овим сликама има много и фиктивних (измишљених), јер су многе загубљене, а неки од господe заборавио је да се слика или, ваљда, и није имао прилике; те су им ликови били предати уметнику на милост и немилост.

Отуд пређоше у капелу. Била је православна са иконостасом од грубо резане ораховине.

— Веле да је овај иконостас нађен у некој задужбини наших краљевских рођака у Босни; мој прадед га је откупио и наместио на имању; но још се мој отац решио да стално живи овде у овоме граду, те да овде намести своје централно гнездо; он разори наше домаћинство на спахилуку у унутрашњости и све, што је било најбоље, донесе овамо. Ту се оваке ствари израђују и уређују у пола цене, и ја сумњам да би смо оваку кућу уопште могли и наместити онде. И моја жена и ја мало смо раскошних наклоности. Дакле, тако се са нама и нашимма пренесе овамо.

Отуд одоше у дивна купатила, затим у чисте штале где је патос био бео као у каквој грађанској соби; затим у стаје са шеснаесторо кола разнога облика и величине; па се опет попеше на други спрат али на другој страни куће. Ту је оружница са пуно оружја разнога система; затим две сале, збирка старина под именом музеј, хаљине, новци, споменице,

оружја, алати и друге дрангулије. Ту дођоше до једних гвоздених врата.

— Ово је улаз у ризницу.

Један послужитељ отвори тешке вратнице, и они уђоше. У стакленим орманима било је ту намештено пуно сребрног па и златног посуђа, ножева и украса; у једном гвозденом пак, који је сâм гроф отворио кључем што га собом носаше, били су адиђари, породична блага и накити нагомилани од постанка њихова колена до данас.

— У овој је соби од прилике вредност од једнога милијуна форината, — рече домаћин.

Кад прегледаше, изиђоше и затворише све. Затим кроз музеј а кроз велика и лепа врата ступише у огроман величанствен простор.

— Ово ће вас место највише интересовати. И ја га волим, па готово сви волимо ту да пробавимо часове; прекодан бар једанпут овде се скупљамо.

Павле подиже свој задивљени поглед на красно намештене, чисто и лепо уређене рафове пуне јако повезаних књига.

То је библијотека.

Висока дворана за два спрата са великим видним прозорима. Па како беше већ напуњена, то је по средини сале стајало неколико унакрст симетрично постављених дугачких ормана, са разним киповима на њима, а између њих су столови са лепим кадивеним седиштима. Такав један међупростор, каквих бејаше свега пет на броју, био је због своје одвојености врло zgodно место за одмор, раз-

говор или читање, а да се други читачи понаменгани по другим тим међупросторима не узнемирују.

— Кад ми је дуго време, ја овамо прелазим, јер сам поуздан да ћу ту увек наћи кога од укућана.

И одиста, како су пролазили поред појединих тих одељака, у свакоме нађоше једно или више лица.

Мало друштво упути се појединим рафовима и орманима, да разгледа понеке књиге. Гроф је неке вадио и показивао Павлу, а и овај их је сам разгледао. Ту се умеша мало живље и Агнеша. Разговор постаде живљи, прекинут овде онде читањем, пењањем уз галерија, сагињањем и тражењем.

Павле је желео да никад не пзиђе са овог места, јер је ту имао прилике да сасвим близу стане Агнечи, да јој осети мирис њене беле коже и, једном, да им се чак и руке нехотице додирну.

— Ево још једна интересантна ствар. Ово је орман госпођа Јанковићевих. Извади једну књигу, Агнешо.

Она учини то и предаде је Павлу. Књига је била унутра обележена старинским неспретним жигом са натписом: *LIBRIDONNARVMIANCOVITS*, а било је и новијега жига са речима *Bibliothèque des Comtesses Yankovitch*

— Ове књиге одвајкада остају од жене породичног старешине на жену првенчетову, — објашњаваше гроф. — Сад су наша својина.

У тај пар донеше грофову пошту. Било

је два три писма. Гроф оде код оближњег стола, да потпише признање, а млади остадеше поред иначе доста скривеног ормана.

Ако је младић икада желео да остане насамо с овом младом девојком, то је тај тренутак дошао. Овај тренутак, ако није био згодан за какво разлагање, био је довољан, да јој се дошане једна, која ће јој казати све. И он се за тренут премишљао шта да ради. Да ли јој сме он ову реч казати не знајући како ће ју она примити. Али ако он не зна шта она о њему мисли, да ли због тога и он треба њу да остави у неизвесности о самом себи? И уопште ако обоје загрева исти осећај, да ли је паметно ћутати?

Не могао се одлучити, он је погледа неизмерно тужно.

И Агнеша одврати овај сетан поглед и очи канда јој се замутише.

Павле је био на чисто; то се ту збило једно немо признање са сузом у оку.

Гроф се врати.

— Која вам је то књига? А, „Кмет у Заламеји“ од Калдерона. Ми смо имали једну бабу шпањолског порекла у породици, она је читала те књиге, што их овде у неколико редака видите постављене. Сећам се, из овог ми комада нарочито хвалила једно лепо место где млади официр објашњава другу, како је то могуће да му се најсилнија љубав заметнула у срце за један тренутак. . . Ах, ево теткице.

Сви се окренуше. На крају оног простора између раfoва стајала је кнегињца Страта.

Павле се трже, а тако исто и Агнеша. Да ли је ту стајала од пре, или је тек сад дошла? Да ли их је видела? Да ли је што приметила?

— Одите ближе, теткице, — зовну је гроф. — Јесте ли још болни? Ама ви сте много бледи; па и дрхћете. Што сте онда излазили из собе?

Кнегињица седе.

— Хтела сам мало да се разонодим. Мислила сам да ће ми пре проћи; али сад видим да сам погрешила.

Павле је поздрави, али она једва мрдну главом, већ се наслони у столицу.

Гроф позва госпођицу Јулију и замоли е да одведе кнегињицу у њен стан.

— Изгледа да је пролазна слабост. Хајдемо даље, — говораше гроф. — Ова се библијотека, као што је видите, овде у престоници неће увећати. То је много скупо, а овде и нема оне потребе, као у унутрашњости напмању. Очувана овако она ће временом још добити у вредности.

Пошто су површно прегледали и богату, неколико столећа стару архиву, и друга нека одељења, која се обично налазе у великашким кућама, вратиле се у главни стан у салончић где су били пређе. Грофица је још ту седела и читала.

Павле стаде да се прашта, али грофица га прекиде:

— Међер, господине Ђурићу, ви сте нам донели мало песама, зар немате више?

— Један мој друг обећао ми је, али ми

није донео за данас, а ја сам се међутим осло-
нио на његово обећање.

— Па хоћете ли их добити?

— О томе нема сумње.

— Онда молим, дођите нам још једном
и донесите.

— Или пошљите, ако вам је лакше, —
рече Агнеша.

Грофица погледа у кћер: канда ова неће
да овај више долази.

— Јест, како вам је лакше, — додаде и она.

— Ја ћу учинити како ви наредите.

— Како велиш, Агнешо?

— Није лепо да трудимо господина, ма
да би боље било да ми он да упуства. Али
песме нису тешке, моћи ћу и сама.

Ту се и гроф умеша.

— Ако је боље да ти да упуства, онда
замоли господина Ђурића, да још једном дође.

Агнеша се брзо окрену Павлу и брзо али
кратко рече:

— Молим.

Павле се поклони и одговори:

— Доћи ћу.

То је била једна мала лукава игра љу-
бави, да родитељи не примете ништа. И Павле
се опрости са породицом носећи у срцу једно
драгоцену сазнање.

— Ви сте, дакле, сада у извесности о
своме положају у овој целој замршеној афери,
— рече једног дана Нинчић Павлу, кад му
је овај, не зна се већ који пут, причао о

својој љубави, коју се сад већ није стидео тако назвати пред собом и пред својим пријатељем. — Ви, дакле, од оног тренутка у оној благословеној библијотеци спадате у ред најсрећнијих људи на овом чемерном земљину шару, и ја мислим, није ми нужно уверавати вас, да се овом новом обрту од срца радујем и да вам честитам ту вашу велику и ретку срећу, која одста спада у најређе на свету. Будите за њу благодарни Богу и чувајте је, а ја вам желим да до краја буде тако и да на крају, а то нека буде што пре, после толиких ваших мука, постигнете своју прекрасну жељу. Ви сте у величанственом положају, прико, као што се каже, паде вам сикира у мед. Хајд', нека је са срећом.

Нинчић је првих дана остао при оваком тону говора, што је Павла учинило још срећнијим, јер је у тим речима видео одобравање онога, кога је ценпо. Тек после неколико дана Нинчић му рече:

— Ја сам, у осталом, већ давно слутно пито ви не знађасте. Мислим да је то младо чељаде још из Србије понело собом „божанствену пскру“. Ви сте ми о тој ствари и причали сваку појединост како заљубљени обично чине. По тим појединостима ја сам одавна већ знао што сте ви тек сад сазнали. Но боље је што сте пустили да се ствар својим природним путем развија.

Нинчић и Павле су се сада, када су почели да ути зимњи дани да попуштају, обично пред Бале састајали. одплазили у шетњу и

за то време су обично и водили оваке разговоре.

Нинчић му, продужавајући шетњу, даље рече:

— Сузе у очима . . . то је озбиљна ствар; сузе у очима значе велику љубав. Но немојте да уздрхћете, треба да се навикнете на ту реч. У осталом, ви то већ знате и сами, као што је и она уверена о вама, јер су њене сузе биле само последица вашег жалосног лица као виновника. Главно је да сте се споразумели. То је једно. Друго: још су вас и поновно позвали. То је такође тријумф. Али мени се чини, да ће то бити ваша последња посета.

— По чему?

— По оној љубазности родитеља. Они су се и сувише исцрпили пред вама, а да не би били уверени да су то чинили пред лицем, са којим не мисле и даље стајати у додиру.

— Па шта ће, дакле, бити?

Нинчић оклеваше, затим рече:

— О томе ћемо говорити, кад му буде дошло време.

— Не, не, молим вас да о томе говоримо сада.

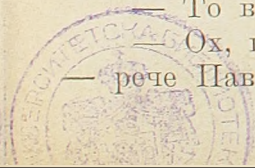
— Лепо, — рече Нинчић без воље; — даље ће бити оно што је са мном било.

Павле се трже.

— А шта је било са вама?

— То ви знате; напоменуо сам вам. Ох, па зар се то не би могло избећи?

— рече Павле болно заустављајући се.

-- Не, пријатељу, не. То је неминовна судбина свих оваких случајева. Исти је случај био код мене; исто ће се тако свршити и овај.

— А, ви сте свирепи.

— Али сам и правичан. Ја сам вас на све то упозорио, шта више, био сам вам у истом тренутку пред очима, ја, жив пример и доказ од кости и меса. Ви сте поред свега тога загазили у овај опасан одношај, а то значи да сте били свесни о исходу и да нисте марили за њ.

Можда је овај разговор или црне слутње његове утицале толико на Павла, да кад је прве недеље поновио своју посету, и однео и остатак песама, није више био онако слободан и пун надежде.

Али састанак овај ипак није био без својих лепота.

Павле је, као хотимично, у сагласности са својим душевним расположењем данас изабрао све тужне песме; севдалијске Босанске певао је са таквим узбуђењем, да су му сви искрено заблагодарили, чак и гроф, који је, чувши свирку, одмах пришао овамо.

Гроф је свој данашњи долазак објаснио не само лепотом Павлова певања, које га је овамо домамило, већ и душевним сродством, које постоји између тих песама и његових осећаја.

— Забадава, — објашњаваше учтиво гроф, — порекло се не може ни порећи ни избрисати. Када ове песме слушам, чини ми се, да се у мени буде неке давнашње, тамне

али тим примамљивије успомене. Другом то, можда, не би ни било лепо, а мене очарава.

Доцније дође и кнегињица са читавом пратњом: са маршалом (то је онај господин, кога је грофица у Баточини звала бароном); са неким високим мршавим господином, кога називаху професором и који је некада у кући био васпитач, али и доцније остао, да уређује грофовску архиву и остале збирке, и да напише историју породице. Са кнегињицом дођоше још и нека друга отменија лица, од којих је Павле запамтио само једну дежмекасту госпођу и једног малог господина са сјајно улицканом црном парокном, од чега му је задњи део главе изгледао као политиран.

Овај господин, са политираном главом, био је врло љубазан и после сваке песме пао би у екстазу, објашњавајући кнегињици да млади господин дивно пева, да су песме које предаје права ризница за оперску музику и да млади господин има врло срећну спољашњост за такве ствари.

Он је то говорио кнегињици, али му ова окрете леђа.

Друштво мало оживи; свако је редом прилазио каквом инструменту и предавао нешто из својега егзотичнога програма. При том се обелодани Павлу да је онај мали господин са политираном главом неки чувени музичар, који је у кући предавао ову уметност, а доцније добио права да посећује породицу, но, изгледа, само у оно доба, кад се нису очекивале посете из вишега друштва.

Напоследку дође час расстанка. Павле се врло церемонијално захвали код грофице на милости и уживању што му је пружила позвав га у своју кућу, а гроф му врати све те учтивости. Кнегињицу је пољубио у руку, која му се поклони врло учтиво али и збуњено; са Агнешом се руковао и руке су им се обухватиле као што су им се и погледи удубили очи у очи тренутно. Затим Павле оде.

Кад је био пред кућом, окренуо се с тешким срцем према њој, као да је онде оставио нешто најмилије, са чим ће се морати раставити занавек.

МАТИ И КЋИ

Питање о васпитању у модерном је друштву питање о животу и смрти, питање до кога стоји будућност. Ренан

Једнога дана грофица Јанковићева изненада оде у одаје своје сестре и нађе је пред прозором плачући. Наслонила се о широки прозорски оквир, а очи покрила рупцем и обадвема рукама.

Грофица јој приђе полагано и метну јој пуначку руку на раме.

— Шта радиш, Страто?

Ова се трже, окрете се и, погледајући у сестру немпло изненађена, труђаше се да прикрије сузе.

— Ти си, Сандо?

— Шта ти је?

— Ништа, размишљам.

— Са сузним очима. Зашто плачеш?

— Нисам плакала, али сам имала пуно тешких и неутешних осећаја.

— О чему си мислила? Шта имаш ти

да тугујеш? — запита је грофица прекорно.
— Ти би требала сад, напротив, са нама заједно да се радујеш.

— Чему?

— Ти се у последње доба мало интересујеш за ствари ове куће, а њен си члан; иначе би знала шта велим.

— Одиста не знам.

— Та, хтедох ти јавити, да сам се решила да удам Агнешу.

Кнегињица се трже и брзо приђе сестри.

— Да је удаш? За кога?

— За једну врло ваљану партију.

— За Павла Ђурџа?! — ускликну кнегињица, а сва се стресе.

— Каква ти је то идеја! Зашто баш за њега?

Кнегињица Страта се полу несвесно спусти у наслоњачу.

— Ах, дакле, није за њега!

— А зашто би било баш за њега?

Грофица погледа испитујући у сестру, која је ћутала.

— Молим те, — понови она, — објасни ми твој пређашњи усклик.

Кнегињица се, у место одговора, заплака, а грофица је поплашено ухвати за руку и запита:

— Ха, Страто, ти знаш нешто о чему не смеш или нећеш да говориш. Шта кријеш то од нас? Твоје је држање од пре неколико дана врло загонетно; сад сам те затекла где плачеш.

Кнегињица не одговори, али је погледа молећи, као да је преклињала да је не испитује.

Грофица поче да хода горе доле очевидно љутита. Затим стаде пред сестром и поче јој пребацивати:

— Ти се још ниси опаметила. Ја сам за твоје сузе, које мало час видех у твојим очима, мислила, да си се нешто сетила наше покојне мајке, која нас је тако рано оставила.

— Да, и ње сам се сетила...

— На жалост, пуно имам разлога мислити да није тако. Ти се канда бојиш за твога младога Србина.

Кнегињица суморно погледа преда се.

Грофица је ухвати за раме:

— Страто, немој од мене крити ништа. Ја сам мајка; сад се више не бринем само за своју одраслу самосталну сестру, већ и за своју младу неискусну једину кћер.

И кад се кнегињица још не могаде да реши на одговор, она јој довикну својим снажним гласом:

— Говори! Ти кријеш нешто од мене, што ја морам знати. Говори!

И тада јој кнегињица исприча сцену у библијотеци, којој је нехотице била сведок. Она је приметила немо признање у очима двоје младих, и то јој је мало час отргло усклик.

Грофица је пред њом стајала као укопана; после неколико тренутака проговори:

— Ти си изустила важне речи; ако си се преварила... ако ..

Очајно лице кнегињичино потврђиваше њен исказ.

— Дакле истина је!

Па се онда упути вратима.

— Опрости, ово је тако важно питање, да га морам одмах решити.

Кнегињица је не могаде зауставити, а грофице нестаде кроз брзо отворена и затворена врата.

После неколико брзих корака грофица се ипак заустави у ходнику. Промисљала је шта најпре да ради, те се реши да оде мужу

Гроф Јанковић је, као увек јутром, и сада седео пред својим писаћим столом и веома се зачудно, када виде своју жену како брзо улази без куцања а зажарена лица.

— Добро јутро, драги. Да чујеш што ће ти крв узбуркати.

— Ти си се нешто узнемирила! Седи, да чујем.

Она остаде поред стола стојећи и исприча кратко признање сестрино.

Гроф се јако узбуљи и запита:

— Кад је то било?

— Пре две недеље или дванаест дана, кад је онај Србин био последњи пут код нас.

— Хм; дакле, примисмо плебејца у кућу, и он вам је на првом јурину отима. Ето последице наше превелике љубазности.

— Та, није то због тога. Ако ту одиста има нечега, онда је то, на жалост, права љубав.

— На жалост, тако је. — одговори гроф; — са оваким се симптомима појављује само

права љубав. И шта ћемо онда са напом јединицом?

— Ах, ово је ужасно! — рече грофица нестрпељиво.

— Ту не помаже пренемагање, драга женице, већ најпре треба извидети тачно у чему је ствар, па после решавати шта ће се. Само се не сме изгубити глава, јер онда је наравно и све остало изгубљено.

— Па шта да се ради?

— То је обично питање слабијих, када се због својих погрешака нађу на цедилу. Али оставимо пребацивања и гледајмо своја посла. Најпре требаш да знаш, жено, да је онај младић јача страна, ако има уза се Агнешу.

— То се не зна! — узвикну грофица.

— То треба видети.

— Па да видимо.

— То је твоја ствар; ти си мајка, ти ћеш то најбоље умети свршити са својом кћерком. Али пре свега умири се, седи, размишљај, па тек кад си се охладила, почни.

Грофица седе и размишљаше.

— Како би било запитати њу саму? — рече гроф.

— Не знам, још не могу да се одважим ни на какав одсудан корак, али, чини ми се, тај начин и иначе није најбољи. Видећу.

— Ради како знаш; желим ти успеха.

— Ја све мислим, да нема до ње нити кривице, нити заинтересовања за тога странца.

Прође неколико дана, док се грофица

предомишљала и, кад смисли згодан начин, оде, да потражи своју кћер.

Ова је била у својој соби седећи пред гласовиром; прстима је површно прелетала преко клавијатуре, а пред њом на наслону биле су отворене песме, које јој је Павле Ђурић био донео, и уз које бејаше својеручно написао француски превод. Она је певуцкала расејано, полугласно, а погледом је лутала по ваздуху.

— Агнеша! — ослови је мајка.

Она се трже и устаде.

— Остави, сине, свирање тих наивних почетничких песмица, у којима нема никакве праве и озбиљне лепоте. Губиш времена залуду.

— Зашто, мамице? Мени се јако свиде. Пуне су непосредних чистих израза, у којима се на прве звукове назире побуда што их је изазвала.

— Да, оне су пуне и сувише непосредних израза, али непосредних до простоте, до сељачке грубости.

— Мени се, напротив, чини, мамице, да у њима увек има и нечега галантнога, као да их је спевао народ који и нема сељаке.

— Ти си оштроумна као увек, чедо моје. То је по свој прилици у тим песмама отуда, што је и тај јужњачки народ живео некада близу средишта цивилизације. Ти си сама видела на нашем путу остатке њихове старе културе. Они су тада били и углађенији но сад; тада су стајали у јаком општењу са Грцима, а Грци су тада били оно што су

данас Французи. . . Но мени се ипак не допадају ове час размажено сладострасне, час сурове песме.

Агнеша тужно обори главу. Она је те песме толико волела!

— Али оставимо то! Та, ако их баш волиш, имаћеш доста прилика да намирујеш своје неразумљиве ђуди. Ти си наша кћи, и твој отац и ја трудили смо се да ти у животу осигурамо независан, управо сјајан положај; кад се удаш, имаћеш времена, да свираш и да певаш твоје песмице до миле воље. Али сад да се разговарамо о претежнијим стварима. Тиче се твоје удаје.

— Да се удам? Ко мисли на удају?

— Седи, дете моје, до мене. Тако. Сад ми кажи волиш ли своју матер?

— Какво је то питање, мамице?

— Тиме хоћеш да кажеш да ме волиш. Дакле, слушај. Верујеш ли да си нам ти наше благо, твоје оцу и мени? Верујеш ли да ми то благо нисмо ради да изгубимо?

— Ама зашто бисте га изгубили?

— Године су ту, кад се и на тај тешки тренутак мора мислити. Теби је већ двадесет и прва година.

— Па шта је с тим? — рече Агнеша, брижно посматрајући своју мајку, која је у овом тренутку била пуна нежности према њој.

— Ти знаш како си се држала према већини твојих просилаца. Било их је, хвала Богу, доста. Ниси хтела рано да се вежеш, а и ја сам волела да ми што дуже останеш

у кући, кад је Таспло већ морао да оде на поље озбиљнијих дужности но што су сп-новље. Али се више не може чекати. Ове лепе очи канда се понекад и нехотице муте, и канда су ти ови твоји сјајни обрашчићи понекад тамни. . .

Агнеша постаде пажљивија. Така нежност мајчина морала је имати нарочита узрока, и она је са немилком слутњом запита:

— Шта хоћеш тиме да кажеш, мамице?

— Шта хоћу, кћери? Па зар немаш ништа да ми кажеш? Баш ништа?

— Не знам шта желиш?

— Ти не требаш од мене бар сад још ништа да кријеш; можда ће ти мајка бити од помоћи.

— Шта бих могла ја од тебе крити; мамице? Молим те питај, и ја ћу одговарати.

— Ево шта ја мислим, Агнешо. Има неколико одличних младиха, који се такмиче за тебе, и мени се чини, ти кријеш неку тајну од твојих родитеља. Међутим ја знам да се у твоје срдашцу наметнула једна срећна наклоност.

— Срећна наклоност, мамице, шта разумеваш под тим?

— Не, немој крити, и ја нећу више да те остављам у неизвесности; и ако је то удар за моје природне и најмилије осећаје, ја ипак морам признати, да је и томе једном дошло време. . . Ја се потпуно слажем са твојим избором.

— Са мојим избором? Ох, мамице, што ме мучиш? Што не кажеш шта мислиш?

— Шта мислим, дете, не мислим већ знам. Зар си ти кадгод веровала да од своје матере можеш што утајити? Не, не, не, сине, моје је око још доста оштро, и ја сам женска. Ја ти одобравам твој избор. Ја знам све.

— Шта знаш? Молим те, реци.

— Да си се... да си се... загледала —

— Ја загледала?... У кога? — зашта Агнеша сва дрхћући.

— А, дакле, погодила сам... Видиш да од мене не можеш ништа сакрити... Знам ја да си се ти... загледала... у младог... војводу Баркарија.

— Војвода Баркари? Откуд ти та мисао, мати?

— Видела сам ја добро како се гледате. Теби се он по свему највише допада од обожавалаца твојих. А и заслужује. Још млад, а већ толико озбиљан, па ипак пун нежности. До душе, није богат, али ми се он највише свиди, кад си га већ и ти изабрала...

— Ја, мамице, — узвикну Агнеша дижући се, — ја га нисам изабрала.

— Но-но-но-но, немој се стидети ни жетити. Ја ти рекох да у главном нисам противна. А има и других такмичара.

— Нећу да чујем за њих.

— Дакле, само хоћеш Баркарија. Срећан човек. Ипак чуј: ту ти је гроф Телеки, средња партија, али врло нежан човек;... барон Феј, ближе је своје четрдесете но тридесете године, али богат, озбиљан и одличан човек, који ће некада играти велику улогу

у животу; ти би била чувена жена, и ја се управо поносим његовом просидбом; . . . затим Едгар Калај, паланачки племић, спромах али врло даровит и одличног је понашања; па после . . . Фон Хадерик, такође пријатан младич а десетоструки милијунар . . . и још неки, већином су ми по вољи, али ти када си се решила и изабрала младога Баркарпија.

— Да ли ме проси?

— Говорио ми је већ, и ја сам обећала.

— Ти си обећала? Како си могла?

— Без тебе, је ли, дете моје? Та, ја сам већ одавна приметила . . . и управо ствар је свршена.

— Како је свршена?

— Војвода те испросио.

— И ти си ме дала?

— Како не бих! Рекох ти, ствар је свршена.

— Ох, шта си учинила, мамице!

— Зашто, чедо моје, зашто? Немој да ти је криво на твоју мајку што је можда преко твоје воље похитала, да ти испуни вољу. Војвода није богзна каквог стања, јер му је господин тата за младости био доста лаке руке, док је живео у Паризу, где се оженио са једном чувеном и лепом глумицом. Од ње је млади војвода, мора бити, и наследно оне лепе особине које га красе. Ја не волим те позоришне принцезе, али ова је била разборита и штедљива, и повратила је доста замашан део од изгубљеног имања. И син јој је штедљив и карактеран; чујем да са највећом уредношћу отплаћује очеве дугове; ти ћеш

са њим кроз кратко време бити врло богата, нарочито кад додамо твој мираз и теткичин величанствени прилог. Па још ћете врло срећно живети, из очију му вири добра ћуд; ономадне вас гледам у вече из ложе, он је био у партеру —

— Мамице, молим те, не говори ми више о њему, — викну Агнеша у највећем нестрпљењу.

— Како да ти не говорим о твојем заручнику?

— Заручник? Ја ништа не змам о томе.

— Не знаш? — одврати грофица устајући. — Па ево ја ти саопштавам. Ходи овамо, да те пољубим и да ти честитам.

— Шта ти говориш, мајко? Јесам ли при свести? Какво заручење?

— Па, ја ти рекох, ствар је свршена; он ће по подне доћи.

— Овамо нека не долази, ја га нећу, — одговори Агнеша скоро осорљиво.

— Шта? Да се нисам преварила? Да га не мрзиш? А што да га мрзиш, тог одличног младог племића?

— Војвода Баркари је одличан младич, без сумње, ја о томе имам уверења, — одговори Агнеша свечано. — Али ја га нећу за младожењу и ја нисам са њим заручена.

У грофици се узбуни нестрпљење.

— Зар тако говориш сад, а пре си ме својим држањем обмањивала?

— То сте се ви сами обмањивали, мајко, јер ја никад нисам мислила на њега.

— Па сад шта да се ради, кад је ствар свршена? И свет већ зна о томе да ће нам он бити зет, а ти ниси из породице, која може да да материјала за чаршпјске разговоре.

— Ако таквих разговора буде, биће их без моје кривице.

— Знам, кћери, али и ако би ти разговори постали без твоје кривице, као што велиш, ти ипак треба да их уклониш. Ево ти прилике.

— На то не мислим. Ја знам само да нећу војводу Баркарија.

— Па шта да радимо сад, кад је ствар свршена? Он има реч моју и очеву. Ја сам пристала и у твоје име; он ће после подне доћи, да те проси формално пред целом породицом и доноси ти на поклон једну вековно стару огрлицу своје мајке, која се у породици чува више од пет стотина година, у вредности од пола милијуна.

— То је лепо од њега, али таку драгоценост треба да чува за ону, која ће је умети више ценити но ја.

— Ама, шта ти је, Агнешо? Ја хоћу да знам зашто си противна војводи?

— Зато што га не волим.

— А, а, тако, дакле! Ти га не волиш! Е, то је друга ствар, — рече грофица гневно; — а онда шта значе моја опажања у вашем међусобном држању?

— Значе, да ниси ништа добро опазила, мамице.

— А зашто не волиш војводу, и што то

ниси раније рекла, док га још нисмо охрабрили на одсудан корак?

— Зато што на њега никад нисам помишљала

— А зашто нећеш да чујеш?

Агнеша се усправи и с озбиљним лицем али чврстим гласом рече:

— Зато што другог волим.

— Другог? ... А ко је тај?

— Молим те, немој ме питати.

— Ја ћу ти помоћи. Да није Павле Ђурић?

Агнеша пребледе, кад чу ово име, али ипак право погледа мајци у очи, када јој одговори:

— Јест, тако се зове.

Сада наста ћутање кратко али судбоносно. Обе се женске згледаше, Агнеша одважно по спољњем изгледу али у души смрвљена од страха, а Јанковићка упрепашћена и решена на све. Кад се мало освестила, рече:

— Дакле, истина је, истина је!

Агнеша разумеде да су јој тајну сазнали; на који начин и ко ју је издао, ову велику тајну, о којој и она сама још не беше сасвим на чисто, и која јој сад под наваљивањем мајчиним искочи на усне као варница под чекићем, то она не могаде схватити. Али ова је тајна била већ ту на видiku; она је, као муња, пролетела кроз мирисави ваздух ове куће, пала је као гром у ову досад мирну срећну и благородну породицу, и сад је само било питање, какву је штету ту учинила и како ће се та штета накнадити.

Опет мајка узе реч:

— Ти си нас поразила, дете, и, ако не одустанеш од твоје луде наклоности, о којој не могу још ни претпоставити да одишта постоји, већ се надам да је само једна тренутна ћуд запаљене ти млађане маште, онда ћеш скрхати сву, дугим годинама мучно саздану срећу овог дома, и отераћеш пре времена у гроб оне, који су ти живот поклонили

Агнеша приђе својој мајци:

— Зашто тако говорите, мамце? Зар је такав грех волети искрено и чисто без рачуна, без задњих мисли? Ја тако волим.

Грофица одговори ломећи руке:

— Ама, да ли ти збиља говориш, дете? Јеси ли при свести? Какви су то удари, које скрива свака твоја реч и падају свом силом на моју главу која сам те не само родила, однеговала, већ и васпитала? Чиме сам то заслужила? Јесам ли ти увек била брижна мати? Што вређаш, што унижаваш, зашто хоћеш да уништиш ову кућу, која ти је давала пуним рукама све могућности, да одрастеш ево овако несразмерно дивна?

Агнеша се упропасти. Није пре ни изда лека помислила е ће ова борба бити овака. Слутила је да ће бити тешка, толико је већ имала искуства, али јој сад на ове ужасне речи материне, која је у њеним очима досад бивала највећи авторитет и представљала пред њом највећу и најсветију љубав, задрхташе и душа и тело, те, неодлучна, шта ће да одговори, само је гледала у мајку.

Ова је узео за руку и привуче је к себи:

— Оди, изближе да те видим. Куку мени јадној, канда ћу те изгубити; пмам ужасно осећање, које ме почиње давити, као да ћеш ми умрети. Ох, кћери моја, шта радиш?

Она се грчевито заплака на грудима своје кћери, а ова не знаде како да се држи у овом, можда, првом тешком тренутку свога живота.

— Мамице, слатка, опрости, ја одиста не знам шта радим. Ја сам несрећна.

— Да несрећна си, чедо моје, и унесрећујеш и нас све. За Тасила никад се толико нисмо бринули, јер је он све своје донео собом при рођењу; његов је живот био већ унапред опредељен. За тебе смо се бојали највише и једино за тебе; теби поклањасмо главну пажњу непрекидно и дању и ноћу у тешким бригама и неизвесности, хоћеш ли бити срећна. Знађасмо да ћеш нас морати кад тад напустити, да ће те позив твој одазвати у друге нове прилике, где те више нећемо моћи мазити својим бригама, и где ти никад нећемо моћи помоћи у довољној мери; и баш зато смо за тебе непрестано стрепили. А шта да рекнем о себи? Да сам имала још кћери, можда би се овај тешки осећај поделио, те би ми га било лакше подносити; могла сам се надати да ћу једну бар од више њих видети срећном и тиме бар нешто мало утешити срце, ако то са другима не би био случај. Али ево ја имађах само једну и то овакву, овакву! (Обасу кћерку пољупцима) О, дете, ти не

знаш да мајчино срце целог свог живота гине у болу и бризи, када има само једну кћер лепу и драгу. И сад поред тога ја дочеках да ми ово и по себи слабо срце сломијеш, па ако је од дуготрајне душевне борбе од њега још што преостало, да и то раздробиш, са-треш сасвим.

Агнеша је посртала под теретом овога ужасног пребацивања. Она, која је у својој мајци увек гледала анђела свога на земљи, а пре свега својега анђела хранитеља, о којој је и у сну снивала само као о најузвишенијем, о најчистијем створењу на свету, она је то створење увредила до срца, погазила њену неизмерну љубав, која јој је живот дала и која је праћаше од рођења досад.

Своју мајку никад није чула да овако говори; чула је за оваке призоре, можда, у разговору, или гледала у позоришту, или у каквом роману читала о њему, и увек је то о срце коснуло, увек је јако заинтересовало због необичности саме појаве, а ево данас је сама она у таквом положају, шта више, она је предмет и виновник његов. Од стида и узбуђења не могаде ништа да одговори мајци, већ је ћутећки плакала у загрљају родитељском.

Мајка је на послетку пусти и обриса своје и њене сузе. Са урођеном лукавости својом видела је да је племенито срце кћерино не само потресено већ и поколебано. И она се добро чувала да тај утисак кварк. Брзо делање у овакој ствари било је главно, и како је она све унапред припремила, известила

војводу и своју породицу и позвала га на просидбу, то јој је ово расположење Агнешино добро дошло, и зато га није хтела никаквим новим насртајем реметити, јер би то могло избацити Агнешу из заноса, у који је била довела мајчина жестина и њена силна пребацивања која би уздрмала упорност у свакога доброга детета, нарочито ако је то девојка млада и слаба и васпитана као Агнеша.

Млада грофица напоследку остави своју матер и седе на столицу ћутећи. Била је под влашћу јаче силе од себе и под тим утиском за тренут заборави и свој најсилнији осећај и стаде у неком неодређеном стању душевне немоћи.

То је приметила грофица и она се реши да употреби прилику.

Погледа у сат; било је скоро подне. Позва сместа укућане, да одмах после доручка дођу у велики салон, а овамо је наредила да се доручак зготови пре но други пут.

После доручка сви се скупише у великој сали, где је и Агнеша била дошла. Мајка, да би само осигурала успех, није јој споменула ни да промени тоалету, јер би то могло да је пробуди из летаргије.

Агнеша је седела мирно у друштву, које се око ње разговарало, кретало и шалило. Осим ње је само кнегињца била нешто ћутљива, и гледаше око себе, као да не разуме шта се дешава.

Око три сата сви се узрујаше. Споља се зачу зврјање кола, која стадоше пред палатом.

Грофица узме кћер под мишку и одведе је у споредно одељење. Ту наскоро уђе војвода Баркари.

Био је омален, врло симпатичан, леп и окретан младић са живим и великим црним очима, са којима је, као и са јужњачким лицем његовим, пријатно армонисала укрупњена чиста сјајна кошуља.

Грофица га сачека близу врата и шапу му:

— Агнеши је позлило, немојте је, кнеже, много узнемиривати вашим разлагањима. То ћете моћи други пут.

Војвода се поклонил пред младом, и толико је био поуздан у свој успех, да је већ и заручни дар држао у рукама у великој плавој кутији.

— Светла госпођице, — прозбори јој учтиво и званично, — дошао сам, да вас просим и да вам кажем да ћете ме учинити најсрећнијим човеком, ако ме будете примили за мужа.

Агнеша уместо одговора подиже руку; он је тумачио да пристаје, она пак да га одбија.

Мајка приступи и, као да ништа није чула, проговори изненађено:

— Ама шта ви то радите, децо? Шта вам је то у руци, војводо? Ах, шта се трошите?

Војвода пружи кутију Агнеши, која је не узме.

— Гле, гле, — узвикну грофица са осмехом, прихвати кутију и отвори је. — Ах, ах!...

Ово је да се човек упрепасти од оволиког сјаја. Види, Агнешо, види, дете моје.

Извади огрлицу и метну је кћерци о врат.

Затим пољуби Агнешу и војводу у чело, Агнеша не проговори ни једне речи, она их обоје изведе у салон.

Тако је било заручење Агнешино, а Павле о томе не знађаше ништа.

ТРИ ПИСМАНИЦА

Срце је пуно дубина и глѐбова, који се кашто сталожје, али их тисућа струја разривају и плачу.

Крашевски

камо сте пошли овуда, младићу?

То врло гласно довикнуто питање било је управљено Павлу, који је замшљено пшао неком омањом мање живом улицом. Кад се осврнуо, видео је да за њим иде господин Чплаг са неким хартијама под мишком као увек. Стигав младића, он понови питање:

— Камо ћете ви овако сами и замшљени овим мртвим улицама, а у овом господском крају?

— Нисам знао да је ово господски крај.

— Јест, још како. То је оно што се зове Magnatenviertel или великашки квартат. Имате посла овуда?

— Не, шетам се само.

— Ви се у последње доба много шетате.

— Зато што је мало отоплило време.

— Али ви, уместо да се радујете доласку пролећа, све већма бивате замшљенији.

— То не знам.

— Није нужно да ви знате, кад ми то видимо јасно.

Павле не одговори ништа.

— Но, ви, ваљда, помишљате сада како сам ја неучтив или наметљив човек. То можете слободно помислити, јер ја о томе не водим рачуна. За обичну салонску предусретљивост и данашње учтивости плиткоумних не марим, и зато је и не упражњавам.

— Нисам тако што помислио, а имам обзира према вашим особеностима.

— Увек та нежност, која ми се не допада. Волео бих да сте мало одрешитији, правији. Ви никад нећете пресећи Гордијски чвор.

— Зашто? Треба ли да будем као ви?

— То не велим, то ви не можете бити, јер се природа не понавља. Али бисте требали да имате више животне снаге. Ово је, до душе, швапски израз, али је добар.

— Ја мислим да је имам колико ми треба.

— Да, колико треба... за вас, али човек не живи само за себе... Него, оставимо то. Хоћете ли далеко овим путем?

— Не знам ни сам.

— Канда сте стали ту или хтедoste стати. Ја имам посла у овој кући.

— У овој?

— Да.

Они су приспели у улицу Надвојводе Карла, а баш пред кућу Јанковићеву.

— А шта ви ту имате посла?

— Ја свуда могу да имам, а и имам

посла. Ја сам свуда познат, ја сам чувени Чилаг.

— То знам, али бих ипак волео знати и ово.

— Проста ствар. Донео сам неколико молби неких сиротих жена. Ако је по вољи, причекајте ме. Ја их обично напишем и препишем за неписмене, па их сам и предам код богатијих породица, којих списак имам код куће. Овде ћу предати вратару и кроз који дан ћу доћи, да видим резултат. Хоћете ли ме чекати или не?

— Зашто да не.

— Ја ћу се одмах вратити.

Чилаг уђе и предаде портиру неколико молби, који их гунђајући баца на сто. Затим се Чилаг брзо врати Павлу.

— Сад сам им предао повише. Имају рачуна да даду.

— Зашто?

— Удаје им се кћер.

— Шта?

— Шта шта? Удаје им се кћер.

— Како?

— Шта вичете бесмислено? У тој кући где сам предао молбе удаје се једна девојка. То је све.

— Која?

— А ко ће је знати како се зове. Чини ми се Агнеша.

— Шта?

— Ама шта шта?

— Агнеша Јанковићева се удаје?

— Тако сам чуо да је просе.

Павле још једнако гледаше узверено на Чилага и био је толико задивљен, да је стао.

— Откуд знате?

— Ама, зар ја да не знам? Хаха, ви сте врло наивни, господине млади; зар вам је то чудновато? . . . Ама зашто стојимо? Молим вас, хајдемо даље, молим вас.

Павле једва пође.

— Чудновата ми је ваша вест, тим пре што није истинита.

— Шта није истинита, шта ви то знате? Ено, ја сам већ и предао молбе на тај рачун.

— Ви сте похитали, али ја вам кажем да то није истина, — рече Павле скоро сурово.

— Како да није истина, младићу, кад знам ко је и младожења.

— Ко је? — упита Павле једва дишући.

— Неки војвода Баркари.

— Војвода Баркари?

— Јест, тако неко закарабуљено име. Ама, зашто опет стојимо, молим вас? Хајдемо, молим вас.

— Знате ли ви то извесно?

— До врага, шта вам је, шта вичете толико; откуд да не знам? Зар Чилаг може да говори о стварима које не зна?

— Откуд знате?

— То је моја ствар. Кроз који дан читаћете, у осталом, и у новинама.

— Већ и у новинама? . . . Хвала вам на

пратњи; ја идем натраг. Доста сам се шетао,
— рече Павле праштајући се.

— И ја сам хтео да сврнем у овај со-
кочић, имам још да обпђем неколико богата-
шких кућа. До виђења!

Павле се обрну без поздрава. У повратку
морао је проћи поред грофовске куће. Пола
бесвесно, као у напиту стању, ишао је пред
кућом, па је посматраше одоздо, затим за-
стаде пред капијом и погледа унутра. Хтео
је да види, да ли има на овој кући какве
промене, и да ли ће у авлији видети нечега
необичнога; али није видео ништа. Како је ту
стајао, изиђе портир преда њ, скидајући ка-
пу и упита га учтиво, да ли заповеда штогод.

— Не, немам ништа да желим. Али бих
хтео да вас запитам о нечем.

— Стојим на расположењу.

-- Да ли је истинита вест о просидби
грофице Агнеше?

— Ми укућани још ништа извесно не
знамо; али се међу нама млађима много го-
вори о њеној просидби. Биће да је истина,
јер један од младе господе био је ту неко-
лико пута.

— Ко је то?

— Неки војвода Баркарли или Бакарни
или тако нешто.

— А кад је могао отприлике испросити?

— Отприлике на неколико дана после
ваше последње посете.

— Хвала вам, — рече Павле и даде му
бакшиш. Затим, одјурц.

Оде право у редакцију онога листа, где је Нинчић радио. Преко једнога послужитеља, кога је затекао у авлији, пошаље му своју карту с молбом да изађе мало под капцију на неколико речи.

— Извол'те унутра.

— Нећу; причекаћу овде.

После неколико тренутака чуше се хитни кораци, и Нинчић изађе преда њ сав упрешан. У руци је држао парче хартије.

— Ама, какви су то ваши успеси, Павле, за Бога? Каква је то црна вест?

— Дакле, већ и ви знате?

— Ево; пре једног сата донеше је; ево је на овој хартијици; при коректури листа угледах белешку, можете себи замислити у каквом расположењу.

— Да ли је истина?

— Па, не верујем да није.

— Да ли ће вест и у другим новинама изићи?

— Не верујем још данас. Није донесена са компетентне стране, већ ју је дао један од наших колпортера. Лако је могуће да је прерана.

— Можете ли је обуставити?

— Како да не.

— Молим, учините ми љубав.

— Па шта ће вам то помоћи?

— Гледаћу лично да се известим на надлежном месту.

— На надлежном месту?

— На најнадлежнијем.

— Па шта ћете после?

— Да видим. Збогом.

Оде.

Нинчић још неко време стајаше под капијом, гледајући за њим са сажалењем и суморно мрмљајући:

— Сасвим као ја; сасвим као ја.

Павле је међутим хитао својој кући, да се одмори и да види шта ће. Кад је ушао у стан, јавише му, да га неко чека.

То беше неки господски послужитељ.

— Тражим господина Павла Ђурђића.

— Ја сам.

Донео сам ово писмо.

Павле га отвори. Писмо је гласило:

„Где сте Вп. Павле? Зар још не видите да Вас волим? Мене хоће да удаду, већ су ме испросили код родитеља. Спасевајте ме!

А.“

Павле окрете бледо лице своје према послужитељу:

— Чека ли се одговор?

— Рекоше ми да вас нађем лично и да донесем и ваш одговор.

— Јесте ли повереник?

— Ја сам грофици Агнеши одан до гроба.

Павле извади хартију и у хитњи и узбуђењу једва читко написа ове речи:

„Заложите свој живот, да предупредим ствар. Држите се храбро.

Сав Ваш

П.“

Послужитељ оде, а Павле, остав сѐм, баца се на канабе.

Крв му јурну према мозгу и силно му стаде ударати према слепим очима. Већ кад му је Чилаг саопштио вест, поразила га је као гром, а непоузданим кораком ишао је до палате, отуд је пак више трчао но ишао до Нинчића и био је сав задуван, кад је стигао пред редакцију. Али отуд доведе на путу мислио је да ће да му прсне глава; она га сад по други пут заболи у животу, али више но оно првом приликом код куће у Србији. Мало час мислио је да ће да му прсне глава, а сад скоро да му пукне срце. Седео је непомично на канабету и гледао је право преда се.

У том га је положају затекла његова газдарица, која пред вече уђе, да спрема за ноћ. То беше Српкиња, одлична патријоткиња и врло доброћудна. Издавала је стан увек српским младићима. Она се убезекну.

— Ви сте код куће, господине Павле? Ама шта вам је? Јесте ли болесни? Како страшно изгледате! Куку, та то је крв на вашим уснама. Зато сте се ви јадни укочили.

Жена потрчи на врата и стаде викати.

— Душане, оди брже, Душане!

То је био њен син, са киме је заједно седела. Младић беше случајно код куће, утрча у собу и, кад разумедо шта је, подигоше заједнички Павла, који је био сасвим изнемогао и одведоше га код умиваоника, да га водом полију. Ту га газдарица стаде трљати, али се одједном отворише уста Павлу и на њих покуља крв.

Газдарница се престрави. Брзо опра Павла, па га са сином заједно поче свлачити.

— Шта вам је? Је ли вас ко повредио?

— Није. Доведите ми господина Нинчића.

— Које му је адреса?

Павле рече и, пошто га свукоше, леже.

Душан успут најпре сврати код лекара.

Овај стиже раније но Нинчић који је имао већи пут да пређе. Лекар прегледа изнемоглог и вртијаше главом.

— То је неко велико узбуђење, — рече газдарници. — Срце силно куца и глава му гори. Још не знам шта ће бити, јер се не зна узрок. Свакако даћу му нешто, да се умири, затим да заспи.

Написа наредбу. Пред одлазак још рече:

— Ако му буде ноћас горе, зовите ме неизоставно.

Пред вече дође Нинчић и замени газдарницу. Павле подиже болну главу а њему рече:

— Молим те... напиши... једно... писамце... грофици да... одложи... заручење, ... док ја тамо одем... Нека ми значи дан, кад ће ме примити.

Нинчић, до душе, није увидео смер Павлов и није разумео на шта би то било, али није хтео да се противи болеснику, већ после мучног споразумевања са Павлом написа ово писмо:

„Милостива Госпођо Грофице,

Са болесничке постеље част ми је замолити Вас да свакако одложите заручење Ваше Госпођице кћери до моје посете; иначе сам решен да то донде било каквим средствима спречим и молим да ми изволите означити дан и час кад треба да дођем.

Ваш најпонизнији слуга

Павле Ђурић“

КНЕГИЊИЦА СТРАТА

Има ипак изабраних срдаца,
друкчијега кова, и на њих кад
се једном притисне печат, остаје
за увек. *Крашевски*

У једној од оних улчица, где обично
осредња или оспротела госпоштина се-
ди, какве има у свакој већој престо-
ници, и где обично има пуно малих
станова и соба намештених за издавање
махом господичићима, што се спремају
за своје позиве или по школама или у нижим
званјима: у таквој собици такве уличице ле-
жао је Павле болан.

Високи узани редови кућа слабо пуштају
зрак у станчић, који је још и при земљи а
са улице. У једном прозору између двостру-
ких окана облигатни бели јастучић са ста-
ринским избледелим везом; иза тога на уну-
трашњој страни окна она мала бела заве-
шчица, која поглед пропушта само изнутра
напоље, а обратно не; над прозором јефтина
похабана драперија, која се до земље продужава
у виду чипкасте завесе у средини са-

купљене и везане помоћу какве врпце, што је обешена о позлаћени клин до завесе, те се тако ова или раздваја на две стране или се скупља на једну; у горњем углу одар са сниским орманчићем до њега за свећу и остављање ситница при свлачењу; поред овога орман изнутра подељен у два одељења, једно са рафовима за рубље, друго са чивилуком за вешање горњих делова одела; спроћу одра бронзана пећ удешена за угаљ, а на њој у средини над вратанцетом стоји рељеф каквог анђела што вечито лети или глава Минерве са крупним очима или Венере која се смеши; до тога умиваоник, над њим убрус обешен о држаље украшено каквим женским радом; до тога отоман или канабе са столом пред њим, наоколо столице; а овамо до прозора сто за писање. Ако у соби има мали чивилук за остављање шешира, врскапута, штапа и кишобрана; ако над столом за писање има сат, под главним столом ћилим, погдегде каква слика, рецимо, Бетовенова, у старом али добром челикорезу, или „Фауста и Грете“ у осредњем дрворезу, а над отоманом „Карловачки сабор од те и те године“ (ако је гоздарица Сркиња), а пред вратима асурица и четке за обрисање обуће, — онда намештај спада у финији и тада стаје месечно мало скупље но обично. Собница није најчистија, али није ни прљава и по свему је згодна и практично удешена.

Дакле, у таквој је собици лежао Павле већ неколико дана. Другови су га, до душе,

похађали. али их је газдарица, по наредби лекаревој, враћала. Једино је пријатељ му Нинчић имао слободна улаза и излаза код болесника, јер је овај њега једино и сносно. Дане је Нинчић обично проводио код болесника, и само би се увече удаљивао на два сата, да сврши главни посао у уредништву, па да се затим опет врати Павлу.

Овај је више био без свести но инако. Мучен грозничавом ватруштином не могаше водити рачуна о приликама, у којима се налазио, па би се одмах тога сетно, чим би ватра сустала, те би се умирио. Тада би се обично жестио, зашто да је болестан. сад, кад му треба дивовске снаге; сад у најодсуднијим данима свога живота, када му јадном и изнемоглом отимају душу, будућност и срећу. Њему би требало дивовске снаге, и то му је требало сад први пут, сад, једино сад, и то неопходно и више но икоме и више но икада у животу, али ето он лежи ослабела, млитава тела, са душом која гори, гори, гори.

Тада би стао проклињати некакав свет пун уображених врлина и лукавих лажи и себе кривоклетника, што је силом улетео у тај свет; одобравао би и Чилагове нападаје на тај проклети друштвени поредак конвенционализма; и не би слушао више ни Нинчићеве утехе, нити би се умирио, док га опет не би обузела несвестица.

Није нам намера да верно до ситница испртамо боловање нашега јунака и да дамо

потпуну психо-патолошку слику његове болести, не зато, што бисмо то сматрали по начелу за погрешно или непотребно, — пошто би то био задатак науке, — или што то не бисмо умели да чинимо, — што опет не би било никакво извињење, — напротив, налазимо да су оваки моменти згодни да се од њих створи занимљива црта карактера или да се изнесе сцена пуна ефеката; шта више, ми овакве описе категорично потражујемо од писца, који себи ставља у задатак решавање озбиљних проблема, јер се у таквим приликама огледа колико његова вештина, толико и наук за познавање великих душевних покрета, што би уједно било и лепо и корисно. Да то и сами чинимо, не би нас од тога уздржала ни прилика, што ћемо тако што наћи код неколико великих писаца и код мноштво мањих, малих и лоших, те је стога већ и читалачком свету постало досадно то вечито вицање болесниково, његово често истоветне халуцинације, привиђења, фантазмагорије и остало приде у сентименталним или преслатким бенављењима без потребе и смисла, каквих налазимо нарочито у осредњим књигама романтичне школе, — коју у осталом високо ценимо као одличну манифестацију човечјега духа, поред тога што то радо признајемо и свима осталим „школама“. Ми бар у овој прилици не налазимо довољна узрока, да улазимо у опширније разлагање једино стога, што Павлова болест није имала ничега карактеристичнога, већ баш као компликација назеба,

напора и душевног потреса, појављивала се код њега као што би се појавила и у другим сличним приликама, где младост, пргавост и благост личног карактера даду и посебно обележје; брзо постигав врхунац свој, брзо се и спустила тако, да је младић после недеље дана већ почео да се опоравља.

Нинчић би, седећи често вечером поред одра, посматрао са сажалењем зажарено лице овог несретног младог човека, кога заволеше две одличне женске у један мах и који поред сретних прилика не могаде бити сретан.

Коректор је често поред болеснога Павла радио свој посао; наместивши се поред прозора писао је или вршио своје коректуре над дугачким „језицима“ хартије (име првих дугачких извадака штампарских, понегде „псећи језик“) које су му у последње време, по његовој наредби, доносили из редакције у Павлов стан. Док болест није позлила, чувао је пријатеља наизменце са домаћицом, а кад за један тренут боља прећаше постати опасном, чувао га је сам, ноћвајући на отоману и не излазећи по неколико дана.

Једном опет дође онај човек, који је Павлу донео оно писамце од грофице Агнеше. Кад затече у соби непозната човека а Павла у постељи болесна и неспособна за споразумевање, јако се збуну и погледа с питањем у коректора. Овај се обрадова његову доласку јер је одмах погоднио у чему је ствар.

— Ја сам прилично познат с приликама господина Ђурића, — говорно је послужи-

тељу. — Он је мој пријатељ, и зато ако имате што да му предате, то можете слободно поверити мени. Ја ћу му одмах предати, чим буде у стању да ме разуме, пошто ће за вас по свој прилици бити опасно да долазите чешће.

Послужитеља мало умири ово уверавање.

— Мени је наређено да видим шта је са господином, — рече још доста опрезно.

— Ви долазите од грофице Агнеше; — говорио је даље коректор. — Ви сте једном већ били ту, и ја сам читао њено писмо. Оно што је он био писао мајци њеној било је написано мојом руком, пошто је он тада већ био пао у постељу.

Човек сада сасвим поверова.

— Ја сам дошао да видим како је господину, али нисам донео за њега ништа, јер је грофици немогуће писати. Она ми је наложила да видим је ли бољка опасна.

Павле је тада био у критичком тренутку и коректор одговори:

— Господин Ђурић је опасно болестан, тако уверава лекар: ја се међутим надам да ће преболети, но ова нада ништа не мења ствар.

Човек се захвали и оде.

То је било на неколико дана после првога писма; и још истога дана по подне доби Павле преко поште једно друго писмо. Затекло га је при свести. Прочита и даде га коректору.

Писмо је гласило:

„Драги Господине Ђурићу,

Дознала сам да сте јако болесни, но о томе не знам ништа извеснога. Ви знате да сам већ једном била толико дрска да се заинтересујем за Ваш напредак; немојте узети на жао што се сад интересујем за Ваше здравље. Ја бих се јако радовала, кад бих Вам у Вашој болести остављеног без родбине у туђем свету могла бити на услузи, ако бисте Ви имали доброте да ми пошаљете ма каква извешћа о Вама. Евстратија де През.“

Пријатељи се згледнуше. Из овог писма, које се очигледно усиљавало да прикрије страховање и јаку наклоност, и које је, готово рећи силом, стрпало праве мотиве у границе учтивости, било је уједно и доказ о моћи осећаја које је овај болесни младић пробудио у оној слабој жени толико необазривој, да му чак пише.

Или је, можда, пуним потписом својим хтела да замени отворено признање?

Као да је тиме хтела поред своје љубави да покаже и поверење у онога, у кога је желела да пробуди исти ефекат.

Да је Павле био мало јачи, Нинчић би се сада са њим радо упустио у какво опширније практично разлагање, али овако му само рече:

— Желите ли да јој одговорим?

— Не знам; да ли бих требао ја?

— Не, то не може бити. Ако хоћете учинићу ја; ако не, можемо јој јавити преко кога.

— Одговорите јој ви.

— Шта да јој одговорим?

— Не знам; како хоћете.

Коректор седе и написа одговор:

„Ваша Светлост,

Г. Ђурић је у таком стању, да Вам не може одговорити, али јако осећа велику радост због части коју му указујете. Он је, до душе, опкољен искреним пријатељством, али му је Ваше драгоцено писмо и поред тога било прави мелем у бољи.

Вашој Светлости најпокорнији слуга

Стеван Нинчић.“

Писмо је однео сам на пошту и предао га на препоруку.

Није прошло много времена, а оно се пред вече догоди нешто необично.

Павле је лежао у бункилу, ма умеренијем но досада; Нинчић, који је до мало час седео поред његове постеље, удалио се и сео на своје обично место код стола близу прозора, где је могао натенане да ради и уједно да има у догледу својега пријатеља. Посао су му већ били донели из уредништва, и он се удубио у њ правећи своје барјачиће, бубице, кракове, крстиће, и остале знакове на окрајцима штампаних ступаца.

Из постеље је до њега допирало мумлање болесниково; кроз добро затворене прозоре пробијала је у виду неодређеног шума каткад врева културнога живота, а кроз врата обазриво пословање укућана; ову тиху дисармонију као да је хтео да одржи у вечитом току сат на зиду над главом коректоровом својим једноставним уредним откуцајима; док је на

столу у неједнаким размацама шкрипало коректорово перо.

Тада се пред кућом зауставише једна од оних кола што су улцом хитале горе доле. Мало затим чу се отварање врата на ходнику, па онда кораци у предсобљу и тихо куцање на вратима.

Нинчић устаде и отвори; била је домаћица која јављаше да нека госпођа моли за улазак. Нинчић одобри.

У собу уђе омалена женска под густим велом; црте коректор није могао распознати, али је могао познати да је отмена женска.

— Јесте ли ви господин Нинчић?

— Ја сам, госпођо.

— Повереник господина Павла?

— У свему, госпођо.

— Да ли слутите, господине, ко сам?

Нинчић је знао да Павла у оваким приликама могу посетити само две женске, кнегињица Страта или грофица Агнепа. Ово је, по свој прилици, била она прва.

— Мислим да имам част говорити са кнегињицом де През

Она климну главом.

— Дошла сам, да вас замолим за дозволу да могу посетити вашег болесника, који је за своје кратко бављење овде умео да пробуди толики интерес наше породице, у којој сам ја најсамосталнија женска, те сам могла узети слободу, да га видим.

Коректор одговори:

— Потпуно ценим ваш поступак и по-

штујем ваше побуде, кнегињо; ево мога болесника.

Коректор је махнуо руком према постељи, што, у осталом, и није било потребно, јер је кнегињица већ за време свога говора била више окренута онамо но према коректору.

Она приступи одру, окрену леђа коректору, подиже и забаци вео и састављених руку дуго гледаше у болно лице младићево.

— Хоћете ли да седнете, кнегињо?

— Не, захваљујем; ја ћу скоро да идем. Дошла сам само на неколико тренутака, да видим како му је?

— Сад му је још доста рђаво; али се надам да ће оздравити.

— Надате се извесно? — упита она, а глас јој задрхта.

— Извесно, госпођо, — оговори озбиљно Нинчић.

— Има ли добре неге?

— Ја сам увек поред њега.

— Онда се због тога немамо шта бринути; ипак ако би вам тешко било, то јест, . . . оно јесте тешко, него ако не бисте могли издржати напоре, потрудићу се да вам пошаљем две милосрдне сестре, које ће га наизменце неговати, да вас замене.

— Неће бити потребно, кнегињо, ја се довољно бринем о њему и довољан сам и сам за тај посао.

— Верујем и хвала вам.

Нинчић је ћутао, а она после кратке почивке продужи:

— Не оскудева ли у чему другом? Лекар, по свој прилици, дневно долази, видим по лековима; али да нема и каквих других потреба? Да није у нужди овако удаљен од својих?

— Није, бар у колико знам, засад.

— Није ми потребно, надам се, замолити вас, господине, да ми се изволите обратити одмах, чим наш болесник буде имао какву праву потребу, коју не бисте могли намирити сами.

— Учинићу, кнегињо.

Она приступи још ближе одру, а Нинчић се удали, да спреми место, ако би кнегињица хтела да седне. У томе иза својих леђа чу како зашупну њена хаљина, али се он није окренуо. Кад се вратио њојзи, она му пружи руку.

— Ја идем, господине, јер не могу остати подуже. Доле ме чека дворкиња. Збогом! Ја се потпуно поуздам у човека, кога је овај дивни младић изабрао себи за пријатеља. У вашим је рукама моја част. Ја сам се уверила да сте му одиста пријатељ, и није нужно рећи да сте тиме задобили и моје симпатије. Ја видим по свему, да му је бољка опасна, па, ако оздрави, то ће имати да благодари једино вашем заузимању. Ви ћете, мислим, и сами налазити да је сасвим природно, ако вас замолим да ме изволите дневно извештавати о току болести.

Нинчић се поклони и запита:

— Којим путем, госпођо?

— Поштом; ја ћу писма примати уредно и брзо и без сензације. И сад збогом!

Он пољуби пружену руку, а она оде.

Кад је отишла, коректор узбуђен оде прозору, да види кола при пролазу, али она одоше на другу страну. Вратив се пријатељу, овај се био умирио, као да је пређашња посета благотворно утицала на његове узрујане живце. Коректор погледа у сат, да ли је време да му да лека; време је било, али пријатељ је спавао; па и ако је лекар казао да му лекове уредно даје без обзира на стање његово, а да га увек ради тога а без оклевања пробуди, он то овом приликом није смео да учини, кад је видео мирно лице младићево, утонуло у дубок сладак сан, а можда и у слатке снове. Он га остави неко време, упали лампу и приближи се орманчићу, да узме лек.

Али на његово велико изненађење под руком осети неку тврду ствар. Узме је и погледа. Био је то завој од fine дебеле хартије и како није био ни запечаћен ни залепљен нити на њему бејаше натписа, он је без оклевања отвори и извади садржину.

Завој је био напуњен новчаницама стотинаркама. Нинчић преброја, било их је двадесет на броју.

У свом изненађењу не зна шта да ради с овим проналаском, те га брзо гурну Павлу под узглавље. Затим га уздрхталом руком пробуди. Овај га погледа узверено и прими лек бесвесно, али окрену главу према зиду и продужи спавање.

Нинчић оде своме послу. Наступи она пређашња тишина, само се сада већ не чу

мумлање болесниково, већ његово уредно дисање. Коректор је довршавао рад с намером, да после позове домаћицу на кратку замену, док он буде на вечери у оближњој каваници, и да се мало напоји свежа ваздуха.

Али не потраја тако ни четврт сата, а оно пред капијом опет стадоше кола. Лупнуше колска врата, приближише се брзи кораци под сводом на степенима и кроз ходник; отвараху се врата мало брже но мало пре и отворише се и собна брзо без преходнога куцања.

На прагу се појави висока женска прилика са густим велом на лицу као што имађаше и она пређашња.

Она брзо уђе; заборави да затвори врата, те је морала то да учини газдарица, која се затим удали.

Када дошљакниња угледа Нинчића, престрави се:

— Ах, Боже мој, ко сте ви?

— Ја сам Стеван Нинчић, коректор. Шта желите?

— Да ли ту седи господин Павле Ђурић?

— Ево га у постељи.

Странкиња узвикну полугласно, баца се поред одра на колена, ухвати болесникову врућу руку, наслони на њу своје лице још једнако покривено велом и кроз загушљиво јецање понављаше:

— Ах Боже мој, Боже мој, он ће умрети!... Боже мој, он ће умрети.

— Умириите се, госпођо. То може да про-

буди болесника и да му проузрокује смрт. Ви сте код постеље опасно оболелог.

Она се трже и уздиже се брзо на ноге.

— Ох, ви велите, да је опасно болестан, и наређујете ми да се умирим! . . .

— Опростите, госпођо, он не сме примати посете, осим ако му оне неће да науде. У осталом он ће, надам се, оздравити.

— Ах, истина? — ускликну она нагло, са очигледном радошћу. — Оздравиће! Да ли ви то искрено велите?

— Искрено вас уверавам, госпођо.

— Опростите, господине, што вам се не представљам; ја . . . ја то не смем . . . ја сам тако несрећна.

— Није нужно представљање, ја сам већ погоднио ко сте. Ви сте грофица Агнеша Јанковићева.

— Ви, дакле, знате!

— У овом граду сумњам да господин Ђурић има искренијег пријатеља од мене.

Она диже вео и приступи му ближе.

— Знате ли ви што о нашим односима?

— Све, грофице, до ситница.

— Онда ћете појмити мој долазак. Ја сам дошла сама, управо побегла од куће, молим вас, господине, немојте ме издати.

— Ова је молба излишна, госпођице, овај је младић близу моме срцу . . . као и вашем, — додаде он полугласно.

— Јест, јест, признајем, и молим вас, допустите ми, да се поред његове постеље наплачем, јер то не смем код куће.

— Само га немојте пробудити, јер вас не сме угледати.

— Ох, Боже мој, како ћу? — рече она тако дирљиво, да се коректор окрену и узбуђено оде своме прозору не обазрев се више на то шта ће она да чини.

Агнеша скиде шепир и огртач, баца га на столицу и опет клече поред одра. Нежно узме руку Павлову, обасу је пољупцима, затим, непрестано је држећи, наслони главу на узглавље и плакаше нечујно и дуго.

Тако прође скоро четврт сата. Павле је спавао у дубоком сну, окренув главу од оне која је проузроковала његове патње, али је дошла, да сама узме његову руку, држећи је чврсто као да је никад више не мисли пустити. Коректор је пак стајао код прозора и гледао напоље. Пред капијом су стајала кола, на којима се Агнеша довезла, обична најмљена кола са рђавим коњима.

Ту је стајао дуго удубљен у своје младјске успомене, када осети да му се лака рука спусти на раме.

Он се окрену и угледа пред собом Агнешин лик, сада већ мирнији.

— Ја сам дошла у опасним приликама по мене; али сам се морала уверити о стању Павлову, — она збуњено обори очи, када ово име изусте. — Ја мислим, господине, да ме ви зато нећете осудити. . .

— Не, грофице, напротив, то се од вас чак морало и очекивати.

— Ја сам се дуго предомишљала, на који

бих начин могла да добијем вести о нахођењу Павлову, — ту опет обори очи, — али нисам могла наћи другога бољега начина до онога што сам га досада употребљавала, то јест, да долази и даље мој послужитељ, кад год то буде могуће. Молим вас, господине, будите ми на руци, а и њему, као што сте и досада били.

— Ја јако волим господина Ђурића, и по себи се разуме да ћу безусловно бити одан и оној личности, коју је он тако страсно и тако истинито заволео.

Она седе и покри лице марамом. Тако мало поседе, затим му рече:

— Ја сам погрешила, што сам била толико слаба, да пустим ствар, да доведе дође. Али нисам могла друкчије, није било могуће.

Нинчић је погледа и замисли: у овом тренутку ево пред њим оне, о којој му је онај заљубљени младић толико много говорио, те ју је по томе познавао много раније по што ју је видео лично. Пред њим је ово двоје младих, јунаци једне дирљиве трагедије, која се одигравала по правилима општега морала, што га је поставио дух човечанства, да од овог маленог плитког живота начини непроходну дубину од туге и небројено зала. Гледао је са интересом, јер је њихова судбина у свему личила на његову. Знајући колико је он мука претрпео, већ га је и по томе вукло срце њиховим личностима, и да не беше пријатељства му према Павлу. Некакав сладак узвишен бол испуни му груди, он тешко уздисаше и мало је требало па да се, надра-

жајем Агнешихних суза, која је пред њим тихо плакала, не заплаче и сâм.

Стеван Нпчпћ изгледао је сâм себи у овоме тренутку као роб везан тврдим оковом, који му не даде слободна покрета или, боље рећи, осећао се као у сну, видећ како са огромне висине пада некакав страхотан терет. Он га лежећи на земљи види у висини, али није у стању да макне укочене удове, није у стању да се уклони с места; мора да види и да сачека пропаст при здравој свести и при јакој вољи за спасењем. Тако је он некад прошао, у младости. Тако је било и овде. Случај му је био добро познат. Он је чуо грмљавину одозго, терет се приближавао, знао је и за последице, али се ту ништа није могло учинити, већ се мора сачекати пропаст.

Он је само стрепио, да га ова лепа млада не замоли за савет, јер јој га не би могао дати. Па ипак је предвиђао да ће и то бити, јер је био згодан тренутак по њу, да га о томе запита. И она га одиста запита.

— Он је болан, — проговори, — ја сам у овим страшним приликама остављена сама себи без саветодавца. Ви сте, по свој прилици, господине, улазили у његове замисли и смерове, ви бисте ми, осим њега, најбоље могли рећи шта бих имала да чиним?

И погледа га тужно, молећи и са бојаљљивом надом да ће јој он моћи дати упутства. Он је био у великој забунци; наслоњен о ћерчино гледао је озбиљно преда се и не одговори ништа.

Она, мислећи, да он не жели улазити у оваку ствар, настави:

— Немојте ме, молим вас, господине, оставити без савета. Верујте да немам коме да се обраћам, пошто је он болестан. Мишљах пређе, да ће ми ипак тетка помоћи, која са нама седи у породици, али, кад сам јој признала све, она ме је тако ужасно погледала, као да сам учинила смртан грех, и сама је била у толикој забуни, да сам морала да прекинем разговор. Ах, моји ме сви остављају, јер сматрају за ужас оно, што ја тако чисто осећам. Они то не виде, већ само сјај дома, као што веле, а ја сам тај сјај почела да каљам. И теткица, у коју сам се највише поуздала, оставила ме је.

Коректор је био задивљен пред оваким стицајем прилика. Ево пред њим, незнатним човеком, овог сјајног чеда, чију судбину и чије тајне он боље познаје но она сама! Он, заборављен, проклет, повучен у своју неутешну сиротињу, у своју и душевну и телесну чаму, у којој ће боравити док је жив, он је ипак тако дубоко био посвећен у најскривеније прилике једне од најмоћнијих породица, да је у неколико чак и управљао судбином овета, онај младић тамо у одру делао је по његовим интенцијама, а он је још имао уза се и искуство, којим се могао узвисити над целим сплетом њихових разних интереса, и да на тај начин сачува за себе правилније суђење но они сви скупа.

Али баш због његова овака оделита по-

ложаја његово је поштено срце увидело да су му и дужности велике и одговорност пред својом савешћу огромна. Он, дакле, најпре запита грофицу:

— Како сте сазнали, грофице, да Павле лежи болан?

— Ах, сад није више тешко ништа сазнати код нас; сада се удешава отворена борба. Моја мати ништа више не крије; ја сам прочитала писмо, које је он послао мајци, и које је, по свој прилици, вашом руком писано.

— Јест. И хоће ли госпођа грофица примити још једном господина Ђурића?

— Она ми је показала писмо и рекла је да ће га примити.

— Је ли још што рекла?

— Само толико, да се са њиме баш жели састати, јер, као што изгледа, донде у кући неће бити мира. У осталом и он је у писму напоменуо да ће заручење предупредити ма каквим средствима. (Она уздахну.) Његова га је болест у томе, на жалост, спречила. Ох, Боже мој, да ли ће до веридбе оздравити?

— Кад је госпођа мајка одредила дан?

— Кроз две три недеље најдаље. Њојзи је и овај кратак рок много, али се не може друкчије, јер би то падало у очи свету, а утицало би врло неповољно и на породицу војводину.

— Кроз две три недеље, надам се, грофице, да ће Павле бити сасвим здрав.

— Ако донде већ не буде доцкан, — упаде она са страхом.

— Не верујем; он ће свакако бити на опрезу, па и ја сам ту.

— А, шта да чиним ја?

— Ви свакако сачекајте то време мирно и опрезно.

— Ама, шта ћу с војводом?

— Има ли војвода каква имања у унутрашњости?

— Има.

— Пошаљите га тамо да вам спреми стан; пошто ће венчање скоро бити, лако ће вам бити да га на то наговорите.

— Учинићу, — шану она захвално; затим устаде и спреми се за полазак. Полагано је метнула шешир на главу и заогрну се помоћу Нинчићевом, па приступи одру.

Коректор окрете лице према прозору и погледа на улицу. И овом приликом чуо је пушањ хаљине, али се не окрену; но канда је сада ова млађа женска подуже боравила онде.

Врата се полагано затворише; коректор погледа онамо; Агнеше више не беше ту.

Кад је приступио пријатељевој постељи, приметио је, да му је златан крст, што га стално носаше о врату, био испао из кошуље, те блисташе у предвечерњем сумраку. А кад коректор хтеде да га врати у недра болеснику, виде да на њему блисташе суза, која се по сјају једва могла распознати од осталог драгог камења на њему.

Било је крајње време да се Агнеша удали, јер се на неколико тренутака затим Павле

пробудио и погледао на онај угао, где је коректор довршавао свој рад. Он га зовну својим ослабелим гласом:

— Стеване!

То је било први пут, да га је звао именом. Овај се брзо окрете и погледа у пријатеља.

— Шта желите, Павле?

— Ви сте још ту? Колико је сати?

— Сад ће седам.

— Што не идете, да вечерате?

— Баш сад довршујем рад, па ћу одмах ићи. Али немојте говорити, знате, да вам је лекар забранно.

— То ми више ви забрањујете него ли он. У осталом, осећам се много боље.

Коректор сврши посао, уста и оде Павлу. Кад га погледа изближе, зачуди се његову мирном лицу, бистром погледу и чистим очима; био је мирнији, тако рећи, свежији.

— Како је?

— Много, много лакше, Стеване.

— Хвала Богу, сад се само причувај.

Павле се задовољно осмехну што га пријатељ тикаше; то беше први његов осмејак за време болести, и коректору лакну.

— Реци ми, Стеване. — и он му први пут рече „ти“, и то као да се по себи разуму, чисто несвесно, — реци ми, откуд овог лепог мириса у овој собици?

— Мирис? Какав мирис?

— Немој мислити, да бунцам. Овде је био неко?

— Био?... Да, јесте, био је лекар...

— Сигурно се добро намприсао?

— Могуће, ја нисам ништа приметио.

— Добро, иди сад, да вечераш; и немој се враћати; цео дан си затворен ту у овом поквареном ваздуху.

— Овде није ваздух тако покварен; прозори се уредно отварају. После вечере свакако ћу доћи, као и досад. Сад ћу ти, и до виђења. Послаћу домаћицу.

— Молим те, немој, немој, молим те; мени је много лакше; и желео бих да останем сâм са својим мислима.

— Добро, до виђења, дакле!

— Пријатна ти вечера!

Напољу коректор тихо рече домаћици:

— Немојте улазити; хвала Богу, лакше му је, а жели да остане сâм. Још вас молим, да му о овим данашњим двема посетама ништа не споменете, могло би му нашкодити.

Разговор, који се мало час водио између два пријатеља, био је за време болести први подужи и овако свестај, а то је био први знак опорављења, као што је доцније и лекар рекао, који после одласка коректорова наскоро дође.

Павле погледа зачуђено у лекара, кога је за време болести свега једном видео при свести, али га није добро запамтио.

— Господине докторе, зар ви нисте били ту мало час?

— Не, господине, ово ми је, до душе, друга посета данас, али одјутрос нисам био код вас.

— Тако? — рече Павле и помисли: „Дакле, Стеван је слагао!“

Лекар се обрадова стању болесничкову и нареди му мало јачу храну, па, како се за време његова бављења врати и коректор, остаде мало дуже и поседи у пријатном разговору дозвољавајући да у њему и Павле узима умерена учешћа.

Кроз неколико дана Павле толико ојача, да је устао, а сутра дан се пзвезао на колима, па је за кратко време и проходао по соби, затим и по шеталишту.

Сада га је већ и коректор остављао чешће самог, али му о посети кнегињице и грофице ништа не рече, већ је и новац, што је кнегињица Страта оставила, сакрио, да му га преда, кад приздрави. О току болести слао је кратке дневне извештаје кнегињци, а Агнешу је извештавао о побољшању преко оног послужитеља, који је долазио сваки други дан.

После двонедељног мучног боловања Павле очигледно ојача. Био је још слаб и блед, али је већ могао живети својим обичним животом и наставити ковање својих засновца и разговоре са пријатељем Ничићем.

Њихово је држање после болести постало сасвим интимно Павле као да је постао зрелији, сталоженији и озбиљнији, а Ничић се поред њега млађег, а имајући посла са мукама младости, унеколико подмладио. Његова намера беше, да ублажи у Павлу потрес при губитку Агнеше, што је он поуздано предвиђао, па да га припреми за срећу, која му се

нудила у виду љубави кнегињице Страте. Он се надао, да ће, ако и даље одржи претежан утицај свој на Павла, свакако моћи извршити своју намеру. Павле ће преболети рану и биће срећан у новим повољним приликама, које му је он тако ревносно припремао. У овом пословању бледо лице и слабачко тело коректорово почело је да показује све више знакова енергије; он сâм постао је живљи, тако рећи, млађи и веселији, те је и то допринело да се у том времену између њих разви искрено дубоко пријатељство без усиљавања и готово само собом неким пријатним природним начином, који, као оно пређе, учини да од тада проводе заједнички живот као нераздвојна браћа.

Ђурић је међутим пребивао у неком стању стрпељива очекивања, изгледало је као да му је то и повратило његово здравље; као да је био задовољан са својим положајем, никад се више није жалио; бивао је и сада сетан, али никада суморан; покрети, говор, погледи и држање било му је још нежније него пре.

У таквом стању затече га кратко писмо дворкиње кнегињичине, госпођице Фернек, којим га је молила да се са њом састане у ложи неког омањег позоришта, означујући дан и број ложе.

Пре него што је отишао на тај састанак, коректор му је живо говорио, да буде пажљив према госпођици и да својим речима ни издалека не вређа племенито срце кнегињичино, која се у свему држала куд и камо умереније

и љубазније, но што то поред њене велике љубави — која се огледала више у њеним делима но у држању њену, — а у њеним годинама обично бива. У току тога разговора коректор му показа завој са новчаницама и признаде му да су га у његову стану посетиле најпре кнегињица Страта, затим грофица Агнеша.

Ово саопштење није учинило онај утисак на младпћа, какав је коректор очекивао. Павле је био миран и само се смешно пресрећно и тихо.

— Ја сам о тим посетама знао, драги мој, — рече коректору. — Ти си ми говорио да сам тада спавао мирним сном, али ја сам као кроза сан осетио, да ми се моја мала собица претвара у рај, као да сам осетио блискост љубави, као да сам знао за долазак оног најмилијег створа. Од оно доба као да и болови минуше, спаде ми са душе тешка неизвесност, ја сам био срећан и, чини ми се, то ме излечи од тешке боље. . . Ти си ме, до душе, слагао, прећутао си њен долазак, и хвала ти, јер си ми тиме спасао живот. . . Али шта ћемо с овим новцем?

— Ради с њиме шта знаш.

— Ја га не могу задржати, јер немам права на њ.

— Како да немаш, кад ти је поклоњен?

— Не могу имати права на њ, кад немам права на ону која ми га поклања.

— До тебе стоји да то право уживаш, јер теби се оно не само признаје, већ и нуди.

— Баш зато што до мене стоји, не смем примити паре; ја наиме не мислим да уживам то право, на које ти циљаш.

— Лепо, — рече коректор зловољно, — онда нека стоји; немој га дирати, али га немој ни враћати. На састанак свакако иди, и ако ти је незгодно о новцу говорити, немој то чинити, јер је извесно, да га ни она страна неће поменути.

Дан и час састанка дође, и Павле оде у означено позориште. Ту у једној скривеној ложи, где је у присенку било згодно местанце за разговор, чекао је госпођицу. Она скоро за њим дође и поздрави га љубазно. Скиде пешир и седе до њега с оне стране која је била ближе публици, а да је ова ипак не види. Павле је сео на једну сасвим сниску столицу до ње тако близу, да им се хаљине додириваху.

Госпођица није отпочела одмах разговор, већ је кроз малу лорњету разгледала онај део дворане, који се одавде видео. Публике беше мало, јер се представљао неки Шекспиров комад, а он тада није био у толикој моди колико неки сензацијони комади, за које се данас више не зна.

Кад је свршила преглед публике, оркестра и завесе, она се окрете Павлу.

— Ја вам долазим, господине Ђурићу, с поздравом од најплеменитије женске, са којом сам се у животу упознала. Задатак, који ми је приликом овог састанка наложила, и лак је и тежак. Лак је, ако до вас не буде

тешкоћа; тежак, ако не будете схватили њене намере.

Она ућута мало, и Павле јој одговори, гледајући јој у очи са својим младичким невиним погледом, који га је право млађим, но што је у истини био.

— Госпођице, — рече он, — ви долазите од кнегињице де През; будите уверени да Њена Светлост може рачунати на моју оданост, и зато можете слободно да ми саопштите што вам је наложила.

— Пре свега треба рашистити ово, — одговори му она. — Ја сам дворкиња Њене Светлости и, као таква, ја сам јој не само потчињена, већ и обвезана. Мене за њу везују јаке везе захвалности, које ће трајати, док ја будем жива. Но она је и моја пријатељица лична и искрена, која не гледа на разлику положаја и која ми је одала своје најтајније осећаје. Мене је стало доста мука, док сам је одвратила, да ову велику цинтиност изнесемо и пред свет. Кнегињица Евстратија, дакле, заборавља разлику положаја, кад су у питању њене симпатије.

Пошто је Павле разумео да се ове речи више тичу њега, но ли ње, он одговори отворено:

— То сам већ и ја приметно.

Госпођица, која се обрадова што ју је Павле разумео и што је пристао да одмах излазе на чисто земљиште, сада се сасвим ослободи. Она му најпре у крупним потезима исприча прошлост своје пријатељице, затим њен положај у друштву, а нарочито у поро-

дици; споменула је њено велико богатство и описала је њен карактер до ситница; није утајила ни њене године. Она ју је окарактерисала као врло осетљиву, али привлачну и свежу природу, која је заслужила да буде срећна, а у стању је да усрећи друге.

После овог општег описа пређе на појединости, које се Павла тпцаху. Спомену њихов пут кроз Србију, онај важан тренутак, кад су се пред механом видели; затим борбу кнегињичину са својим осећајима при повратку с пута; њену одлуку да потражи Павла; њену радост, кад га је прошле зиме једном угледала пред неком црквом и од то доба њено нервозно очекивање, да ће је он посетити јер је била уверена, да се он у Пешти бави једино на њено писмо, које је узаптвила грофица, и чудила се зашто га нема њој.

Павле је слушао, али ни издалека оном пажњом, коју је показивао, и само се онда узбуди у њему топлији осећај према кнегињичици, кад госпођица помену њену сцену са њом, у којој је испричала разговор са сестром, и њену одлуку да би се одрекла и највећег дела својега великога имања и да би била готова и на веће жртве, кад би могла постићи једва једном да буде срећна и мирна с оним кога је, до душе, тек сада али ипак још не доцкан изабрала.

— Кнегињича је — рече она, — целога свога века била несрећна, и ако је одрасла у изобиљу и сјају. Поред своје старије сестре, која је била духовита и жива, њу су слабо

приметили у друштву; њој су наменили били за мужа човека, кога она није хтела и који је био најгори од свију такмичара, ма да је био најбогатији; али сви њени најбољи про-споци нису били равни ни оним најлошијима који су се трудили да добију руку њене се-стре. Ви већ знате, да је једном била близу среће, али је на неколико недеља пред вен-чање младожења напусти, да узме другу још сјајнију прилику. Она је погрешила онда, што се одрекла и света и имања; а греша и сада, када наново жудно тражи срећу. но то чини, верујте, из чисте побуде да уједно и другог усрећи, само оног кога је одиста заволела. Она би вам, можда, све то боље и дирљивије могла рећи, јер напоследку она то и осећа, али никад не би могла да дела противно сво-јој женској природи и ако би била у стању да се свега другога одрече. Она ме, дакле, није послала, да вам донесем какву понуду, која би је могла понизити. напротив, послала ме је, да измолим њену срећу од вас, то јест, да вам саопштим, да је она у стању и чекати све донде, док се ви не смилујете на њу. Она познаје ваше побуде, које вас уздржавају, да јој се приближите, али зна да ће доћи време, кад ћете ви бити упућени једино на њу и она вам ставља у изглед да вас неће одбити ни онда, кад вас сви буду напустили. То је у главnome све, што сам имала да вам кажем.

Павле је био веома тронут пред оволи-ком чистотом женске наклоности и он одго-вори уздрхталним гласом:

— Ваше лепе речи дубоко су ме гануле. Молим однесите моје понизно поздравље, на шта, чини ми се, имам права после ових речи?...

Госпођица климну главом.

— И кажите јој да ја њене побуде разумем и поштујем и да ћу их вечито ценити и да се уједно сматрам за најсрећнијега човека, шта сам у таквој узвишеној души пробудио извештај интерес. Ја ћу Њену Светлост скорим извести, о чему жели да зна.

Тиме се састанак сврши. Госпођица није била потпуно задовољна са одговором Павловим, али му је морала признати коректност одговора. У том је смислу реферисала кнегињици која је, до душе, и даље остала у неизвесности, али сад не толико несносној и не толико безнадежној.

Павле је наравно после овог разговора одмах потражио својега пријатеља Нинчића и договарао се са њим о осталим корацима, које би још имао да чини. Томе је и било сада време, јер је од грофице Јанковићке добио карту, којом га моли да је посети сутра пре подне.

Нинчић је хтео да га одврати од те посете, јер је налазио, да је он још сувише слаб, да издржи какав већи потрес; наговарао га је да замоли грофицу да одложи свој захтев за једну недељу две, али ко би могао уздржати Павла који је пребледео, кад је прочитао позив, па га затим спопала још нека нервозност, која је отупила све разлоге Нин-

чићеве, и најзад га Павле ућутка овим речима:

— Јамчиш ли ти да ће одиста чекати на моју посету још две недеље? Смеш ли ме ти осигурати, да за то време неће она извршити венчање?

Коректор је сада бар желео знати како мисли да се држи на том судбоносном састанку, али то ни сѐм не знађаше унапред.

Пријатељ га, у осталом, саветоваше да и не кроји никакве нацрте за тај састанак, јер ће га то само збунити и слабити му разлоге као и положај пред грофицом. Кад буде онде, века говори онако како му срце налаже и прилике изискују, то ће бити уједно и најпаметније.

И Павле је био тога мишљења и зато није никако хтео да мисли о томе како ће то сутра бити. Но преконоћ ипак није могао да спава и кад је раном зором устао, био је блеђи и слабији но икада. Али се уздржа пред овим најважнијим тренутком свога живота и кад дође час, оде у заказану посету телесно још слаб, али душевно прилично прибран.

Грофица Александра Јанковићка чекала је Павла у сјајном салону врло лепо одевена. Кад је Павле ушао, примила га је озбиљно, са пристојним поклоном, мало намрштених веђа али само толико, да јој не нашкоде достојанственом изразу лица. Примила га је у званичној тоалети, дубоко деколте; на врату огрлица у коси скупоцена грана са лепо аран-

жованом појевом перади у високој проседој пунђи; хаљина је била од тешке црнкасте златом проткане брокат-свиле са дугачким шлепом, а у руци је држала дивну лезу украшену брилијантима, од исте перади као што их је имала у коси.

Њена висока крупна појава у утегнутој хаљини са симетрично развијеним нагим горњим деловима тела била је несравњена величанствена појава.

И Павле стаде пред њом за један тренут задивљен, али се брзо прибра, те је ослови:

— Милостива госпођо грофице. дошао сам по вашем налогу...

Грофица је приметила утисак, који је произвела код овог неискусног младића, што је управо и био њен нарочити смер, и кад он застаде, она похита да му милостиво помогне у његовој забуни:

— Моја је молба да ме данас посетите потекла на ваше претходно писмо, и ја очекујем ваша саопштења.

Грофица га није понудила да седне, нити је она сама села.

Павле отпоче:

— Ви, милостива госпођо, знате у главномој мојој намери и узрок мога доласка.

— Да, ви сте дошли, по свој прилици, да ми чините нека саопштења, која се тичу моје кћери. Веридба је извршена.

— И ви збиља мислите да је и даље одржите у важности?

— Не мислим да што мењам у ствари.

— Ви сте, можда, већ одредили и дан венчања?

— Он је колико већ и одређен.

— И ви сте то све, по свој прилици, чинили пррстанком њезиним?

— Не разумем ваше питање, али свакако могу вам рећи, да се ништа досад није чинило противу изречне воље Агнешине.

— Можда, ова воља у ње није била толико изречна, колико је требала да буде, али она је постојала.

— Ви канда говорите у њено име? По чему судите ви?

— По њој самој; по њеним речима; по њену држању.

— Ја вас молим да ми укажете част да и мене посветите у ове неразумљиве тајне, — рече грофица.

Павле је сачувао своју хладнокрвност и на ову примедбу грофичину, па одговори учтиво:

— Ја сам мислио, да је и Ваша Милост посвећена у осећаје грофице Агнеше.

Грофица одговори достојанствено:

— И ја сам мислила да је то тако; да знам све што ми је нужно знати, и ја сам на основу тога и чинила оно што сам учинила Зато, немојте примити за зло, што се морам чудити овим вашим речима. Али свеједно, у свету се дешава свашта; могуће је да се од мене што крпало; могуће је чак да ви то знате што ја као мати не знам. Да ли је баш потребно, господине, да и ја то сазнам?

— Ваше су речи оштре, грофице, али ја

вам дугујем поштовања. Од вас се главна ствар није крила, ви знате расположење ваше кћери; а, да нисам био мишљења да је потребно да ви све сазнате, не бих био овде.

— Добро, ја вас слушам, шта више, вољна сам да се с вама споразумем.

— Мој је смер кратак: Дошао сам, да просим вашу кћер.

Грофица је била спремна на врло непријатан приказ, ипак је ова јасноћа Павлова изненади. Она га погледа у лепо бледо лице, које је почело руменити и тек после неколико тренутака одговори лагано, одмерено:

— Ја имам само једну кћер, Агнешу, а она је већ испрошена.

— Ја баш њу просим.

Грофица се нервозно насмеја:

— А шта да радимо с другим младожењом?

— Други не постоји.

— Како? Да га није нестало?

— Није га ни било.

— Можда сте у праву, можда је био само сан.

— Било је врло слично сну. Било је привидно заручење.

— Можда, зато што сам ја видела.

— Не зато, већ што се при таквом чину изискује у главnome две воље; а ту је била само једна.

— Која?

— Вашја, а та је воља чак и трећа.

— Зар она не важи?

— Важи само она грофице Агнеше.

— А откуд знате да она не беше ту.

— Знам од ње саме.

— Од ње саме?

— Тако је, а то је. мислим, доста поуздан извор.

То би био свакако најпоузданији...

Павле пресече грофицу, јер је видео по њеном лицу да је вољна да га вређа:

— Ако сумњате, најбоље би било да запитате њу саму, овде, преда мном.

— Не, то нећу чинити, господине. Са њом сам се довољно споразумела, сад имам још да свршим са вама.

— Лепо, грофице, ја пристајем. Молим вас, дакле, за одговор: Ја просим вашу кћер.

— Не могу вам је дати, господине, — одговори грофица у великом гневном узбуђењу; — она је већ испрошена за другога

— Та пресудба не важи, јер је њој противна главна личност.

— Ама која?

— Ваша кћи.

— Ах, господине, имате ли доказе?

— Изволите питати њу саму.

— То нећу чинити; рекох вам, да сам се са њом споразумела.

— И шта вам је казала?

— Господине Ђурићу, ми идемо сувише далеко.

— Лепо, да будемо разборити. Ја тврдим да она мене неће одбити.

— Молим, молим, господине, за доказе; доказе молим.

— Познајете ли рукопис ваше кћери?

— Какво је то питање!

Павле извади писмо Агнешино из лиснице, разви га и показа га грофици.

— Сумњате ли да су то њене црте?

— Ах! — узвикну грофица ван себе, — ово је њено писмо, њен рукопис! (Прочита писмо, а Павле јој га је приближио очима.) Нема сумње; она вам је писала! Кад вам је писала? Како вам га је послала?

Павле мирно сави хартију и врати је у лисницу.

— Ја сам вам изнео доказ; како видим, ви сами признајете његову пуноважност. Молим, дакле, за одговор.

— Дала сам вам га неколико пута.

— Пошто сам ја испунио вашу жељу и изнео вам доказа, молим Вашу Милост да ми саопштите одговор који би имао у обзиру тај доказ.

— Остајем при пређашњем.

— И после свега овога?

— Рекох вам.

— Грофице, јесте ли свесни тога, да то није родитељски, није матерински; да је то свирепост; да је то незаконито и да је очигледна повреда човечанских права?

— Није, господине, опростите, — викала је грофица више но што је говорила; — моја је кћи малолетна, и ја сам јој природни старалац по свима законима државним и правима човечанским!

— Лепо, госпођо, онда ћемо чекати, док

грофица Агнеша Јанковићева буде пунолетна, па ћу је од ње саме просити.

Грофица дрхћући од гнева, вићну:

— Ви сте дрски, господине; идите.

— Идем, али ћу понети што је моје.

Павле пође, али грофица му довикну:

— Шта сте наумили?

— Наш је разговор свршен, госпођо.

Наставиће га с вама мој правозаступник.

Грофица пребледе, приближи се Павлу са стиснутим песницама. Изгледала је тако страшна, да се Павле одмаче, јер је мислио да ће га ударити. Али она му од љутине загушеним гласом само рече:

— Знате ли ви, млади господине, да ћу ја пре видети своју кћер мртву, но ли у наручју вашем... Ах, страхаота, што сам морала и оволико да кажем, овако да говорим, и да доведем у оваку везу име моје кћери са оваким људима!

— Госпођо, — одговори Павле достојанствено, — ви сте прекорачили праг пристојности и зато се даље са вама не могу више споразумевати... Молим, отпустите ме.

— Шта ћете? — цикну срдита жена. — Хоћете ли пара? Колико хоћете? Сто, двеста, триста хиљада, или више? Колико хоћете?

Павле се стресе и погледа у ову разјарену жену, на којој више не беше ни трага њене пређашње отмености, и одговори јој хладно:

— Ја сам погрешно пут, госпођо; нисам требао да се обраћам вама. Ја имам посла са господином грофом, оцем удавачиним.

— Ах, да, то сте требали да учините!
Идите код њега; он је то предвиђао; он
вас чека

Грофица зазвони и, кад послужитељ уђе,
рече му:

— Одведите Његово Благородије код
грофа.

ГРОФ ТИМА ЈАНКОВИЋ

Има људи, који су тако површни и празни, да имају толико исто мало правих погрешака, колико одличних својстава.

Larochefoucauld

 а такав је начин Павле доспео пред грофа.

Овај сеђаше пред својим великим столом за писање; лице му је данас било још чистије но други пут, држање још одмереније, а дугачки танки прсти са својим белним брижно измивеним и дотераним ноктима чисто провидни; својом нежном руком прелиставао је неке хартије, али чим Павле уђе, устаде и остаде пред њим стојећи. И он је био у свечаном оделу у салонској прнини са белним оковратником и розетом у руници од дугмета.

После учтивог поздрава и руковања Павле отпоче:

- Ви сте ме чекали, господине грофе?
- Да, надао сам се.
- И ви већ знате узрок моје посете?

— Жена ми је рекла да ћете доћи, да се споразумете са нама о једној врло тугаљивој ствари.

— Ја сам дошао управо к вама.

— Стојим вам на расположењу.

— Дошао сам, да вам саопштим да је грофица Агнеша заручена противу своје воље.

— О томе ништа не знам.

— Али ја сам поуздано извештен и то од ње саме.

— Је ли вам она то сасвим јасно саопштила?

— Не може бити јасније.

Гроф се замисли.

— Верујем вашим речима, јер знам да сте џентлмен, иначе не бисте ни били дошли мени. Само не знам у каквој вези стоји то са вама, ма да видим да неке везе има.

— Она ће вам бити очигледна, кад вас замолим за руку ваше кћери.

— То би ми било врло тешко испунити после њене веридбе са другим просиоцем; још би било у питању и њена воља.

— Она пристаје. Ево доказа.

Он извади и преда писмо грофу, који га прочита и очигледно се узнемири.

— То је ствар онда сувише далеко доспела — рече. — Је ли вам грофица саопштила да смо вољни подносити и великих жртава, ако бисте хтели одустати од своје намере?

— Грофе, — плану Павле, — ја нисам дошао, да се погађам за оно што је моје.

— Шта, дакле, желите?

— Рекох вам: хоћу да узмем што је моје.

Гроф оде једном балзаку од црне коже, где се немарно спусти и хладнокрвно настави:

— Видите, младићу, овде су интереси врло заплетени. Оно што ви тражите да узмете као ваше, по праву припада човеку, који се зове војвода Баркарп, то је једно; друго је, да судбином моје кћерци ја располажем до њена пунолетства или удаје; треће је њена воља супротна породици и свима породичним као и сталешким правима и правилима; а као четврто још је ту и ваш непромишљен поступак. Не налазите ли, да је ово и сувише заплетено а да се може људски разрешити?

— Ја нећу да улазим у овај заплет, господине грофе, ја сам дошао да просим вашу кћер.

— То сте већ рекли, и имате наш одговор: грофичини и мој.

— Желим га и од вас чути.

Гроф одговори:

— Не могу вам дати моју кћер.

— Зашто, господине?

— У таква разлагања не могу улазити.

— Али ја ћу вас ипак приморати да ми одговорите или овде мени очи у очи право и поштено или пред судом.

Очи грофове синусе, али ипак мирно рече:

— Видим да сте ви опасан непријатељ.

— Непријатељ, ја, господине грофе? Та

зар још не увиђате да сам вам одан до гроба, да бих за вашу добру реч жртвовао свој живот.

Гроф устаде и благим гласом рече:

— Лепо, младићу, жртвујте онда само један једини осећај.

— Тај један једини — одговори тужно Павле, — јесте украс и језгро мога живота, и ја бих вам га жртвовао, да с њиме није скопчана и судбина оне, без које за мене не постоји више срећа.

— То је младићско уображење, лажна машта. Ви ћете се временом умирити, покушајте.

Павле га погледа очајно:

— Зашто ми не дате вашу кћер?

— Зато што би то био скандал, — одговори гроф зловољно.

— Је ли скандал усрећити људе?

Гроф га погледа неодлучно; а Павле дубоким уздрхталим гласом настави:

— Је ли то скандал усрећити своју децу?

— Господине, ја бих тим унесрећио своју кућу, а с тиме и своју кћер; запамтите даље: и себе, и целу кућу и своју кћер; а можда и вас.

— Покушајте, грофе; унесрећите ме на тај начин, молим вас...

— Ви сте неискусан и пргав, младићу. Нека буде, ја вас очински саветујем да се повучете, јер ћете бити несрећни обадвоје и ви па и ми.

Павле је сав дрхтао, и гроф му рече:

— Седите, молим вас, вољан сам да вам дам неколико очинских савета.

Павле и нехотице седе, а према њему заузе место гроф.

— Пре свега узмите на ум, да смо се ми једном за свагда решили, да вам не уступимо нашу кћер, и ви улазите у опасну борбу по вас, ако се не повинујете спли ових прилика. Ви тражите од нас попустљивости, а сами нисте вољни да попуштате. То је неправично и једнострано од вас. Видите, ми смо били попустљивији. Ми смо због вас заручили тако брзо Агнешу. Немојте мислити, да је ми дајемо војводи Баркарију зато, што смо запели да њега добијемо за зета. Напротив, он је мојој жени мало по вољи, а мени ни мало. Он је васпитан по интенцијама своје мајке, која је рано постала удовицом; у њему још живи њен благотворни утицај; али она је већ на прагу гроба, и кад умре, предвиђам да ће младп војвода бити оно што му је био и отац. Видите, ја сам према вам потпуно отворен. Али од свију просипаца он је једино згодан, да се брзо венча, што би сваки други, који се нуди за младожењу, одбио. Ви сте отерали Агнешу у његов загрљај. По томе можете уједно увидети, да смо ми спремни на крајња средства, да спречимо извршење ваше намере. Ми смо се, дакле, већ повиновали оном што се не може избећи... учините и ви то.

Павле је престрављен слушао ове по њега ужасне речи грофове, чији је глас звонио као звук стаклета: хладно, јасно па ипак тупо.

— Рецимо, — говораше гроф даље, —

ви ћете нас приморати насиљем, скандалом, јавношћу или лукавством да вам уступимо Агнешу... и то је могуће. Али шта ће настати за тим? Ја знам да младићска жестина не пита зато; ви само хоћете да дођ те до мете, па... *après moi le déluge*. Но ми смо ту, стари, који подижемо бране, да не дође потоп. Слушајте. Ви ћете бити остављени сами себи. Настаје питање да ли ће Агнеша, васпитана у строгој дисциплини, од које је она примећивала само бескрајно нежну страну, бити у стању да подуже буде срећна у сасвим новим ситничарским и сиротињским приликама, а избачена, јер ће бити избачена из атмосфере, у којој се родила и одрасла и без које ће она, по свој прилици, угинути пре времена. Зар да је моје очинско срце пусти у ту бездан? Но ви ћете то порећи, знам. Ви ћете тврдити, да срећна љубав надокнађује све; а на то ћу вам ја рећи, да та љубав неће бити срећна. Ми ћемо вам онемогућити опстанак у вашој земљи као и у овој. Камо ћете? У свет? Дакле, да пустим своју јединицу у свет? Чим ћете је хранити? Преписивањем аката, што су их написали сувопарни и ограничени људи? Ви нисте способни за други сем чиновнички посао, она је пак научила само да негује цвеће, материјално и душевно цвеће, све једно. Гоњени проклетством родитељским ви ћете се, пргави и млади, кадтад затрчати у самоубијство било то нагло или поступно. Зар томе да изложим њу и вас?

Павле је извадио мараму и обриса зној

са чела; а гроф пређе дланом преко темена, и настави:

— То су све даље прилике, које вам прете, али и ближе су несавладљиве. Ви морате увиђати, да ми не можемо удавати кћер јавном бруком, а она се може избећи једино вашим одступањем. Даље, ту су вам наше неодобравање и свршен чин веридбе. Понављам, дакле, да ћете ви најбоље учинити ако одступите, а то вам је и једини начин.

— А зар не би могло бити — одврати Павле, — нешто друго и боље, а то је да ви пристајете?

— Ми смо учинили своје, — одговори гроф гласно; — заручили смо девојку.

— За оног кога она не волц.

— Ви улазите у понављања. Имате ли што друго да кажете?

Павле устаде.

— Господине грофе, ваше пређашње разлагање, које ви назвасте саветима, пуне су увреда и несправности. По чему не бих ја могао добити руку ваше кћери?

Гроф се такође подиже са седишта и одговори мерно:

— Ја немам ништа противу ваше личности. Зетом као што сте ви, могао бих се носити, господине. Ја вас високо ценим; ваше лепо држање, ваше личне особине, вашу разборитост и одличну образованост, коју сте, као што ми изгледа, сами стекли, а пре свега вашу младићску искреност пуну поштења и непосредности; али ја никад нећу пристати

да вас добијем за зета путем јавнога скандала, а тај је скоро већ ту.

— Ви хоћете силом да унесрећите своју кћер, грофе. Ви сте понижени, видим, мојом просидбом. Међутим ја питама зашто не бисте, дакле, дали ону честиту Српкињу честитом Србину?

Гроф се неприметно осмехну али, погледав у озбиљан и уплахирен лик Павлов, и он му озбиљно одговори:

— То би био једини разлог, због чега бих пристао, али све друго побија овај једини.

— Јесте ли вољни испитати своју кћер преда мном?

— Приметих вам мало пре, младићу, да падате у понављања. Имате ли још какав разлог?

— Ја не могу разумети оволику упорност, грофе, а противну блаженству своје једине кћери. Грофица и ви спомињете ми њено васпитање; ви сте свакако на то потрошили и сувише брига, али сад видим, да сте је васпитали не ради ње, већ једино ради вас; чисто ради ваших сујетних и себичних интереса. Свака ваша реч издаје вашу таштину, и ја се обраћам вашем разуму, у шта још не сумњам, и ако очајавам о вашем срцу, да ми кажете, зашто хоћете да унесете у овај свет пун јада својевољно и свесно толику несрећу?

— Опет понављања, младићу, и то сада философских, — рече гроф и исправи се нестрпељиво.

Павле крокну један корак назад.

— Ви сте, грофе, и сувише површни у овом важном тренутку, али ја желим да саслушате моје речи, јер ћу вас у противном чинити одговорним за увреду.

Гроф се олако поклони:

— Молим, говорите.

— Дајте ми вашу кћер, грофе:

— Не могу, господине.

— Ја ћу је отети.

— Спречићу.

— Ја ћу се борити.

— Ја ћу бити јачи.

— И најјачу снагу може мала умешност да умртви.

— Може, али ви ипак нећете добити моју кћер.

— Ни преко највеће несреће?

— Онда најмање!

— Грофе, ја сам спреман на крајња средства.

— И ја.

— Желите ли да то буде?

— Господине, желим да будемо сви мртви, и Агнеша, али не желим да је видим вапом.

— Ви, дакле, хоћете њену и моју смрт?

— Пре то, него оно.

— Ви, дакле, не марите за вашу кћер?

— Не марим за вас.

— А ако она мене више воли него вас?

— Ја је мрзим због тога.

— Ви се, дакле, ње одрпчете?

— Кад будем улазно у борбу, прво ће ми бити да је се одречем.

— Ви упропашћавате дете и с њим оног који жели да буде ваш син; је ли то родитељски поступак? Јесте ли ви отац?

— Ја више немам кћер, дао сам је; она ће кроз који дан бити туђа.

— Туђа за вас, али не за мене.

— Она не може имати два муже, господине.

— Добро, онда ће кроз који дан пасти крв!

— Дакле, претње!

Гроф зазвони и ћутећи сачека послужитеља ходајући по соби; кад је овај ушао, нареди му:

— Пустите оног господина, што чека.

Мало затим у собу уђе неки непознати господин у уличном оделу, без поздрава оштро посматрајући младића.

Гроф руком показа Павла придошлици и рече:

— Господин Ђурић не одустаје; накнаде не прима, али прети.

Онај туђин поклони се пред Павлом и представи се:

— Ја сам члан полиције.

— Шта ја имам посла са полицијом? — викну Павле гневно.

— Ја ћу вам објаснити, млади господине, — рече гроф хладно. — Ви ми отимате моје благо, и ја употребљавам закона средства да вам га не дам. Ова су средства крајња, али ви рекосте да ћете такође прибећи таквима. Ја сам то предвиђао и осигурао сам се. Но ја високо ценим вашу личност, колико по-

штујем чистоту ваших осећаја. Ви сте још одрешених руку, и ја сам још једнако склон на споразум једино из симпатије према вама. Желите ли да се господин удали?

— Нека иде, — рече Павле бео као зид. Овај оде као што је и дошао.

Павле тада довикну грофу:

— Како сме полиција да се заузима противу мене, који сам у очигледном праву? Како је она смела да преотме судску власт?

— То је питање још спорно, господине Турпићу, — одврати гроф. — Полиција имађаше скрупула, али сам их ја растерао.

— Сигурно новцем?

— Могуће, а ја га имам више но ви.

Павле се ослони о сто, толико се осећао слаб и мучно проговори:

— Ово су одиста крајња средства, господине, то није центлменски.

— Али је разложно, младићу. Ја сам у улози очевој и много сам старији и искуснији од вас: ево, мој син је у вашим годинама; а још не рачунам свој утицај.

— Ви сте га употребили и то веома срамно.

— Немојмо се вређати, синко, јер ћу прекинути разговор.

— Говорите, дакле, — довикну му Павле кратко.

Гроф, који је за време пређашњег разлагања неколико пута хтео да плане, накашља се, подижући своје провидне прсте к својим узаним усницама, поглади брк и поче ходати

горе доле. Затим се заустави, сачека док се и Павле мало умирн, па отпоче:

— Господине Ђурићу, — то име он сада изговори нежно, што је нарочито лепо пристајало његову звучном баритону, — вас не воли само моја кћи: код ове је то само један заблудели осећај, једна луда девојачка засновица, која ће у кругу озбиљних дужности изветрити не остављајући трага; вас куд и камо више, дубље и озбиљније воли моја свастика; она болује од те страсти према вама, а њена нежна душа волеће вас увек, што доцније тим више. Она је била у стању да жртвује огроман део свога имања, што је превазилазило неколико златних милијуна, само да добије вас. Никад не бих пристао на оваку настрану женидбу, да кнегињицу де Прездам за жену непознатом и незнатном сељаку, али сам вас у току разговора познао као карактер који то заслужујете. Имаћу ужасну борбу са својом женом и са целом породицом, и ја ћу то с тешким срцем учинити; али сам ипак готов да учиним: ево, ја пристајем, узмите кнегињицу Страту.

Павле седе у столицу, јер га ноге издадоше, а не умеде да одговори.

— Ако сте желели да постанете чланом моје породице, ево вам прилике, прихватите је, — проговори наново гроф. — Ја ћу вас волети, а сви ћемо вас поштовати. Ви ћете бити богат, отмен, срећан муж, јер ћете имати најплеменитију жену. Шта желите више? Хоћете ли још и звање или титула? Наба-

вићу вам их. Шта хоћете? Хоћете да budete барон, гроф или кнез? Ево, све вам обећавам, јер сам у стању да вам учиним. Ви ћете бити богатји од мене, имаће смисла да будете и кнез.

Гроф, који је у својим обећањима долазио све у већу ватру, заустави се, притиште мараму на чело, да би се умирио. Затим седе до Павла и узе га за руку, притискујући је непрестано и гледајући му у очи поверљиво и храбрећи.

— Није вам доста? Или, ваљада, не верујете? Ево, ја ћу вам рећи још више. Кнегињица је из владалачке породице, има права на титулу Светлост? Хоћете ли је и ви? Или хоћете још више? Хоћете да постанете владоцем? Ја ћу вас учинити. На дан венчања постаћете угарским грофом, и маркграфом немачкога царства, као што сам и ја; ту титулу можете добити, пошто је некадања наследна кнежевина де През била у Бургундској, на границама државе. Ви сте даровит, млад, говорите српски, имаћете прилике да се истакнете у Горњем Дому, постаћете хрватским баном! Хоћете? Кроз две три године ви ћете са тога достојанства силазити као кнез. Кнез П. Ђурић, не звони ружно; једнога барона тога имена већ имамо. Желите ли то? Реците.

Гроф устаде у највећем нестрпљењу.

— Или вам то још није доста? Ја ћу онда отићи још даље. Кнегињица Евстратија има да нам преда две трећине имања, ево,

ја се одричем тога, предајем вам га, само нам испуните жељу! Нудим вам среће пуне прегрши, прихватите је!

Гроф ућута, да се одмори од узбуђења; а Павле, чије се груди надимаху, осети да мора да се истргне из овог ужасног вртлога, па ипак није био у стању да проговори и једну реч.

— Зашто не одговарате, младићу? Ја вам математичном тачношћу износим све; написао сам вам једначину, управо сам вам је израчунао. Ви имате да потпишете само резултат: потпишите га!

Павле напоследку проговори:

— Ви сте, дакле, кадри, грофе, да жртвујете три живота вашој таштини; три живота, од којих два треба да су вам најмилија и за која сте одговорни. . .

Затим узвикну:

— Не пристајем, грофе!

Овај га премери озбиљним погледом:

— Ви, дакле, хоћете само Агнешку?

— Само њу хоћу.

Гроф пребледе.

— Откуд у вама толико страсти, ви, млади човече? Зашто се држите тако безумно упорно за вашу безсмислену идеју?

Павле се поново диже:

— Ви тако говорите, грофе, што не знате, какву сам борбу претрпео док сам доведе доспео. Скоро ће година, откако се мучим и борим сам собом; овом осећају ја сам жртвовао своју синовљу наклоност; за ову годину

изгубио сам једно за другим родитеље, а ни сам осећао ни тугу што су умрли ни покајање што их нисам оплакивао као син. јер ме је срце неодољивом снагом вукло овамо; ја сам се отргао од свежег гроба моје мајке, којој сам се заклео код самртничке постеље да се више нећу враћати у иностранство и ја сам ову заклетву погазио. Без стварне потребе дошао сам овамо, да живим ту у близини ваше куће, у коју сам толиком жељом, лукавошћу и после толиких напора напослетку изradio приступа. Ја сам то свечинно, господине грофе, онда кад још нисам знао како о мени мисли грофица Агнеша: а ви сад хоћете да ме одгурнете од мете после толиких мојих патњи сад, када већ знам да нисам своје осећаје трошио залуду.

На грофа је личност младићева утицала повољно, он је морао признати да је његово држање заслуживало сваку похвалу, а његов очајни положај свако признање; али грофу се овај разговор и сувише отегао. Он се у ватри пређашње борбе много заборавио и под утиском пзвесног сажалења и поштовања отишао је даље но што је и сам испрва желео, али се сада, за време Павлове кратке одбране или, управе рећи, оптужбе самога себе, прибрао, и једва дочека прилику, да се користи слабим странама противничким.

— Ви, дакле, сами увиђате, господине Ђурићу, да вас је ова несретна страст већ и досад увлачила у велике погрешке, а то би вам могло бити најгори предзнак за будућ-

ност. Ми смо рекли један другом све што се по тој ствари могло рећи, и не остаје ништа друго, већ да одступите.

Павле је приметио у том бегство грофово са мегдана, у њему ускипти крв и он узвикну:

— То нећу да чиним, грофе.

— Ви, дакле, желите своју пропаст?

— Ви говорите, грофе, као да сте све-моћни.

Гроф је видео да Павле жели да изазове бурну сцену, која би му дала прилике, да каже све што му је на срцу, да га нападне и да га вређа. Али то је већ био знак немоћи младићеве, то је добро приметио овај ствари светски кавалер, који је целог свог века имао посла са префињеним карактерима. Овај му се тренутак учини zgodним да без насилних средстава осигура себи победу. Стаде пред младића и уздигнутим тоном поче му говорити:

— Јест, млади господине. према вама сам свемоћан. Бирајте: хоћете ли да истерам своју кћер из куће, па да је упропаstim заједно са вама, или да је ставим под вечито стараоство? Или вас да протерам из ове земље, или да вас бацам за неколико месеци у тамницу, где ће се већ постарати да вам прође воља за романима са отменим девојкама? Или хоћете да вас затворим у лудницу, њу или вас?... Говорите: ево, прст ми је на дугмету овог звонцета; видите, у овом дугмету је ваша судбина; говорите, дакле!

Павле је неколико тренутака гледао у

непомично лице грофово, који је своје уко-
кочене очи управно на њега, затим узе ше-
шир и без одговора и поздрава оде из собе.

У грудима са највећим болом, у глави
са великом навалом крви, а још већом на-
валом мисли за први тренут Павле не зна-
ђаше камо ће. Стаде за један тренут пред
палатом и, подигнувши главу, уздахну ду-
боко; затим похита без цељи и без пута; али
се после неколико корака опет бесвесно за-
устави; мутан му поглед прелете преко ви-
соког реда огромних кућа, затим залута по
светини која на малом тргу, где се он сад
налазаше, хиташе тамо амо; по сјајним изло-
зима дућанским; по кочијама које заузеле
средицу трга око једног високог религијозног
споменика, иза кога се дизаше старинска
црква неког калуђерског реда, чији је висо-
ки самостан био доиздан до ње.

Пође. Нога га вођаше право цркви. Ка-
толичанске цркве отворене су цео дан, била
је и ова. Дубоко тронут Павле уђе. У цркви
беше хладан полумрак. Кроз средицу с обе
стране лађе високи углачани горе позлаћени
ступови; по зидовима слепке великих сразме-
ра, умерено живе колоратуре али тим више
скулторских позиција; с обе стране удубље-
ња, у свакоме олтар, свуда кандила са својим
меланхоличним пламичком; по скамијама овде
онде која стара бака, код улаза неколико
погружених просјака. Павле умочи врео длан
у хладну водуцу и, уместо да се прекрсти,

пребриса усплахирено чело. Стиже до ступа, обгрли га руком и наслони болну главу о хладан камен. Тако је стајао ту погнута тела дуго. Беше мир; само се по која старица на-кашљала обазриво, или је шушнуо преврнути лист у неком молитвенику, или пак Павле уздахнуо очајно, тешко.

Мало час га запаљено тело доведе овамо противу воље, да се под хладовином сводова освежи и душа му се прибере, а сад је жалио што је овамо дошао. Са том хладовином, као општар мач на главу, паде му у очи разлика места, одакле оде а камо дође. Овде ова неутешна сиротиња што је своје наде положила ван света, јер ту узалуд ишчекиваше остварење, — а тамо сјај, хулећи на Бога и не помишљајући на највишу идеју гасионе: врлину.

Из једног кутка гледаше га лик Богоматере тужне са напаћеним сином јој у крилу и тај га поглед сузних плавих очију довуче до слике. Ту је стајао, подигнув главу према лепој копији Мадоне Кореџовљеве. Молио се Богу без речи, без воље, без мисли. То није била молитва по облику, већ по суштини; то се цело биће младићево претвори у један побожни уздисај, у једну нему тугованку, која изли први и највећи бол његова живота пред погледом који га тако живо опомињаше на мајку, на болну скрушену мајку, која је у његове очи гледала тако испитујући, тако дирљиво и тако молећи, само да га немим болом својим уздржи од

ове пропасти, коју је њена проста сељачка душа предвиђала, од које га није могла спасти и у коју је он сâм непрестанце јурно.

Пође по цркви редом икона, као што се у његову завичају чини. Кршћаше се крстом православним и целиваше ликове светитељске. Дође до мале иконице архиђакона Стевана. Ту се трже. Паде му на ум нешто. Оде код продавца и купи воштаницу; запали је на кандилоцету и прилепи на оквир мрмљајући уз то:

— Помози ми, Крсно Име, Света Славо моја!

Хтеде да изиђе из цркве, но у томе примети да му се с оне стране главнога олтара приближује неки човек. Био је у дугој мантији до земље; лик му издалека изгледаше побожан и благ, јер, док се Павлу приближиваше, држао је очи подигнуте према горњим сводовима цркве, али кад стиже до пред Павла, поглед му постаде строг, а држање осорљиво:

— Је ли ти, млади човече, шта ти ту радиш? Какво је то држање у храму?

Павле га погледа озбиљно па ипак љубопитљиво:

— А ко си ти, преблаги човече?

— Сад шта 'ти је то опет? Ја сам, брат клисар.

— Е па чуј, брате клисару, припаљно сам свећу мојој Светој Слави.

— Свете Славе у овој цркви нема. Ти се ругаш када!

— Далеко је то од мене! На, ево ти ова маленкост, брате клисару, и пусти нека догори.

— Хм, хм, — рече брат, погледав у длан, затим брзо спусти руку у неки широки отвор са стране мантији, — хм, хм!

Павле га остави, полагаано изиђе из цркве, док се за њим чујаше оно клисарево: „Хм, хм!“

Павле се болан одвукао кући. Мора да је изгледао јако изнурен, јер су то примећивали трговци, бербери и друге занатлије што стојаху пред својим дућанима у овоме часу када је промет незнатан, те понеки вртијаше главом. И по која госпођица, или касирка, каквих има тма Божја у већим градовима, где се учи младеж, беспослена вирећи кроз полуотворена врата или пза завесе какве каване, помодне трговине или друге какве продавнице са интересом гледаше фино одевеног младог човека што иђаше тешким корацима као да је сву ноћ и цео дан у теревенци пребдио те се сад враћа у стан блед, мамуран и уморан.

Стигав у стан, паде на столицу и није ни приметно да су га у сумраку чекале две личности: Нинчић и господин Чилаг

Нинчић одмах похита њему, да га види, а Чилаг само стаде пред њим скрштених руку посматрајући му лик.

— Знао сам, да неће бити добро, — рече Нинчић.

— Досад није било; ја на то нисам хтео

да потрошим ни једну мисао; али одсад ако што буде, биће добро, — рече Чилаг.

Павле се наслонио на сто и сакрио лице у обадве руке. Шешир му паде са главе, а он остаде тако седећи дуго.

— Но? — проговори Чилаг, ухватив га за руку. — Вама је позлило? Било вам неуредно куца; ви сте у грозници.

Ничић се саже пријатељу, подиже га, и поче свлачити. Павле као да није знао за себе; пустио је да раде с њим шта хоће.

— Био је још болестан; није хтео да чека док се бар опорави. — шапуташе коректор.

Послаше по лекара, који је и пређе долазио њему. Овај дође и нађе Павла у постељи у ватруштини; опипа му било и промуклим гласом рече:

— Рецидив! Повратила му се болест.

Павле боловаше дуго, неколико месеци. Ђута болештина не даде му да управља сâм својом судбином, па кад се сломљене душе и изнурена тела диже из постеље, грофица Агнеша Јанковићева већ бејаше постала војвоткиња Баркарн.

XIII

ГОСПОДИН ЧИЛАГ

Има злих људи, који би били мање опасни, да немају добрих својстава.

Larochefoucauld

Кад је Павле после оног знаменитог сукоба свог са грофом Јанковићем дошао болат кући, није му падало на ум да испитује чудновату прилику што су га у његову стану сачекали заједно Нинчић и Чилаг. Присуство онога првога било би му је разумљиво, јер је овај знао где је био младић и управо га је и чекао због тога, да се после те посете састане са њим. Он је предвидео да ће та посета учинити прелом у досадањем животу Павлову, па је, из љубави према свом напаћеном сународнику, хтео да осигура себи што већега утицаја при обрту у његовој судбини. Али ма како да је предвиђао озбиљне последице, оне су на младог Србина имале већег утицаја, но што је он могао унапред определити.

Сасвим је друкчије стајала ствар са господином Чилагом. Он је својим оштрим погледом промотрио положај, уочио расположење Павлово и погоднио је да се овај налази на раскрсници. Виђао га је често, сусрео се са њиме на улици и у кавани као и по универзитетским ходницима, камо је Павле, до душе, у последње време одишао све ређе. Он, „чувени и окретни“ Чилаг, не би заслужио своју славу, да није умео уочити згодан тренутак. Видео је младића при пролазу на састанак са супрузима Јанковићевим, и то га побудило, да га сачека у стану.

Ту је већ нашао Нинчића. На овог задњег врло је неповољно утицао долазак овог новог госта; али Чилаг, стари мајстор, чувао се добро, да у овом згодном моменту заподене кавгу. То би му могло покварити засновницу. Тако су ту седели обадвојица ћутећи и чекала на долазак младићев.

Тек после неколико дана, када се боља погоршала, постаде Чилаг смелији, а још доцније показивао нестрпљење. Он је то видео, он је то знао, он, чувени Чилаг итд., у том току је износио своја вечита пребацивања овом окорелом заступнику назадњаштва, као што је називао коректора.

— Дед сад реците ми, — ускликнуо би често, — да ваше фантазије ваљају. Ево вам резултата у постељи. Ја сам се био повукао са позорнице, јер сам видео да сте ви почели да се истичете као главни јунак драме, а ја нисам имао воље да играм улогу интриганта.

Само, ви сте увели неку нову врсту трагедије, јер за ваше погрешке као јунака испашта ова сасвим невинна споредна личност. Ја наравно немам толико снаге, да победим јунака, то јест, вас, али ћу ову сироту споредну личност истргнути из ваших канџи, то знајте.

То је говорио стари Чилаг, ходајући по собици Павловој, коректору Нинчићу, који је мирно седео у једном крају отомана, и није одговарао на пребацивања Чилагова која трајаху већ скоро пола сахата.

— И ове драгулије, шта су му то? — продужи старац, заустављајући се пред сточетом, на коме беху нагомилани лекови. — Дивно су му помогли, види се; како који дан, све горе. Видим унапред како ће господин проћи све системе: алеопатија, омеопатија, идропатија, ћорава посла! Дошли сте још и ви са својим водуњавим теоријама. Па? Јесте ли му помогли?

Чилаг очекиваше одговор, али Нинчић остаде нем.

— Нећете да одговарате, али бадава: нећете ме наљутити. Хтели бисте да се развичем, па да ме и одавде отерају. Не, брајко, не. Нема више места за вас, да се некажњен ширите. А шта ћемо, ако умре овај младић? Душа му је у носу. Већ шеста недеља, па ни да макне. Видите ли како је разрогачно очи управо на мене. Ви бисте се поплашили, а ја се баш по том погледу надам да ћу га спасти само за мене, и не дам, да га ви спа-

савате за вас и за онај ваш покварени свет, где је испод сјајних крпица труло месо... Хохохо, ево га, иде лекар, — узвикну Чилаг, ставши пред прозор. — Да видимо коју ће десетину лекова данас да препише... Дobar дан, господине докторе Једва смо вас дочекали, јер је нашем болеснику све горе.

Лекар уђе и, кад виде да је ту и господин Чилаг, невесело приђе болеснику.

— Случај је озбиљан и компликован, рекох вам, господине Чилаже, и одмах с почетка изјавио сам да не гарантујем за његов живот.

— Ви не, то знам, то су ваше лекарске вештине; а кад после болесник случајно оздрави, то ће онда бити ваша слава... Него, ви не гарантујете, али ја, ја гарантујем. Предајте га мени, па да видите.

— На то немам права, ја вас и не познајем.

— Тако; а ја вас међутим познајем врло добро. Ваше васпитање, ваше науке, ваше рачуне, ваше карактере, ваше скупоцене лекарије, за које велите да се преписују болесницима сваком по његову „индивидуалном организму“, то јест: богатијем скупље, које ће му полагано помоћи; грађанину, који само на посао гледа, такве да га што пре дигну с одра; а сиромасу најјефтиније, па било како му драго. То се свету допада, а ваш се глас шири, не помињући остале прапорчиће што иду уз тај добар глас, који и врло добро звечи... Па после, велите, немате права да ми га предате; дакле, овај сиромашак има

право само да умре, ако му ваш товар ових разних киселина и бљувотина не помогне.

Лекар је свршио преглед болесника, оставио писаљку у лисницу а ову у џеп и рече:

— Лепо, кад будем ја дигао руке, имаћете права да радите с њим шта знате.

— А докле хоћете да чекамо? Шест недеља смо се стрпили. Видите ли како изгледа. Нит говори нит ромори. Ја му кроз опале образе могу да пребројим зубе. Видите ли од оног лепог чела шта се учини. А где му је коса, за којом су лудовале девојке.

Оваки су се призори често понављали између њега и лекара, док овај једном озбиљно запита, да ли се овде још осећа потреба његове помоћи или не? То је Чилаг једва дочекао; брутално је напао нарочито на ту „помоћ“ докторову, и, кад се после сазва лекарски савет, изјасни да младић неће прездравити, већ да ће у најбољем случају остати умно поремећен, Чилаг их, тако рећи, изјури на врата.

То је било у шестој недељи Павлова боловања. Чим се осетио господарем ситуације, најпре откри младића и прегледа га пажљиво. Обложи га и обмота му главу влажним застирачима и убрусима и отвори прозор. Било је врло лепо летње време, а одозго покри га дебелим сувим покривачима. Прозор је готово цео дан остављао отворен; после неколико дана натовари полумртваг младића на кочије и возао га по луговима; доцније га пресели на Будимску страну у кућицу усред лепе баштице на обранку. Набави му троколица

и сам га гураше пред собом онако онесвеслог по врту и шеталишту. Кад му је Нинчић пребацивао, да ће га тиме убити, он му кратко рече:

— Не мари ништа; лекари су га осудили на смрт; нека умре на слободном зраку.

Местанце, које му је Чплаг одредио, било је одишта лепше и здравије него његова мала собица у дну високе улице чаршијске.

Нарочито је пред вече пзносио болесника на брежуљак, где би га сунце залазећи озарило нежном светлошћу и пријатном топлином. Лекова му није давао, али га је дневно два пута облагао влажним облогама и затим обрисао на суво.

— Он ће оздравити, — рече једнога предвечерја Нинчићу, кад су сви скупа били на брежуљку. — Ено, и нехотице окреће лице према сунцу. Живот се буди.

И живот се одишта будио...

После неколико месеци Павле је умео да изустити неколико речи. Почео је и да распознаје, ма да за дуго времена само Чплага. Своје широко отворене очи подигао би према старцу и као да га је гледао са интересом и послушношћу. Кад му је то приметно Нинчић, старац сувим гласом одврати:

— То није ништа. То је животињско чуђење и послушност према спаситељу или господару, како хоћете

— Господару? — упита Нинчић.

— Да, господине мој, стекао сам једног приврженика више, и то каквог!

— Приврженика?

— Да. Послаћу га у Србију, нека тамо дела.

— Ако оздрави.

— Оздравиће, управо наново ће се родити.

— Шта хоћете ви да направите од овог човека?

— Човека, рекосте, да, човека. То хоћу од њега да направим.

— А шта смо ми?

— Оно остало јесу људи, можда, како који. Има их доста и животиња. Ви сте пак слуга.

— А ви?

— Ја? Ја сам владалац.

Нинчић се насмеја:

— Са врло малом цивилистом.

— Не треба ми. Моја је цивилиста цела природа. Она је моје царство, она ме храни, она ме чини силним. Или не признајете да сам силан? Погледајте; упоредите ме са вама; не изгледа ли овако један владалац ма и сиротињски; а не изгледа ли овако, као ви, један слуга ма и господски? Бирајте које је боље.

— Ваше, ако сте само сретни.

— Јесам, јер су моје несреће прошле, ја их више не осећам, ја сам се попео на престо што се зове *мисао*; ви сте пак слуга ономе што се зове *идеја*. Просјачка посла. Ја имам своју војску, ви своје господаре.

Нинчић није смео да се упусти с њим у препирку, јер не би јој било краја, зато ућута. Чилаг међутим стаде пред одар и окренут према Павле поче говорити:

— Реших да овог младића спасем из вртлога. Шта ће он тамо са својим топлим срцем, као што веле ваши романијери. Женске су га упропастиле, велите. Не; ја велим: Естетика. Ах, она утамањује вас. Немојте васпитавати жене као цвеће, већ као *људе*. Ено, на Кварнеру и у Северној Русији женска је јака као човек; носи грдне терете, цакове у лађе и из лађе, и ради најтеже послове. Зар је она неспособна зато? Већина јесте, јер је робље. Шта он има да се заљубљује? Требао је да узме што је његово, јер му је било нуђено. Али, ах, где би онда била Естетика? Ево је на одру.

Он се саркастично насмеја и поглади браду.

— Све, што ви радите, радите с погледом на жену. Богатство, слава, рад, карактер, и ратови, јер им је основа себичност, томе је све криво настрано васпитање женскиња.

Поче да се шета по соби.

— Љубав? Заљубљеност? Какве будалаштине! Грдни зидови који раздељују срца, па изађу несреће! Чптави сталежи никад не виде унутрашњост какве палате. Зар није лепше оно у Србији: путник закуца на врата и уђе; сви се тикају и кад се растану, Богом се братиме.

Затим још додаде:

— Ја хоћу једно велико Браство.

Ипачић му вели:

— Па шта ће онда овај у Србији?

— Шта ће? Казаћу вам, али само зато што нас овај чује. Србија је на пивци пропасти.

Нинчић се опет насмеја:

— Тек јуче је постала.

— Да, она је још допадљива као свако дете, али је у рђавим рукама. Ја хоћу да стече добре васпитаче.

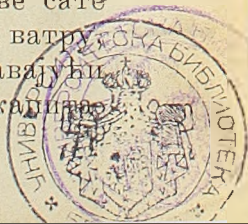
— У чему?

— И тамо је много што шта отпочето криво, — настави старац. — Чујем уводе неке титуле, званија, неке институције буди Бог с нама. Полагано ће доћи разне школе по страном, и зацело настраном калуку. Жене ће се облачити по моди, што хајде-де, али ће се новац трошити по дућанима, каванама, на трбух и на женске. Жене ће престати да производе своја дивна ткива; Мачванин ће да остави своју родну земљу, па ће отићи „на науке“ као овај ту; а онај из Ужица отићи ће у свет, не да зарађује трудом и доноси штедљиво, већ да зарађује лукаво и да троши у ветар на своју и своје браће пропаст. Сад их већ има тамо пуно трговаца; полако ће их бити пуно чиновника, затим пуно спекуланата, и напоследку самих пропалица.

— Па шта ће ту овај помоћи?

— Можда мало, можда много. Нека покуша.

Оваки су се разговори често појављивали између ова два противника, како је њих двојицу назвао Чилаг, ма да је то Нинчић увек одбијао. Како је Павле полагано јачао, Чилаг је постао тим говорливији. Седео је читаве сате поред његова одра, и често би пао у ватру објашњавајући своје „мисли“ и обележавајући нацрт за велики општи рат противу катинице.

лизма, разбраства, тираније и сујеверја. Често би доносио књиге, па и Свето Писмо, из којих је вадио погодна места за своја разлагања, која су била, мора се признати, вешто удешена и по ефекту, и имали су некоја утицаја на болесног младића, који у осталом није имао где, већ везан за постељу морао их је слушати.

Чилаг се сваким даном приближивао својој победи, која му се олакшавала судбином овог младића што је патио, пропао и скоро изгубио свој живот баш због једне опште-човечанске несреће, против које се тако јаким средствима и чистим убеђењем борио овај стари борац.

У таким се приликама Павлу полагано враћало здравље. Али се са здрављем полагано уселила у његову душу она велика мржња која је у Хришћанској Јевропи вековима тињала под пепелом, и која је своју клицу имала у пороцима људским толико противној науци великога оснивача Хришћанства.

Па ипак, кад је Павле почео већ и да излази, Чилагов се утицај почео губити. Младић је упао у старо душевно стање. Одлазио је често на леву обалу Дунава; одилазио је у српску каваницу и тумарао у оне улице где је био господски крај. Чилаг га је често налазио пред кућом Јанковићевом, где би се обично пред вече, када није јако падало у очи, наслоњен о зид према палати, удубио у суморна посматрања.

Тако су пролазили месеци. Дође наново јесен, а Павле и не мишљаше на повратак.

Ујак му је већ два три пута писао и озбиљно му наложио да се врати, нарочито како се осећао све изнемоглијим. Од Павлова доласка овамо прође већ давно одређена година, па и друга се већ бејаше примицала крају, а ујак је ове зиме јако боловао, те је хтео још једном да види својега главнога наследника, да се са њим поразговори, да га још једном — зацело последњи пут посаветује и да му да упуства о наследству и имању. То је све ујак нашироко разлагао у својим писмима са својим старинским стилем и старословенском азбуком. Видело се да га је много мука стало, док је овако дугачка писма могао саставити и по облику и по рукопису, но то је могао чинити једино зато што је имао доста времена; а волео је увек сам собом да пише, јер ствари, о којима је разлагао, „нису биле за свакога, па ни за жене“ — ту је, чича сигурно помишљао и на своју половину.

У свакој другој прилици Павла би сва ова писма јако дирнула, и, нема сумње, на једно једино слао би по неколико одговора и то још и дужих него што беху ујкина писма, — али овако не само да на ни једно није одговарао, већ у последње доба не би их ни читао. А да их је бар површно прегледао, видео би, да су она последња писана непоузданом руком са болесничке постеље.

Па ипак је уредно добивао паре из домовине. Ујак, онако изнемогао и близу крају своме, ипак није могао сносити мисао да му љубимац у туђем свету, а онако болач —

јер му јавише да је био јако болестан — трпи оскудице. А наш младић, који је у својим душевним патњама а с мекости ујкове мало водио рачуна о материјалној страни живота, почео је да живи неуредно и немарно. Већ му и приход поче да не достиже, а богме и дугови да се појављују. Узалуд му говораше Нинчић к срцу, он га доста хладно одби од себе, и ако не зато што су му се осећаји према њему изменили, већ више зато да у свом поколебаном животу не гледа пред собом лик овог у свему тачног човека, који је са толиком муком зарађивао оно неколико новчића дневно, док Павле о новцу није водио ни мало рачуна.

Може се рећи, да је у то доба највише на њ имао утицаја господин Чилаг, с њиме још заједно становаше у Будиму. Он је остао на страни овога старца и онда, када је опхођење са коректором био, тако рећи, прекинуо. Чилаг је, до душе, такође наваљивао на њ, да се окане пустога живота, и можда би успео, да Павле није званичним путем добио саопштење, да му је ујак у Крагујевцу умро, и да је три четвртине својега великога имања оставио њему. Уједно га је власт позвала да јој се јави лично ради расправе заоставштине.

Чилаг гледаше да га што пре пошаље натраг у отаџбину; али Павле не хтеде да иде. Месецима је одуговлачно одлазак пред Чилагом, а овамо је преко писама и заступника свршао посао, напоследку расправно масу, продао непокретности, па примпо и новац.

Тада се одсели од Чилага, пресели се патраг у свој мали станчић и престаде да се виђа са обојицом својих пријатеља.

Прође трећа зима, па дође и четврта — и Чилаг је увидео, да је изгубио Павла. То би онога дана, када Павле сазнаде да се Агнеша налази у Пешти, где се вратила с мужем са свога дугог двогодишњег путовања.

Од тога се доба Павле изгубио из вида свих својих познаника. Нико даље о њему не знађаше. Они што би га тражили у стану, не би га никад нашли код куће, само се гадарица потајно тужила покаткад некоме од некадашњих бољих познаника Павлових, како се сасвим изменио и како живи пусто, готово по цео дан и целе ноћи ван куће. Доцније, да му другови не би досађивали, Павле се исели из свог ђачког стана у други део града, где га нико не знађаше. Стан му оста непознат, као и његов начин живота.

Само га још једном виде Чилаг на улици после годину дана. Био је врло лепо одевен, отмен и поносит, али јако опао, тако рећи, остарео и на лицу са очигледним знацима моралног пропадања.

Тада и стари Чилаг мал' не постаде меланхоличан, те, дуго гледајући за њим, уздахну:

— Добро рече онда онај лекар: Рецидив! Повратила му се болест!

Писмо Војвоткиње Баркари
својој пријатељици Племенитој Г-ђици
Јелени Грујићевој

Ја Вам пишем! тиме рекох све.

Пушкин („Татјана“)

..... и написах
Лакомислене ретке те.

Војислав

рага моја Јелице.

Ово писмо пише ти нова личност, са којом се досад ниси познавала, али која је свом душом својом теби одана и која жудно очекује твоју утеху, твоје савете, твоју љубав. Ти си ми била увек наклоњена, знам али ја сам жељна вишега: ја жудим за твојом љубављу.

Агнеште Јанковићеве данас више нема, душо моја, она беше некада, како кажу, лепа и добра; заслужила је да буде срећна; али ње нестале са свима тим лепим надама. Данас је ту само нека војвоткиња Баркари, брзо увела лепотица, нека пикантна дама, незадо-

вољна са својом судбином, са светом и самом собом

Ти се сећаш нашег последњег састанка. Ах, ја га никад нећу заборавити. Било је о мојој свадби. Ја сам тешком муком израдила код мајке, да позову и тебе, по пореклу госпођицу из нижега племства, и то Српкињу, чија је народност у нашој породици од оног случаја постала најомраженијом, да се не сме ни споменути. Драга душице моја, ти си ми била у Швајцарском пансионату на обали оног дивног језера, пријатељица, каквих имаћаш још, и то по роду високога племства. Ја сам те ипак почела љубити, ја сам почела да жудим за твојим гласом, за твојим слатким граматичким погрешкама, за твојим југословенским акцентом, за твојим топлим бистрим погледом црна ти ока, али тек после оног случаја. Потреба, недољива потреба, душевна храна ми беше да имам око себе некога, чија ће ме присутност опомињати на оно или у неколико надокнадити оно што сам изгубила. Сећаш ли се још? Читаву смо интригу сплеле, да дођеш мало раније на две недеље пре свадбе, одсела си код нас, и ја сам ти се изјадала, исплакала. Хвала ти, душице, хвала ти на толиком стрпљењу, на твојој утеси и на твојим сузама.

За све то досад сам ти остала незахвална. Обећах ти да ћу ти писати, и молила сам те да ме у твојим одговорима саветујеш. Ја ти нисам писала. Пет година је прошло, откако сам удата, и моје те писмо није потражило

тамо у вашем лепом Банатском дворцу усред дивног парка, где би имала доста времена, да ми напишеш опширне одговоре.

Али, веруј, нисам ни могла. Ове су пет година прошле као сан, брзо као у лету са пуно догађаја, потреса и патњи. Ја ћу ти напоменути само главније.

Ти већ знаш ону моју последњу велику сцену са мајком, када пристадох да се удам. Шта сам могла да радим, ја сама противу те грдне силе, коју ми је после и отац онако јасно обелоданио, и кад ме је и Павле, како тада мишљах, напустио. Отац ми рече, да су га протерали, и да се он опаметио, и заиста, више и не чух ништа о њему. Да сам тада знала да је он још у граду, ја бих полудела.

Одмах после венчања одосмо на пут, најпре у иностранство, затим по унутрашњости. Ово последње ја сам предлагала и Казмир пристаде. Вукло ме нешто онамо к Југу. У Суботици, у неком јавном врту, наиђосмо на тамбураше, које до тада нисам слушала. Ја сам била у стању да ту проведем по неколико сати седећи и уживајући у песмама, које ми је некада певао и он. Нисмо ни отпутовали из Суботице догод тамбураши беху онде, па, кад се они одселише у оближњу Палићску бању, ми одосмо за њима. Свирали су и певали песме, које сам и ја знала, и док су певали, срце ми је дрхтало са жлицама, у које су тако вешто ударали. И Казмира занимала је ова туђинска свирка, у којој имађаше нечега као из неког непознатог све-

та, о коме само снивамо и која нам у срцу буди непознате чежње. Одатле одосмо на Далматинско Приморје; ту сам волела да слушам гајде. То није лепа свирка, рекао би какав салонски руе, па ипак, тако ми је било топло око срца, док сам их слушала; ко зна откуда то. Сад се сећам, да, кад ме мајка усред бурна призора једном запита, откуд та велика страст према оном туђинцу, ја јој одговорих, да се ја чудим, али као да је она била у мени давно, још пре познанства са њиме, чињаше ми се, као да сам је донела са рођењем, или још више, као да јој је порекло још раније тамо негде у давно прошлим временима. То сам осетила нарочито једном у Банату, кад сам чула свирку на гуслама, о којима је Павле Ђурић некада говорио. Нема сумње, наша симпатија беше нешто више него обична људска страст, она је постојала у природи пре нас, њена је клица ситна невидима летела у ваздуху, и, кад се ја појавих на свет, она се усади у моје срце као у згодно земљиште, које је било божанственом руком приуротовљено, те је једва чекало да прими ту клицу и да је одгоји онако бујну, онако силну.

Откуд бих иначе одмах у првом тренутку, када угледах туђег човека, сељака, који се звао Павле Ђурић, била готова, да му се предам на милост и немилост без обзира на положај, на моје родитеље и на моју урођену женску уздржљивост.

После две године вратимо се овамо. Ко

ће описати мој страх, када сазнадох, да се Павле још једнако налази у Пешти и да се за сво време налазио ту. Једне фебруарске вечери код нас је била забава. Ја не бејих више она весела, која бејех пре. Тога вечера, као да сам имала зле предосећаје, била сам сетна, нека ме туга морила. У дворани било је лепо и весело, пуно света и несташна разговора, али мене је гуштило нешто, је ли врућина, је ли мирис, је ли друго нешто, не знам. Напољу беше јака цича. Ја сам стајала близу прозора; сакрила се иза завесе и неприметно отворих прозор. Хладноћа, као оштро гвожђе, удари ме у чело; ја престрављено затворила прозор, јер ми се чињаше да са улице чујем кашаљ; кашљуцање неког познатог, ох Боже, и сувише познатог, предрагог гласа. Оставим прозор и похитам балконским вратима. Изиђем на балкон; погледам доле . . . и угледах га. Ту је стајао доле под фењером мој јадни Павле. Ох, тај поглед! Ја се нагнем над оградом и спустим свој рубац доле. Шта је било даље, нисам видела, јер се на вратима појави мати, која ме је корела за моју несмотреност и уведе ме унутра.

И сад . . . сад је наступило живот пун бола, ох, и пун неписане среће. Ја сам му одлазила, Јелице, тајно, често; ја сам била срећна, Јелено, срећна, у загрљају његову, чија сам требала да будем још с почетка.

Али како сам га нашла. Мршаваг, опаког, са проредом косом мога лепог сокола

отпре . . . и ја сам га ипак волела, ипак. Само у његову загрљају не беше више оног младићског поуздања, у његову понашању недостајаше оне кокетне поузданости, која је пре очаравала, привлачила, изазивала, па подјармила. Поглед му беше непоуздан, покрети више одмерени, држање сувише обазриво. Ја сам била страсна а он тужан; ја сам горела и боловала од страсти, а он је непрестано венуо.

Ах, венула сам и ја. Нисам била она, која бејаш прџе. то сам видеала по његовим очима, по његовим загрљајима.

Али ја сам хтела да се осветим за толике патње и уздржљивости прошлих дана, ја сам се са лакомисленом жестином бацила у море, у то дубоко безгранично бесно море узбурканих осећаја незадовољених страсти!..

А мој муж, питаћеш. О, војвода се такође јако променио. Мајку је изгубио још у другом месецу нашега брака, а у другој години већ нисам имала мужа. То је био само галан, отмени развратник, с којим сам поделила само стан али не и судбину. Он је приметио, та био је у тим стварима вешт, моју узнемиреност од оне вечери када сам наново видеала Павла, и једнога дана имађасмо разговор, о, сасвим друкчији но што сам га очекивала; био је хладан, учтив, подругљив. Он неће да смета мојој слободи, рече, али је тражи и за себе. Ја нисам казала ни дела ни немој, и он је узео себи, ту златну слободу, коју сам после употребила и ја, и у којој

смо и војвода и ја и Павле опадали полако и душевно и телесно.

Ми смо то удесили међу собом, Јелено, али о томе не знађаху моји родитељи. Кад се сазнало, отац одмах предузе кораке. Сазнала сам да су Павла званичним путем удалили одавде, и од оно доба више ништа нисам чула о њему.

— — Боже мој, камо ме одагнаше ове успомене! Да ти нисам и сувише написала? Сувише за тебе, али за мене . . . та, то је само бледа накарађена слика, не да је непотпуна, већ није ни приближна. Али ти си женска и моја пријатељица, ти ћеш ме разумети.

Чудни се овом писму, и ја се чудим; та, ко би смео овако што написати па још и послати, али је мени то потреба после пет година мучна ћутања. . . Нисам могла да ти не јавим, та, ово је последњи пут, ово је растанак са мојом младошћу, са гресима и узбуђењима женским. Одада ћу бити само један створ, као што је отприлике и наша теткица.

Ах, теткица! Да ти и о њој јавим неколико речи У своме душевном страху ја се пред венчање обратих њојзи за помоћ да ме спасе. Била сам изгубила памет, бацих јој се пред ноге, признадох јој своју љубав и мољах је за потпору. Да си видела тај прзор! Нисам могла да познам моју теткицу. Заплака се и поче ме грлити тако силно и љубити тако страсно, да то у тој слабој малој

женица нико не би смео претпоставити. Њено грчевито јецање, њене очајне узвике, њено страшно лице још једнако су ми пред очима, још једнако ми зује у ушима. Напослетку, ја сам морала да њу умирим. Она убриса сузе и запита мирно, али гласом у коме је дрхтао бол, питала ме је шта од ње желим. Ја јој рекох, да говори оцу и мајци у корист моје љубави према Павлу. Она обећа. Оде код мајке; ја сам слушала у споредној соби; и замоли је својим тихим дирљивим гласом, да не упропасти своје дете, већ да ме учини срећним. „Не треба никад угушивати племените осећаје срца.“ рече она мајци, „то је злочин, који ће се кад тад осветити.“ Јадна моја теткице, то је рекла са толико очајања, а сузе су јој текле непрестано низ образе, да сам и ја плакала као дете у споредној соби, а и сад ми суза наиђе на очи, кад се тога сећам. Мајка је била скамењена, само је узвикивала: „Зар ти то велиш, Страто?!“ Али јој не учини по вољи. То исто је теткица покушала и код оца, али узалуд.

Ја сам тек доцније сазнала о мојој ужасној несмотрености, којом сам моју слатку малу теткицу изложила натчовечацким мукама. Ох, ја нисам ни близу овакој узвишености.

Она је сад у Немачкој, где се скоро после оних догађаја повукла у један свој замак у Тирингији, усред лепе борове шуме, где мисли да сачека смрт, а више неће да се враћа у ову земљу. Она се не дописује ни

с ким од нас; тек преко других сазнадосмо да многа добра чини са сиротињом, и да издржава цео један завод спромашне занатлијске сирочади.

Хтела бих да те питам, драга Јелено, шта бих после свега овога требала да радим? Теби је већ и преко новина познато зуцкање, да ће се Казимпр због својих лакомислених поступака и распикућства ставити под стараштво. То је истина. Но има још и више. Он ће још пре но што га то постигне, предати тужбу за развод брака. И то ће ти већ бити познато, по чувењу. То ће да учини по мојој жељи и по споразуму са мном . . . Да ли да потражим наново Павла? Али шта би од нас напослетку било? Моја ће парница трајати, по свој прилици, неколико година, јер ће моја породица учинити све, да то спречи. И напослетку ја сам слаба женска, а жена још нема своје слободе ни у деветнаестом веку, ни у овим образованим круговима. Овде смо тек робови! И можда бих ја своју слободу употребила врло рђаво. А да ли би то имало смисла поред колевке мојега лепога девојчета, које се тако благо смешу на мајчино лице пуно замршених брижних тужних бора?! . . .

Нама женама пребацују људи, да у писмима главну ствар обично оставимо на крају. Ево, то и ја учиних. Цело моје писање потекло је управо с твога кратког извештаја, да ћеш се кроз две три недеље венчати. Ти

си се дуго решавала, нема сумње да ти је избор добар.

Молим те, немој да се чудиш, што ти поред честитке шаљем овако писмо. И сама увиђам некоректност, али сам је учинила, јер пишем *теби*, и пошто ми је ово прво моје писмо теби за пет година мојега брака. Перо је летело само по хартији, да излије оно што се за пет година накупило. Ти си зрела девојка, удајеш се, ти си, осим тога, моја Јелица, ти ћеш ми не само опростити, ти ћеш ме и разумети.

Ти си годину дана била испрошеница: то није рђаво, да за то време упознаш боље нарав онога који ће ти бити муж. Ја ти не могу желети да се удаш само за онога кога волиш, јер видим то је често немогуће на овоме свету; али ја ћу се ипак молити Богу, да то теби тако буде, ако, то јест, Бог хтедне да послуша молитву једне грешне жене.

Свакако имаш најбоље жеље од твоје верне
Агнесе.

„КОД ЗАНАТЛИЈЕ“

Додијало ми је; нећу до-
вијека живјети; прођи ме се,
јер су давн моји таштина.

Јов, VII. 16.

Београду поред повеће зграде, која је лицем окренута према шпрем тргу а на углу узане криве улчице била је у то доба мала каваница „Код Занатлије“. Околина те мале зградице имала је опште обележје тадањег Београда. То је било у времену, кад се престоница Кнежевине већ давно преместила у овај старински Дунавски град, те је та промена донела собом много новина што су, у стицају са старинским навикама становништва као и са досадашњом спољашности града, створиле неку нарочиту мешавину својствену овоме месту, нешто пола Јевропско пола Азијско, нешто пола српско пола турско. Двор кнежев, Конак, војска, нова интелгенција, заставе, новине, говор, беше српско; кепенци, многе каванице, одело средњег и нижег staleжа — турско; неке

зграде, улице и тргови, школе и надлештва представљаху цивилизацију, али начин делања у њима и опхођење у друштву беше, богме, још јако оријентално.

Каваница, коју мало час поменусмо, била је поред свега тога и од свега тога у многоме одвојила, — нарочито што се тиче унутрашњости њезине. Ту као да је долазио не само неки нарочити сталез, већ као неки нарочити свет. Свака заједница, свака друштвена група — војници, официри, чиновници, ђаци, странци и чланови странака — које се тада већ зачедеше —, даље занатлије, трговци, ћифте, паланчани, путници, па и учитељи имађаху већ своја места где се радије прикупљаху но другде, али све је то ипак имало где бар нечега заједничког, ако ни у чему другом, а оно у карактеру опште-српском, често претерано патријотском, јер се тада већ беше увелико пробудила политичка, национална свест, која је почела стварати велика дела и на оделитијим пољима

Гости каванице „Код Занатлије“ били су нешто сасвим друго. То је била чудна мешавина. Могао си ту виђати добро одевена господина — чиновника или професора, — или људе не сасвим у исправном Јевропском оделу, новинара, књижевника и учитеља, — често у непотпуним хаљинама занатлију, трговца или беспосличара у свакојаком руху. Ту су се скупљали сви готово свако вече у толиком броју, да често немађаху места да седну, те стојећи расправљаху велика пита-

ња, којима је био пун ваздух око њих. Разговор се водио обично живо; у омањим групама често су сви говорили у исто време; видело се да се у главном слажу, али су се у појединостима често управо сваки час размимилазили. То је био, тако рећи, један кош, где је свака вредна пчелица доносила своју идејицу, коју је прекодан стекла размишљањем, опхођењем или читањем; ту су се те идеје наслагале зрно по зрно, те се тако често напуни ово местанце као нека прецуна барутана, која је понекад експлодовала, те се турс чуо и мало подаље напољу...

Каваница је била згодно место за то. Уличница поред ње вођаше у „доње“ делове града, где се наслагао измет друштвени, а у суседству била је велика кавана где је беспослена господстину трошила паре на страну свирку и на виле у кратким сукњицама, на којима, у осталом, не беше ничега особитога осим њихова врло рђава певања и дрскости ретке чак и код ове врсте уметница! Мало подаље почињао је ред господских кућа и државних надлештва.

У том, тако званом, „центру“, дакле, претресаху се дневни догађаји и прекодан искрсла питања на особит начин.

Каваница је имала низак угао са два прозора с обе стране; толико је и била широка. У дубини продужила се у два отвора, један вођаше у гостионичарев стан, а други у једну особиту одајицу, чију средину беше заузео велики сто наоколо са пуно столица.

Кључ тога одељења био је увек код кавецџије; за случај потребе морао се зашкати од њега, и тада би се обично знало ко или који се налазе унутра и ретко би се ко пуштао онамо, ако је дошао доцније но што су остали ушли.

Кроз средине таванице била је повучена дугачка греда положена на два дрвена једва отесана ступа, што су стајала усред каване, али је ипак греда била у средини угнута. Одаја је иначе била тако сниска, да се таванице могле дохватити.

Ваздух ту није мирисао толико на пиће и на дим, — јер су гости мало пили а готово ни мало пушили, — колико на зној и на мешавину задаха разних заната. Кавецџија је ипак добро зарађивао, јер је гостију било увек и сувише, те му је од много малога лако било набирчити велико, а могло се код њега и мезетисати, те му је од тога и био главни приход.

Ипак, канда се, по већини судећи, могло и ту уочити нешто опште, нешто заједничко. По живим препиркама и строгом погледу могао си увидети да је ово скуп опозиције, а по опорим тврдим цртама око усана, да је то опозиција нечему што је силно, што је тада било у жеку.

И још нешто. По ужурбаном ходу и нестрпељивом изразу лица, којим су хитали на збор у ову кавану, могао си мислити: да су то дијалектичари, који су једва чекали да отпочну своју препирку; а по замшљеном често заносном али мирном погледу, којим су

се удаљавали свак својој кући и који као да је скривао читаву поворку важних мисли: да су то философи, чији ће ум преконоћ родити неку велику идеју, која ће са сутрашњом зором свету објавити лепше дане и сјајнију будућност.

Није нам намера да из те мешавине разних индивидуа извадимо неке нарочите карактере, — слика би била увек непотпуна, јер би то требали да чинимо са сваким појединцем, та, готово сваки је био по један јако развијен карактер; — нити можемо да износимо тип ове заједнице сад кад смо већ при крају нашег главног догађаја, а кад бисмо хтели да се уносимо при томе својом вештином, то би већ било доцкан, немамо времена за то, јер се последице почињу брзо развијати из преходница које су такође биле толико убрзане, да нас гоне свршетку. Као део нашег догађаја оне су припомogle само завршетку, а стварањем целе потпуне слике ваљало би почети. У осталом, прича је — прича, која има својих граница, смерова и својега тока; она не треба да буде ни расправа нити студија, кад се тако што и није обећавало.

Ипак можемо толико напоменути да је и у овом скупу било овде онде понеких личности, које као да су давале ток, не по оданости слушајалаца, јер је њихова првенства често нестајало брже или лаганије него што је и постојало, — већ по већем утицају — тренутном или трајнијем — њихових досетака,

које су уносили у ово често заједничко измењивање мисли. Данас је један завладао идејом „свеопштега мира“, сутра га је побио онај са преходном и пречом потребом „рационалнога васпитања“; један је сиромашак вечерас изнео јаде „сељачкога“ или „радничкога сталеза“, а сутра је већ био истиснут са „општим образовањем“; но трећега дана већ је и ова идеја пала, да да места „популаризацији науке“; па кад предлагача један од слушалаца запита што је то, он се мало узврпољи на седишту, затим се дигне и са читавом гомилом затворе се у оно нарочито одељење, где отпочну разлагања и препирке, које отуд шире нервозно заинтересовање и напоље, и тада се често целе недеље само о томе говори, док не упадне један на врата са новим проналаском, рецимо са „уништењем естетике“, те се после на то баце са грозничавим интересом. То исто бива и са дневним питањима, са појединим наредбама „власти“ или „власника“, са каквим крупнијим догађајем или каквом вести новинарском, која даје згодна материјала за претресање. Ту се говори о еманципацији женскиња, онде о занатлијском савезу, ту близу о капитализму, тамо даље о подели рада, овде о штедионицама, онде о сиротињским домовима. Један ће бојажљиво да изустити реч „република“, али ће га други ућуткати са ускликом: „Шта република — анархија!“ Један ће бојажљиво: „Занатлијска изложба“, други дрско: „Страјк!“ Док не дође четврти или пети, па вели: „То

све није за нас, већ треба постепености у развиту, а нарочито — армоније.“

Да нам се не би пребацпла каква задња мисао, ил' намера опасног потказивања — што би било врло ружно од нас, јер је романсијер у згоднијем положају него сам историјограф да буде непристрасан, тим пре што се претежно треба да бави психолошким особинама суделовача, — дакле, да не би тога било, ево хитамо да изјавимо, да у овоме кретању не беше ничега ни опаснога ни револуцијонарнога, — преврат беше у идејама, а не у ствари, шта више, он је потекао из често врло чисте намере да се злу стане на пут, што сваки чини на свој начин, а то су чинили и они.

Ово друштво није имало својих вођа. оно вође и није трпело, али је имало својих љубимаца, који су у своме кругу били свемоћни и често тиранисали своје приврженике. Њих није уздигла каква велика интелектуална моћ, већ симпатија коју произведе или њихова личност или њихова судбина. Често се чуше узвици на пример: „Ено Светозара! Хајд' да га чујемо!“ Или: „Ено Павла, зацело доноси нешто ново!“

Напољу је љута зима; снег шкрипи под корацама. У кавани дупком пуно света. Око пола осам у вече појави се једно бледо лице над малом завесом на вратима споља; чим га изнутра кроз стаклена врата угледаху, заорп се у кавани „Живео! Живео Ђурић!“ — што

трајаше, док дошљак не заузе место. Он не седе, већ стаде код једног стола и олако се наслони на њ с леђа пола седећи, пола стојећи, тако да је лицем гледао у унутрашњост простора. Часком се скупи око њега гомила. Он је пре неколико дана пуштен из затвора, где је био осуђен на две године заточења, али је до амнестије одлежао само неколико месеци. Кривица му беше распростирање револуцијонарних идеја. То га направи не само популарним, већ је његов тихи глас био кадар да доведе у екстазу своје слушаоце. Откако наново поче овамо долазити, свако вече га дочекиваху са највећим одушевљењем.

Он проговори, и у кавани наста тишина.

— Јесте ли чули о новом покрету? Збиља се мисли да се да слободоуман устав. Слободоуман, тако веле. Са два горња дома.

Глас му је био тих, а говорио је са врло мало покрета. Испод забаченог шешира видело му се голо теме, а кратка ретка брада беше проткана овде онде седим власима. Био је мршав, добро одевен; израз лица нежан, али већином замишљен. Још су само лепе чисте руке падале у очи са својим заокружљеним покретима.

Тема коју је бадио у гомилу јако је заинтересовала. Појави се неко таласање, затим све јаче врење, док се око говорника саби густ круг слушалаца. Овај је говорио тихо, али све се већма упуштао све у шире разлагање. Слушали су га пажљиво. Кад је свр-

шио кратак преглед слободоумних идеја и њихову историју у извору, пређе на примену наших прилика. Немилосрдном хладнокрвношћу цепао је оне, који су хтели да уведу некакав поредак у ову земљу на основу искуства што је стечено у сасвим страним земљама, а у сасвим другим приликама. Кад сврши, скиде шешир и великом шареном марамом обриса зној са чела.

— Па лепо, а шта ћемо сад? — упита један од слушалаца.

Говорник наново узе реч и окарактериса општи положај као веома критичан.

— Ми нисмо можда створили ништа велико досад, али смо бар одржавали равнотежу, коју су хтели да поремете. Она почиње да се колеба.

Кавеција приђе и понуди им ону засебну собу, јер се реч може лако да чује на улици.

Сви одоше онамо. Они који су заостали у кавани поседоше још мало; али после одоше и они. Кавана оста празна.

Тако око десет сати у вече уђе нов гост. Био је на овом месту непознат. Кавеција, који је био задремао поред огњипита, трже се, и сумњиво премери придошлицу. То је био господин човек, мало просед, врло отмено одевен, витка стаса, дугуљаста, румена, пуначка лица и врло лепих очiju. Он запита кавецију:

— Је ли овде господин Павле Ђурић?

Кавеција није хтео одмах да му одговори, и после неколико тренутака одговори:

— Није овде; зашто га тражите?

— Баш ми је непријатно што није овде. Ја сам му пријатељ и желим да га видим, јер се нисмо видели већ неколико година.

Кавеција увиде брзо да му може веровати, па му одговори:

— Изволите, седите; он ће скоро бити ту. Ја ћу му, у осталом, јавити. Он баш председава једном малом договору. Мислим, скоро ће свршити.

Дошљак седе, поручи чај и скиде пешир.

Наново наста тишина; само се из споредне добро затворене собе чујаше жагор. Унутра је беседио неко:

— Ја долазим из апсане, где сам допао што сам тражио устав, а сад га они сами дају.

Једногласно „Живео!“ прекиде говор.

Затим се канда све тише разговараху. Неке су речи јасније изговорене и разумеваху се споља, као „горњи дом“, „скупштина“, „новине“.

Реч „новине“ понављали су чешће. Очигледно се разговараху да се издаду неке новине. Решише, јер су гласали. Затим се препираху о имену; чуше се речи „Црвена застава“, „Социјалдемократ“, „Раденик“ и други, изгледа да се сложи на „Раденику“.

Скоро затим се отворише врата; сви покуљаше напоље, па кроз улична врата на улицу.

Само је онај говорник још проговорио

неколико речи са газдом, који му показа придошлицу. Приђе овоме и узвикну:

— Ко је то? ... Стеване, ти си!

— Ја сам, Павле!

Оба се пријатеља загрлише срдечно, радосно.

— Шта ћеш ти у Србији? Откуд тако доцне?

— Дошао сам једино, да тебе видим. Приспео сам пре једнога часа са Бечком лађом из Пеште. Лађа стаде у Земуну у девет и требали смо онде да преноћимо, али ја нисам могао да сачекам јутро, те пређох чамцем.

— Та Дунав је пун ледних санта.

— Једва нађох ко ће ме превести, али и код вас се може све за добре паре. Ја сам сад богат.

— Па дед, причај ми, како ти је.

— Најпре ми реци ти, — одврати Ничић, — што ми тако дуго ниси писао, има скоро пет година. Ја сам ти слао писмо за писмом, док не престадох. Помисљах е си умро, али сам се ипак надао да бих ја то ма како ипак дознао. Да сам био у стању, дошао бих лично, да те видим шта радиш и зашто се не јављаш. Но дознадох да си жив и да си се увалио у неки оделити живот. У какво си ти друштво упао, мој Павле?

Павлов угашени поглед оживи, када одвори:

— Ја нисам ту упао, Стеване, ја сам то друштво сам тражио. Ја сам проживео свој

век са свима патњама и сластима земаљскога пребивања. Свет нема ништа да ми да, ништа да им одузме. Био сам млад и весео; преда мном је било богатство и сјај, могао сам да га узмем, (и ту се насмеја грохотом суво и кратко); видео сам свет и људе, и оно што је лепо и оно што је ружно; знам шта пише у књигама и нагледао сам се при роде; себичњаштва је било доста, и сувише.

— А да није било оне твоје несреће, ти би живео безбрижно и себично као донде, и не би знао ништа о овоме свету у коме сада живиш, — рече Нинчић.

— Па зар мислиш, пријатељу, — одговори Павле, — да ми се не би тај живот досадио? Да ли бих и тамо био срећан? ... Па кад бих у том рахатлуку сазнао за ову беду, коју сада гледам посведневно, не бих ли напустио онај трули живот, да се посветим овоме пуном истинитог чара и блаженства које вечито траје и никад се не досади?!

— Али оставимо то, — додаде после кратке почивке. — Јеси ли поручио што, па да разговарамо о другим предметима који су на видуку. Ово се иначе више не да изменити.

— Поручио сам чај. Хоћеш ли и ти?

— Донеће ми без поруџбине; овде знају да око једанаест сати редовно попијем једну чашу.

И заиста после неколико тренутака донесоше чај за обојицу. Павле је полагано сркао и запиткивао пријатеља:

— Шта је са кнегињом?

— А ко ће је знати! Одселила се одавно никуд у Немачку, где је и остала. Једном читам у неким страним новинама да се госпођица Фернек, дворкиња кнегињице де През, удала за неког Баварског официра, и то је била последња нит откако сам о њима чуо.

— А шта ради мој стари пријатељ Чилаг? И од њега нема писма скоро годину дана.

— Бог ће знати шта ради: како која година он све млађи; сад је близу своје седамдесете а све здравији и јачи. Једном се разговарасмо на улици; рече ми да ће да се жени. У осталом се није променно, осим што је сад цандрљивији но пређе. Кад сам полазно на пут, чуо сам да се одиста оженио.

— А коју је узео?

— Неку, чекај, неку удову Српкињу из Српског предграђа у Будиму.

— Да није госпођу Пијуковићку?

— Јест, јест, тако се зове.

Павле се насмеја, а Ничић настави:

— Чујем да се није хтео да венча с њоме, већ само онако пред друштвом да се изјасне, да се хоће. Али она није хтела тако да пристане. Он је имао намеру да се ожени с њоме још пре неколико година, али је све одлагао, док се не уведе грађански брак. На томе је он неко време живо радио и у друштву и у штампи. Писао је и неке брошуре. Напоследку се приволи, јер вељаше, да постаје све млађи, нужда му је. И учини.

— Врло добро што ми рече; честитаћу

му, ако ту има шта да се честита, — рече Павле. — Него ја те питам о другима, а о теби још ништа не знам. Како је теби било, Стеване, за све то време? Додуше, видим, да да ти се стање јако поправило и добро изгледаш.

— Ти знаш — објашњаваше му Нинчић, — да сам још за време твога бављења у Пешти био постао ревизором. Тада је то била једина сврха мога повученога и изгубљенога живота, никад ништа више нисам желео; плата ми се мало повиси, стање побољша и споредни су приходи порасли; могао сам живети сиромашним животом али ипак пригодним образованоме човеку. Узео сам засебан станчић, прибрао сам неку малу библијотеку и могао сам каткад отићи у позориште, на какав концерат или томе слично. Био сам задовољан. Али да видиш, срећа не пита човека, као и несрећа. После две године повући ће се наш стари супер-ревизор у мировину, главни управитељ не хтеде да чује за другог на то место до за мене. Ја сам се морао примити противу моје воље, и жалио сам за мојим досадањим лаким пословима и угодним животом. Сад ми је плата била права чиновничка, посао мањи али одговорност велика. Морао сам да проведем цео дан, а често један део ноћи у радњи, но како дадох оставку на будућност, реших се да послове отољавам са највећом савесношћу; бавећи се цео дан час у штампарији, час у издавалачкој радњи, час у редакцији, полагаано научих све те послове,

— Шта је са кнегињом?

— А ко ће је знати! Одселила се одавно никуд у Немачку, где је и остала. Једном читам у неким страним новинама да се госпођица Фернек, дворкиња кнегињице де През, удала за неког Баварског официра, и то је била последња нит откако сам о њима чуо.

— А шта ради мој стари пријатељ Чилаг? И од њега нема писма скоро годину дана.

— Бог ће знати шта ради: како која година он све млађи; сад је близу своје седамдесете а све здравији и јачи. Једном се разговарасмо на улици; рече ми да ће да се жени. У осталом се није променно, осим што је сад цандрљивији но пређе. Кад сам полазио на пут, чуо сам да се одиста оженио.

— А коју је узео?

— Неку, чекај, неку удову Српкињу из Српског предграђа у Будиму.

— Да није госпођу Пијуковићку?

— Јест, јест, тако се зове.

Павле се насмеја, а Нинчић настави:

— Чујем да се није хтео да венча с њоме, већ само онако пред друштвом да се изјасне, да се хоће. Али она није хтела тако да пристане. Он је имао намеру да се ожени с њоме још пре неколико година, али је све одлагао, док се не уведе грађански брак. На томе је он неко време живо радио и у друштву и у штампи. Писао је и неке брошуре. Напоследку се приволи, јер вељаше, да постаје све млађи, нужда му је. И учини.

— Врло добро што ми рече; честитаћу

му, ако ту има шта да се честита, — рече Павле. — Него ја те питам о другима, а о теби још ништа не знам. Како је теби било, Стеване, за све то време? Додуше, видим, да да ти се стање јако поправило и добро изгледаш.

— Ти знаш — објашњаваше му Нинчић, — да сам још за време твога бављења у Пешти био постао ревизором. Тада је то била једина сврха мога повученога и изгубљенога живота, никад ништа више нисам желео; плата ми се мало повиси, стање побољша и споредни су приходи порасли: могао сам живети сиромашним животом али ипак пригодним образованоме човеку. Узео сам засебан станчић, прибрао сам неку малу библијотеку и могао сам каткад отићи у позориште, на какав концерат или томе слично. Био сам задовољан. Али да видиш, срећа не пита човека, као и несрећа. После две године повући ће се наш стари супер-ревизор у мировину, главни управитељ не хтеде да чује за другог на то место до за мене. Ја сам се морао примити противу моје воље, и жалио сам за мојим досадањим лаким пословима и угодним животом. Сад ми је плата била права чиновничка, посао мањи али одговорност велика. Морао сам да проведем цео дан, а често један део ноћи у радњи, но како дадох оставку на будућност, реших се да послове отољавам са највећом савесношћу; бавећи се цео дан час у штампарији, час у издавачкој радњи, час у редакцији, полагао научих све те послове,

и таман да привикнем, а оно ме срећа поново поче гонити: напрасно умре наш главни надзорник, и поче подуже препирке око кандидације других; управни одбор изабра мене за место које је због своје практичне вредности било важно. Сад сам са неким душевним немиром увидео, да сам ушао у редакцијону пјерархију, али сам са зебњом помислио на будућност, јер та звања вреде, само ако се може осигурати извесна лична независност тиме што ће се задобити поверење особља и управе, или ако се може да осигура напредак до врхова управе. Ја се реших да пошто по то задобијем поверење. Како сам имао доста времена, бавих се подуже у канцеларијама, где помало научих књиговодство а у радионицама изучих штампарске послове. преместих се и са станом у главну зграду, то сам тако имао прилике да по дужности утичем и на уређивање листа. И једног лепог дана о Новој Години сменише ме, а избраше ме за члана управе, уза што иде право на дивиденду, и за сарадника уредништва. Радио сам на друштвеној и критичној рубрици. Доцније постадох главним сарадником и кандидовало ме је уредништво и за посланика у Доњем Дому. То је трајало тако три године. На првим изборима сам пропао, али на овогодишњим предрх. Сад сам више радио на листу, и кад пре месец дана главни уредник захвали, поставише мене на његово место: но изгледа да ћу постати јединим власником радње, јер ће се продати, и одбор је вољан

да је прода мени под повољнијим погодбама
 но другоме, бар не би хтели да се њихова
 творевина преобрати у спекулативно преду-
 зеће. Ја сам ти, дакле, за ових десет пет-
 наест година постао богат човек са приходом
 од преко дваест хиљада форната годишње,
 ако их узимам укупно по мојим разним звањима.

— Ти си, дакле, постао сила, — прого-
 вори Павле. — То је код вас могуће, овде
 то не може бити.

— Ја сам дошао, да ти се захвалим и
 да ти саопштим, ако ти је воља, дођи натраг
 у Пешту. Живећемо братски, сложено и бу-
 дућност ти је осигурана

Павле се осмехну благо:

— Па зар овако није? Шта мени треба?

Нянчић је видео да је на Павла немо-
 гуће утицати овим путем. Он се, дакле, врати
 на започети разговор.

— Ти распитујеш о свима твојим старим
 познаницима, а о најглавнијем познаству тво-
 јем не помињеш ни речи.

-- Ти велиш грофицу Агнешу војвот-
 кињу Баркари?

— Да. Они су врло рђаво живели, на-
 рочито у последње доба. Сад се рашчуло, да
 се растају. То су хтели и раније да чине,
 али је породица све спрачавала.

— Растају? Зашто?

— Војвода је постао прави пустолов
 Имају двоје дечице, два девојчета, од које
 је оно млађе слабуњаво, тешко да ће остати
 у животу. Да, заборавих да ти кажем, да је

и стара грофшца обудовила. Тима Јанкови умро је пре неколико година.

— И она седи са кћерком?

— Не, код сина; он је сад секретар неком Посланству и ожено се такође. Игледа да мати и кћи не опште. Видиш, тби био згодан тренутак, да се вратиш у Пешту

Павле се подругљиво насмеја.

— Да се вратим сад, је ли, и да покушам своју стару срећу? Ах, пријатељу, затсам ја остарео. Па после да се вратим тамо одакле су ме протерали?

— То је лако удесити . . .

— Не, пријатељу, не. Видиш какав сам здравље ме не служи; ја сам сасвим други човек постао. Павла Ђурића нема више; ово му је извитоперена слика само . . . можда реалнија, истинитија; а можда каква и треба да буде.

Нинчић озбиљо рече:

— Треба да се вратиш Штета је одбацити своју срећу. Видиш, и ја сам се некада био одрекао света, сасвим и завек, али судбина тек остаје најјача сила на свету. Нево, ја не жалим што сам наово ушао у ред живих људи.

— Па шта ти вреди? Живећеш и умрећеш. Оно што је између овога двога, не вреди ни луле дувана.

— Не вреди за тебе у твом садашњем положају са твојим садашњим навикама.

— Зар ти задатак живота називаш навиком? — упита Павле.

— Па, тако је. Знаш изреку: Der Mensch ist ein Gewohnheitsthier.

— Бравос, ти си онда већи материјалиста него ми сви овде; то нисам знао, — узвикну весело Павле.

— Ја нисам никад волео да припадам таквом реду, — одговори Нинчић, — нити хоћу да знам шта је то идејализам, ни материјализам; уопште, увек сам мрзио класификације. До душе, некада сам се и ја бавио тим савезаријама, шта више, мислио сам, да оне испуњавају живот, и, док сам тако мислио, био сам несрећан. Сад гледам да испуњавам своју дужност. Учини и ти то

— Ја то и чиним, мањ, ако ти налазиш да треба да имам других.

— Требаш да себи истакнеш друге. Ти овде хоћеш да усређиш човечанство, у Српској, у овом малом граду где су пре неколико година још и Дунавске лађе снебивале се пристајале.

— Боље да их није било.

— Могуће да је боље, али можете ли и одвратити судбину? — запита Нинчић.

— Ми ћемо покушати... Али, оставимо то; наши су циљеви заједнички, они нас друшевљавају и он су определили мој живот.

— И не мислиш да га мењаш?

— Ни у чему.

— Међутим тебе у Пешти жудно очекују.

— Мене? Шта бих ја икоме тамо ваљао?

— Слушај, Павле. Мој се положај, као што сам ти га мало час обележио, јако по-

правио. Он ми је прибавио приступа на места, где досад нисам одлазио, а и сада то чиним не по укусу мом, већ више по нужди која стоји у тесној вези са мојим дужностима. Да не околиштим много, ја сам се у једном отменом друштву састао са војвоткињом Агнешом, која ме је после позвала и да је посетим. Чини ми се да је чак ради мене једне зиме припређивала у својој кући књижевне вечере, где су били позвати многи људи од пера. На таквој једној вечери ми смо дуго разговарали о теби.

— Хвала на пажњи, прико; ви сте се тада извесно разговарали о археологији.

Ничић не узе у обзир ову примедбу већ настави:

— Војвоткињине прилике такође су се јако промениле. Њена мајка живи у иностранству; тетка такође; она је постала самостална и стекла је доста јаких познанстава на која се може ослонити. Ако би ствар допрла до јавности, ја ћу јој моћи да будем од доста замашне помоћи. Парница за развод брака отпочета је; војвоткиња ће бити скорим слободна и располагаће својом личношћу и својим имањем потпуно независно. Њен досадашњи муж пристаје да јој остави децу, та, он ће добити велику накнаду, а њему је до тога највише и стало, јер је на прагу стецишта. Заборавих да ти кажем још, да јој је тетка уступила трећину својега имања; она ће, дакле, кроз неколико месеци, а можда

кроз неколико недеља спадати у ред најбогатијих прилика у земљи.

Павле му мирно одговори:

— Ти, дакле, збиља мислиш да ћеш ме таким изгледима намамити? Ти бар знаш, да човек може да дође у неко душевно стање, када више мари за мир, или за неке химере, ... назови их ма и тако, ... него ли за новац. Мени он не треба. Једино, што би у тој ствари могло бити примамљиво, то је њена личност.

— А она ти није доста примамљива?

— Рекао бих да није, као што би и она на мени приметила велику, управо одвратну промену.

— То није никаква сметња.

Павле се намести у столицу, наслони један лакат на наслон а други на сто; те склопљених руку и пола сагнуте главе тихо говораше:

— Није можда сметња са њене стране, ма да се и она јако променила. Већ сам је тамо познавао као уведу лепотицу, она би кроз коју годину јако опала; можда не би ни била срећна са мном. А шта бих јој могао вредети ја? Видиш ли какав сам? Много кашљем; моје је здравље поремећено: у моме омршавелом телу нема више младићке ватре, у мојој глави несташе заносне мисли, које ће она од мене по свој прилици изискивати. На глави немам косе; оно што имам та је проседа. Мислиш да ја не видим угашене очи у огледалу, бледило лица и опоре црте. Ја

мам да живим још свега неколико, можда, година, и моју још заосталу снагу да утрошим на маштанја, која ће ми и то мало живота прекинути!

Ничић виде и сâм ужасну разлику, коју од пријатеља направи време и патња, али он га је желео видети срећним, и реши се да непусти.

— Ја сâм видим — рече му, — разлику; видим да си слабуњав, али здравље ће ти се поправити, ако га негујеш и напустиш овај убитачни живот. Ја сам ти још у Пешти препоручивао да одеш на неко време у топлије крајеве, где је ваздух чист и пун свежине. Учини то сада. Ево и ја сам се јако поправио, а не бејаш тамо. Теби се сâма нуди добра прилика. Учини то, пријатељу мој, молим те, за моју љубав, и за ону која је целог свог живота само на тебе мислила.

— Верујем, прико, верујем. Али на мене више немају утицаја те конзервативне мисли. Из твојих речи говори плеснива прошлост. Ја сам том вашем свету туђ. Ја се иселих у ову Америку, и не желим више натраг у вашу Јевропу. Ја се гнушам нашега света, и поретка. Кам да га нисам ни познао!

— Ти, дакле, тако говориш о љубави, а овамо ти и твоје друштво велите, да је она и вама главна замисао?

— Ко говори о љубави? — упита Павле, а очи му засветлеше. — Да се одам љубави, која ће постојати само за нас двоје? Ако је до тога, томе је време прошло. Ја сам волео

некада неку девојку, која се звала, чини ми се, Агнеша, и ја сам јој дао много више него што је она од мене тражила, јер сам јој поред својих осећаја жртвовао здравље, живот и будућност. Ја сам јој кроз више од године дана давао оне жарке, претеране, недозвољене љубави, која нам је више нашкодила но што нас је усрећила, а она у истеричном бунулу и ја са телом још изнуреном болешћу и очајном душом погруженом под оним ужасним ударцима што су ми их доделили људи из оног вашег света. Ти велиш то је љубав, не, то је тиранија. Ти су ударци били тако јаки, да су ме одбацили и гурнули овамо преко Саве и Дунава, и ја, ја жалим, ја кукам што ми је тело овако изнемогло, не зато што бих волео да га сачувам за ваше романтичне теревенке, већ да бих могао узети већег маха, да вас све тамо смрвим, да ваш свет згужвам и одбацим тамо негде у неповрат, ма у том хаосу изгубио и оно што ми је најмилије, ма од тога маха издахнуо и ја, као осица која умире кад је извршила своју најодсуднију одбрану.

Павле је стиснуо песнице и погледао претећи у пријатеља, груди му се силно надимаху, али одмах затим удари у сипљив кашаљ.

Нинчић је сачекао, док се искашље; Павле је наслонио главу на обе руке, а пријатељ га гледаше чудно.

-- Допусти ми још ово да ти кажем, и немој се жестити, — рече Нинчић.

— Говори само, слушај те. Мени то иначе неће помоћи.

Нинчић као да се растужи, као да му очи засветлеше влажним сјајем.

— Ти се љутиш, Павле, на оно што га називаш нашим светом, а сам говориш његовим језиком. Ти се канда ниси уживео довољно у ове прилике; та, ти и ниси њима прилагодан. За овамо требају друге природе, као што је на пример Чплаг, а сумњам да и он има великих успеха. Тргни се, молим те, и против своје воље, против свога убеђења послушај старију искуснију вољу. Ти и овде нећеш бити срећан.

— Могуће, Стеване; и овде међу нама има покварених људи, на страних духова, недовољно оданих бранича, спекуланата па и издајница. Има и таквих, који данас рођу на све, не ваља им ништа, али кад им се буде доцније уделио мастан залогај или издашно звање, тад ће у целом свету одједанпут бити све како ваља. Него то не мења ствар.

— Твојој је радњи, дакле, основ освета.

— Не, већ намера поправљања.

— То није поправљање, то је кажњавање, и ти ћеш у првом реду казнити оне што те љубе и цене.

— Ти појмови за мене не постоје више.

— Нећеш, дакле, да дођеш?

При овим речима Нинчићевим Павле подиже поглед према лицу пријатељеву. Он виде дубоки бол у армоничним цртама његовим. Зато рече:

— Добро, не дајем ти дефинитивна одговора; засад сам се ангажовао као уредник једног листа чији је број већ сложен. Кроз који дан имаћеш мој одговор.

Нинчић устаде и плати трошак.

— Треба ли ти новаца?

— Мени мало треба, а ја имам доста.

— Хајдмо, дакле, да спавамо. Сутра путујем натраг; послови ме зову.

— Жао ми је што те не могу испратити; али сам баш сутра оптерећен пословима.

— Не мари, ми ћемо се још видети који пут. Ја ћу опет доћи, — рече Нинчић.

Павле отпрати пријатеља до гостионице, затим се опрости с њим и оде. Нинчић се попе на први спрат у своју собу. Глава му је горела. Он отвори прозор и саже се у хладан ваздух. Била је јасна месечина, а снег је блистао. Тамо с краја улице шкрипели су кораци Павла Ђурића, који се упутио кући, те на углу заврну према Варош-Капији. Ноћ бејаше мирна, те се из далека јасно ма све тише и све загушљивије чујаше учестано кашљуцање изгубљена пријатеља.

У БЕОГРАДСКОМ ГРАДУ

Много ли сам страд̄о кад се срце сети.

Ђура

Београдски горњи град, у старински Singidunum, улази се кроз три бедема. Он је и споља и изнутра врло леп. Споља живописан а изнутра огромни зидови са дубоким прокопима чине силан утисак на посматраоца. Он се одржава у реду и на дну ровова зелени се трава, овде онде показује се каква мала лепа кућица где седе мирни људи на овом негда земљишту крвавих сукоба. Велик је и простран; у међупросторима налазимо вртове, а од неких су направљена нарочита ограђена места за грађење у нишан, за слагалшта или за тамнице.

Влизу треће капије с обе стране наћи ћемо два мала незнатна улаза; ако би пролазили кроз онај с десне стране, угледали би пространу авлију у којој је жив покрет заточеника, које овде називају робијашима. У

сиво-белом оделу са капом нарочитога кроја, а са словом Р на једном рамену, они ту проводе век, зими заузети сваки каквим занатом, а лети радећи теже послове по граду, по вароши и по вртovima.

У овоме дворишту пребивају злочинци, док се међутим казамати за политичке или остале интелегентније кривце налазе на другој страни града у нездравим, влажним, полумрачним подземним одајама (тако беше тада). Они се на један час дневно пуштају на чист ваздух на бастијоне, где се шетају, састају међу собом и разговарају са чуварима или посетиоцима. Ово последње бива ређе, а често бива, да они моле да их пусте у горе поменуто двориште међу робијаше, да би се састали са мало више људи и да им се у вреви мало раскрави од самоће укочена душа.

Овим осуђеницима обично је одређено место у другом ком заводу, али често бива да се из неких нарочитих узрока преместе овамо на дуже или краће време, или се понекад после пресуде одмах сместе ту.

Ено, и сад налазимо у поменутој авлији неколико добро одевених лица, шетајући се горе доле или разговарајући се овде онде са старешинама, док се некоји опет у удаљенијим кутовима забављају са робијашима.

Лепо је летње предвечерје; приближује се време молитви и вечери; заточеници изађоше сви и стадоше у ред, да се преброје и саслушају дневну заповест.

Ми смо се загледали у зграде, док се

они намештају, кад на другом крају реда појави се неко комешање. Неки од старешина, затим и робијаши потрчаше у дно авлије где се сви скупе око једног бледог човека, који је изнемогао пао на земљу и сад лежи онесвешћен.

Подигоше га.

Сад, кад се видеело ко је, притрчаху и они добро одевени и прихватише га на руке.

— Ко је то? Шта се десило? — питају неки.

— Павле Ђурић. Опет му позлило.

Одведоше болесника до једног камена. Успут се он мало прибра и седе на камен.

— Шта ти је, Павле? — упита га један од другова.

— Врло ми је тешко. Јеси ли испратно депешу у Пешту?

— Још јуче.

Болесник полугласно рече:

— Ваљада ће стићи за времена.

Поручише носаче, за то време дадоше му мало вина; и, кад стигоше носила, однесоше га у привремену војну болницу поред једног моста.

Ту га сместише у малу засебну собицу на узан бонички одар.

Празна проста собица; бели зидови. Ноћ. Са таванице висе шкљава жижка; у кутку узан гвозден одарац, поред њега столица за лекове. То је цео намештај.

У такој је одаји лежао Павле. Очију

склопљених, лица бела као онај зид до њега, нос јако одскочио из образа.

Од вечера лежи ту сам. Један чувар хода горе доле у малом ходнику, иначе се не чује ништа.

Лицем је окренут према прозору, на коме нема завесе. Из даљине овамо допире слабачка светлост стражарских светила. Болесник понекад подиже очи и погледа у прозор, затим их опет брзо склопи. Као да га кроз прозор гледа лукаво занесењачко лице старог Чилага. Међутим он зна да њега нема више. Па ипак дође да му загрчи последње часове. Неки нарочити демонски израз има данас ово лице; он се тога израза сећа, видео га је још једном, тамо, давно, кад је био млад и срећан, па ипак тако несрећан.

И у полагааном тону а дугом низу пролазе пред његовим очима слике прошлости му: његов мали завичај тамо у скривеном сеоцету; школовање његово, одлазак у Париз, и ђачке године у Немачкој; затим повратак у домовину и онај призор пред механом у Баточини; па оно изгубљено писмо; па смрт мајчина и његово заветовање; па затим добри ујка и одлазак онамо; бал Џоке-клуба; они дивни састанци код гласовира; па она велика библијотека; гроф Тима; затим, ах ах... опет га гледа Чилаг.

То је било последње вечери његова бављења онде. Гроф је издејствовао да га приморају да иде из земље, кад сазнаде за његове састанке са војвоткињом; и он је дошао

овамо. До душе, још га је за неко време онде Чплаг прикривао по разним местима, показивао му се као прави пријатељ; хтео је да се што дуже бави поред њега; међутим то је он удешавао само стога, да га што поузданије придобије; јер кад га је осигурао за себе, сам му саветова да иде.

... Његово бављење овде, његов „рад“ ... дакле, Чплаг је победио ... па ипак не би победио, да га нису протерали овамо, али то заврши оно што је онај стари лакрдијаш започео ... његова побуна противу неправде и друштвених злочинстава ... године су пролазиле, пролазиле ... он је старио, остарео и допао тамнице где умре.

Па да је био трезвенији, издржљивији, задобно би Агнешу ... али у оним годинама младости он можда немађаше ни искуства, а није био толико рачуница, да кује засновице и да чека, док његово време дође; та, живот је тако кратак ... није ли имао ко да га саветује ... Нинчић му је, напротив, износно немогућност остварења његове тадашње највише доживотне жеље. ... То и није било никакво чудо: та, и Нинчић је сам некада страдао ... а тада још ни овај озбиљни неiskusни човек не знађаше да и таквом страдању може доћи крај и награда... А Чплаг је међутим гледао само да га одврати од те жеље, како би га могао задобити за своја начела.

И године прођоше. ... И он дође овамо...

Петнаест дугих, мучних, мрачних година ... да ли су мрачне? ...

... Састакак са Стеваном „Код Занатлије“... затим први број „Раденика“. Није више излазило од три прва броја, а сва три узаптише. У свакоме нађоше позив на преврат. Тужише га за велеиздају, и за ... не зна већ за што ... и осудише га на пет година тамновања. Он је примио и туђе кривице на себе, да спасе главну ствар. Две године је у ропству, скоро ће две године.

Није допуштао да га посети нико из Пеште, ни Нинчић ни други ко. Помиловањима смањено му се рок на две године; сад ће скоро бити слободан, и онда не мари, нека дођу; отићи ће и он са њима, ако већ тако желе пријатељи, у онај далеки град, да усрећи друге, и да на крило љубави положи уморну главу. Тамо ће се одморити.

... Ах, опет вири она стара глава! Међутим му је Стеван јавио у једном писму, да Чплага нема више. У последње доба постао је сасвим несносан, прек и цандрљив. Веле да је стари мајстор наишао на мајсторицу вештију од себе. Због свадљивости његове почео је да губи популарност. На скуповима се често завађао са својим присталицама. Доцније се разбратио и са коловођама: кажу да је почео и да пије. Једне ноћи избаце га његови „начелни пријатељи“ из једног скупа, то га јако потресе. Просто је урликао пред каваном, затим је отишао у једну бутику где се опио и изашао трештен пијан. Требао је да прође преко моста. Ту га несташе. Је ли слу-

чајно упао у воду, је ли сам скочио, не зна се. Ни мртво тело му не избади Дунав.

Болесник отвори очи и престрави се. Чилаг ушао у собу и стоји поред одра и гледа га онако, онако као оне последње вечери...

Заклопи очи и не сме да мрдне.

Оне последње вечери, кад је требао да пође на пут овамо, дође старац и донесе му хрпу књига, списа и брошура. Читавих пет сати говорио му је непрестанце. Павле је био као скамењен под утисцима те силне речитости. Кад је Чилаг отишао, он устаде и отвори прозор гледајући са чуђењем за овим човеком који му је одредио ову будућност.

Старац тада стаде на углу испод једног фењера, извади из џепа неке хартије и прибележи нешто. Далеко је било, али је младић ипак видео на његову лицу некакав израз чудноват, одвратан, паклен. Он се стресе и викну га да се врати. Старац се врати и запита га, шта ће.

— Шта сте прибележили?

— Желите да знате? — упита га сатанским осмејком.

— Желим.

— Ево! — и пружи му хартију. — Прибележио сам вас у ред наших бораца заједно са персоналијама и квалификацијом.

— Дајте да видим квалификације.

Чилаг га опет погледа неким дрским погледом, да младића подиђоше жмарци.

Он прочита на хартији:

„Павле Ђурић, Србин, ускок, добра аквизиција, али још неискусан, мек, морална и материјална пропалица; радиће искрено.“

Тада је младић престрављено ускликнуо, али онај се насмејао оштрим и сувим гласом, отео му артију из руку и брзо отишао.

... И прођоше године... пролазише мучно... И он је одиста радио искрено... Та, био се већ толико отрезнио, да је и сâм увидео како је одиста морална и материјална пропалица... Та га мисао није више вређала, постао је правим борцем.

Можда је понекад у црним часовима посумњао у исправност својега рада, али му сећање на претрпљене ужасе увек даде нове снаге, и он се борио, уживајући у борби и супрот томе што се у овој борби полагаано трошио...

Па се истрошио...

И сад лежи ту... Да ли ће доћи на време да га спасу?... Колико је сати? Да ли је још далеко зора?

А треба да дође Стеван, одговорио је депешом да долази са женом... Он је постигао све. Она отмена женска, због које је једном пропао, удаде се за њега, кад јој умре муж. То је могла да чини, јер је већ била слободна, а Нинчић је постао чувен и силян. — „Долазимо све троје,“ — вели телеграм. То је он и жена, а она трећа... то је она, она... да ли ће доћи?

Хоће ли скоро сванути?

Опет погледа на прозор и опет ужаснут заклопи очи.

Чплаг је сасвим близу њега: сагнуо се над њим и лице му се приближује његову. Већ му осећа задах, већ чује његово сиктање:

— Што ми пребацујеш? Нисам ли ја умро у борби као јунак, а ти умреш као баба, кукајући над прошлошћу? . . . Ха? . . .

Па ухвати Павла.

— А што умреш тако дуго?! Чекај да ти помогнем . . .

Болесник врисну; бесни старац баца се на њега и поче га давити.

— Не дам да сачекаш оног назадњака.

Отпоче борба. Самртник се очајно борно, али му јаке песнице стегоше грло, и он једва могаде да пзусти:

— Мајко моја!

И као да песнице попустише У соби замприса босиљак. Павле отвори очи. Впде како му се полагано приближује мајка са својим нежним погледом плавих очију. Чплаг је стајао у углу дурљиво, а гледао намрштено преда се. Мајка разгрну сину кошуљу и извади му из недара мали златан крст са ланчићем. Састави му руке, обви ланчић око њих и намести му крст тако, да му је згодно и видно почивао над склопљеним хладним рукама.

Прође ноћ и сутрашњи дан, и наново се приближује вече.

О зид привремене мале болнице у Београду наслоњен је капак мртвачког сандука.

У пространој околини мир, нико не пролази путем, и у болници никог живог.

Отуд преко моста иза бедема приближује се неки отмен господин са двама госпођама; једну води под руку, а друга иде сама поред њих, висока, сузна, кукавна.

СТИГОШЕ ДО МАЛЕ БОЛНИЦЕ. Уђу у предсобље, стану пред отворена врата што воде у једно од два одељења, колико их у болници свега има, и погледају унутра.

Тамо поред одра гори мала танка воштана свећица, а на одру лежи тело бледога човека. Лице и у самрти нежно и привлачно. На склопљеним рукама светлуца драгим камењем искићени мали златан крст.

